

•

Têketina felsefeyê

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

Têketina felsefeyê
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefeyê
2022-Almanya-Berlin
Grafik: zendi şîyar

.
ISBN 968-4-940996-55-5

Pêşgotin:

Têketina felsefeyê (introduction to philosophy) wê weke destpêkek di felsefeyê û bi fahmkirina wê re jî bê. Di wê çerçoveyê de wê di nava pêvajoya hizirkirina wê bi dîrok û rengên hizirkirina wê re wê çawa wê pêşkeve wê di wê de wê weke çerçoveyek hizrî wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Bi teybetî dîroka felsefeyê ku mirov wê li wê binerê wê di wê temenê de wê ji demên serdema kevnera û pê de wê were dîtî ku wê çawa wê hizrên cihê wê bi felsefeyê re wê pêşkevin û wê werina ser ziman.

Ji wê aliyekê ve wê çawa wê hizirkirina wê bibê û wê çawa wê hizrên wê werina ser ziman û an çawa ew hatina ser ziman wê dîmenekê wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê werênê ser ziman. Diwê çerçoveyê de wê fahmkirina felsefeyê û pêvajoyên wê yên pêşketinê ên bi dîrokê re û hizrên wê di rengê de wê çawa wê hebin wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê li pêvajoyên bi pêşketina dîroka felsefeyê re wê dinerê wê pêşketina felsefeyê wê çawa wê bi xwe re wê weynek dîrokî a giring wê di pêşketina hizra mirov re wê bileyizê wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Di çerçoveya dîroka felsefeyê de ku wê were ser ziman wê dikarê wê di wê rengê de wê di dewama hev de wê werênê ser ziman. Demên destpêkê kku wê weke bi demên felsefeyê ên destpêkê re wê bi felsefeya xwezayê re wê werê ser ziman. Ev dem wê weke demna presokratikî jî wê di rengê de wê werina pênasekirin û wê werina ser ziman. Wateya gotina presokratikî wê di wê warê de wê çi bê? Wê wateya wê ew bê ku wê felsefeya berî sokrat ku ew bi rengê pêşketina wê û hizrên wê û nerînên wê yên hizrî re ew çawa bûya wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê weke filosofên berî sokratî wê destpêka wan bi hizirkirina wan re wê bi Thales re wê were destpêkirin. Piştî wî anaximender û heta anaximenes, zanon, melissus, leucippus û heta demokrit û haraklit wê karibê di rengê de navê wan werênê ser ziman. Leucippus û demokrit wê bi hizra atomê re wê bi zêdeyî wê di rengê de wê mijul bibin û wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Berî wan parmenides wê di têngîna tektîya xwe de wê hizra xwe wê werênê ser

ziman. Piştî wî bandûra wê tektiya wî di felsefeyê de wê bi têngînek tek û an yek'ek bingihî ku ew nayê qatkirin û her heyî wê bi wê re wê di renekê de wê were dîtinku wê li wê were lê hizirkirin.

Haraklit wê bi felsefeya xwe ya gûharandinê û têngîna logosê ku wê weke rêgezêkê wê bi wê re wê werênê ser ziman re wê derkeve li pêş. Di wê temenê de protagoras wê di mijare hizir û aqil de wê kûrbûnê wê bikê ku ew wê bikê. Ew wê hizra wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê tişt wê wê di wê de wê ji wê zêdetirî wê hebê û an wê ji yekê zêdetirî wê hebê. Di wê rengê de wê bibê xwediyê hizrekê. Pisagor wê hijmaran wê weke aliyekê wê bixwezê ku ew mijare nepeniya wan kifşbikê. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê.

Di mijare felsefeyê de wê weke weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê di dema sokrat de wê bi têngînên weke rewîstê û hwd re wê kûr bibê. Platon wê weke şagirtê wî bi têngîna ideayê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ew wê ideaya mayinda û hizra vegûhar wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Piştî wî aristo wê bi têngîna felsefeya xwe ya mantiqê, darêjkê û hwd re wê bi zêdeyî wê li ser temenekê fîzîkî ku wê bihizirê wê were dîtî ku wê bibê. Di nava têngîna fîzîkê de wê pêvajoyên wê çawa wê werina fahmkirin wê li wê bihizirê. Mijare fîzîkê wê di wê çerçoveyê de wê, hertimî wê di meji de wê hinek fêrsên fahmkirinê ên ji wê wêdetirî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare felsefeyê de wê piştî wê di demên serdema navîn de wê, demek wê ya nû wê bi hizirakirina wê re wê pêşkeve. Wê têngînên weke yênn bi ontolojikî û metafîzîkî ên berî wê demê wê di wê demê de wê bi têngînek ontolojikî û epistemikî wê di zikhev de wê were dîtî ku wê pêşkeve. Mantiq û wê di şêwayekê de wê pêşkeve û wê bi wê re wê derkeve li pêş. Bi wê re wê zanistên xwezayî wê di awayekê de wê bi têngînên weke geometriyê, metamatikê û hwd re wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Berî wê demê wê têngînên weke yênn bi tendurustê ku wê hipokrat wê wê bingihê wê bi felsefeyî wê pêşbixê wê piştî wê bi

hizirvanên weke galen û gelek filosof-bijîşkên demên re wê pêşkeve û wê xwe bide domandin.

Mijare hebûnê û bi anatomiya wê re wê di wê temenê de wê zêdetirî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê di demên ronansansê û pê de wê demek wê ya nû wê pêşkeve. Piştî serdema navîn wê ronansans wê jî aliyekê ve wê weke derketinek nû a bi felsefeyê re jî bê. Wê têngînên bi felsefeya xwezayê wê weke ku wê li ser astek û temenek nû wê jinûve wê werina kifşkirin û wê werina hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê felsefevanên nû wê di wê çerçoveyê de wê pêşkevein. Felsefevanên ku wê bi hizra xwezayî wî derkevina li pêş ên weke bacon û heta descartes û hwd wê bibin. Wekî din wê di wê demê de wê têngînên nû ên weke bi felsefeyê re wê weke rasyonalismê, empricismê, realismê, metafizîkê, metamatikê, mantiqê, û hwd wê di wê temenê de wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Lê di wê demê de wê kevneşopîya b têngîna astronomi û fizikê re wê pêşkeve. Piştî auklid wê, di serdema navîn de wê hizirvan û filosofên di wê demê de wê weke kopernik û kapler û heta newton di rengekê de wê hizrên xwe wê werênina ser ziman û wê rêgezên fizîkê û pêvajoyên wê pêşketinê û hwd wê bikin ku ew wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Kifşkirinên bi fizikê wê bi xwe re wê destpêka şoreşa zanistî wê werênin. Ronansans wê di dewama wê de wê hinekê jî wê di dewama wê de wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê weke ku wê pêşkeve û wê xwe bide diyarkirin.

Pêşketina zanistê û an zanistan wê weke pêvajoyek nû a ku wê weke ya hizirkirinê ku wê bi rengê pêşketina xwe wê ji nava felsefeyê wê şîn bibê û wê xwe bide li dest. Felsefe wê weke têngînek hizrî a lêpirsînê wê bi wê re wê her tişta ku ew wê were lê hizirkirin û an ya ku ew hatiya hizirkirin wê li ser wê re wê pirsê wê bikê û wê bi wê re wê ji aliyên wê yên cihê ve wê bikê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di demên hemdem de wê bi pêvajoyên felsefeyê û pêşketina wê re wê felsefeya hebûnê û bi zêdeyî wê zanitên fizikî wê serwer bibin bi pêşketina xwe re. Di wê temenê de wê, encamên bi fizîkê û rengên wê yên hizirkirinê ku ew wê bi zanyarî wê bibin wê mohra xwe wê bi wê re wê li demê wê bixin. Bi wê re wê encamên cihê jî wê bi wê re wê bi pêşketina wê re wê di warê têngînên weke yên fizîkê û teoriyên wê yên weke yên bi roletivityê bû û an kuantumê bê û hwd wê di rengekê de wê

pêşkevin û wê derkevina li pêş. Weke aliyekê wê yê din ê ku em dikarin bi encamên wê re wê werênê ser ziman wê pêşketina aqilê teknikî û encamên wê û her wusa têgînên weke bi jîrî û çêkerî ku wê bi hişmendî û hwd wê pêşkevin wê weke hin rengên pêşketinên demên hemdem ku em dikarin di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werîna ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefe wê di wê çerçoveyê de wê xate wê ya pêşketinê wê di demên hemdem de wê xwe bi pêşketinên zanistî û şaxên zanistî û hwd re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Têgînên bi zanistî ên weke yên civakî weke bi dîrokê, civaknasiyê, antropolojiyê, derûniyê û gelek aliyên din ên bi zanistî ku wê pêşkevin wê karibê di dewama wê de wê bi kirpênê bê. Felsefe jî wê bi wan re wê weke têgihek fahmkirinê û aqilmeşandinê wê hebûna xwe wê di wê temenê de wê bide domandin. Wê her pêşketin wê çawa wê bibê û wê hebê û wê pêwîst bê ku wê çawa wê were fahmkirin wê weke mijarek felsefeyî jî wê bi wan zanyariyên ku ew dibin re wê xwe bide dîyarkirin. Felsefe wê, di wê çerçoveyê de wê, mijarên aqil wê alaquadar bibê û werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê weke têgîn û têgihiştinek bi aqilî a fahmkirinê wê di wê temenê de wê xwe di renekê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Abdusamet Yigit

Destpêk: bi kortasî destpêka têketina felsefeyê

Felsefe wê weke têngînek giring a bi dîrokê re wê pêşkeve û wê bi aqilkiirnên me re wê bigihijê serwerîyek mazin. Di wê nûqtayê de wê mijare felsefeyê ku mirov wê di çerçoveya têngîna felsefeyê de wê hilde li dest wê weke hinek aliyên wê yên giring wê xwe bi wê re wê karibin wê bidina dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê têngîna felsefeyê wê, di wê nûqtayê de wê bi têngînekê wê fahmkirina wê weke mijarek felsefeyê a di demên hemdem jî wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş bê. Lê ji aliyê felsefeyê û hizirkiirna bi wê re ku mirov wê hilde li dest jî wê weke aliyekê wê yê giring bi şêwayekê hizirkirin û rengê wê re wê çawa wê xwe bide dîyarkirin wê karibê wê hilde li dest û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare têngîna û têketina felsefeyê wê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê xwe weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê bide dîyarkirin.

Di çerçoveya têngîna têngîna felsefeyê de wê mijarên ku mirov wê di serî de wê, hilde li dest ên weke rengê hizirkiirnê, şêwayên wê, rengên bi hizirkirinê û mijarên wê re ên bi hiildana li dest, têngînen weke bi zanînê û salixkirina wan, fêrsên fahmkirinê ên weke bi mijarên ku ew dihilde li dest û hwd re wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê bê.

Mijare felsefeyê wê, di serî de wê dema ku wê were destpêkirin wê di renekê de wê, bi felsefeya xwezayê û ankû filosofên presokratikî û hwd re wê di renekê de wê were dîtin ku ew wê were hildan li dest. Emê li jêr li ser wê bisekin in. Lê li vir wê di wê nûqtayê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, filosofên presokratikî wê di renekê de wê çawa wê renekê fahmkirinê ê bi xwezayê, zanînê û şêwayên hildana li dest re wê were dîtin ku wê were hildan li dest.

Di demên destpêkê ên felsefeyê de wê, bi filosofên destpêkê ên xwezayî de wê bi hildana li dest a xwezayê û mijare fahmkirina wê û hwd re wê were dîtin ku ew wê di renekê de wê çawa wê bi wê re wê were hildan li dest bê.

Minaq wê di wê nûqtayê de wê di serî de wê pirsên weke hebûna xwe ve girêdayî bê, pirsên weke bi lêpîrsîna jîyanê û an weke jîyan çiya û

hwd re ku wê werina hildan li dest wê di wê çerçoveyê de wê were dîtîn ku wê werina hildan li dest. Di çerçoveya presokratikan re ku mirov bibêjê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, nerînek xwezayî û hinekê jî bi zanyarî ku wê di wê temenê de wê hildina li dest bê. Di nava ya heyî û neyî û an ya rasyonal û irrasyonal de wê cihêkirinê wê bikin û wê di awayekê de wê bi felsefeya xwezayî re wê, ya rasyonal û aliyê wê bi rengê hizirkiirnên wê û hwd re wê, were dîtîn ku wê hildina li dest.

Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê, mijare lêpîrsînên bi fahmkirinên me yên berê re wê, di destpêkê de wê di demên platon û berî de wê bi sofîstan re wê were dîtîn ku ew wê were kirin. Di wê nûqtayê de ew wê fêrker û fahmkerna ji xwezayî ên xwezayî ên nava jîyanê bin. Ew wê aqil wê ji astek bilind wê daxina li nava jîyanê. Di wê temenê de wê şêwayên lêpîrsînê li ser esasê fêrbûnê û hwd re wê were dîtîn ku ew wê bikin û wê pêşbixin. Di wê nûqtayê de wê hinekê jî wê wateya destpêka bi felsefeyê û an bi hizirkiirnên weke yên sofîstan û hwd re jî wê hinekê jî wê xwe di wê temenê û rengê de wê weke ku wê were dîtîn wê bide dîyarkirin.

Di mijare lêpîrsînên bi felsefeyî re wê, ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temen de wê direngêkê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di rengêkê de wê bi şîroveyan xwe yên ji mîten mitolojikî û hwd re ku wê werênin wê di wê temenê de wê, ev destpêk û têtetina ku em bi felsefeyê re wê bahsa wê dikin wê di wê temenê de wê weke ku wê were dîtîn ew wê were kirin.

Di wê nûqtayê de wê di çerçoveya felsefeyê de wê hinekê jî wê wateya gotina 'têtetînê' wê hinekê jî wê bi felsefeyê re wê xwe di wê temenê û çerçoveyê de wê were dîtîn ku wê karibê bide dîyarkirin. Yanî wê di rengê fahmkirinê û şêwayên wê de wê bide dîyarkirin. Di lêpîrsêna hizrên nayên lêpîrsîn û an ne lênerpîrsîner in wê ew wê di wê temenê de wê were dîtîn ku ew wê were kirin. Felsefe wê têtîngê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengêkê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengêkê de wê bikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê di çerçoveya têtîngê û têtetina felsefeyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe ew bide dîyarkirin wê mijare fahmkirinê û zaninê û rengê wê bi wê re wê were dîtîn ku ew wê derkeve li pêş. Hinekê jî wê zanin û epistemoloji wê di wê temenê de wê bi tişt û hebûna heyî û fahmkirina wê re wê hevnasînekê wê di wê çerçoveyê de

wê bikê û ev wê di wê têtetinê a bi fahmkirinê û hwd re wê xwe bide dîyarkirin.

Di mijare fahmkirina bi felsefeyê re wê, dema ku mirov wê bikê wê di wê çerçoveyê de wê mijare pirs pirsînê wê karibê wê weke aliyekê wê bi şêwayê aqilmeşandinê wê bikê û wê werênê ser ziman. Sokrat wê li ser şêwayê pirs pirsînê û bi hev re girêdanî a bi têtînek dîyalektikî û hwd re wê bikê ku ew wê di rengekê de wê bigihênê fahmkiirînê. Wê ahenge di fahmkirinê de ku ew dikê ku ew wê çêbikê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê karibê ew bide dîyarkirin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din mirov wê karê wê werênê wê werênê ser ziman ku wê felsefe wê, bi rengê wê yê fahmkiriinê û aqilê fahmkiirinê re wê xwe bide dîyarkirin. Mît û an mitoloji wê berî felsefeyî ku wê bi dageran wê were fahmkirin wê di felsefeyê de wê bi têtîninê û têtetinên weke bi fêrsên fahmkirinê ên weke bi têtîninê û hwd re wê were dîtînin ku ew wê were fahmkirin.

Di rengekê de wê di destpêkê de wê bi felsefeyê re wê pirsê pêşî a 'çi ya' ku mirov wê bikê wê hem li ser ya dihê zanin û hem jî ya nayê zanin jî wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di felsefeya presokratikî de wê, di têtînek xwezayî de wê beremberî ya mitoloji û mîtenê wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê tiştê wê weke wê fahmkirinê û sînorê wê yê bi heyin û hebûna wê re wê kifşkirinê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê kareibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di mijare felsefeyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di çerçoveya wê çî ya wê demê wê pirsê felsefeya çî ya wê karibê wê di rengekê de wê bikê û wê jî wê di wê nûqteyê de wê destpêkekê û têtînekê wê di wê temenê de wê pêşî bi wê re wê bikê û wê bide kirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Filosofên xwezayê wê têtîna ku wan bi felsefeyê kirin wê çawa wê mijare felsefeyê wê di rengekê de wê bi xwezayê re wê werênina ser ziman. An jî wê vajî wê dikarê wê bibêjê ku wê çawa wê xwezayê wê diwê temenê de wê salixbikin û wê bi wê re wê werênina ser ziman. Anaxsimondros wê hebûna azmûnê û cismên wê û awayê wê re wê bikê mijare lêpirsînê û wê li ser wê re wê pirsan wê bikê. Di awayekê de wê,

di rengeê salixkirinên thales de wê ew wê, mijare hebûnê û salixkirina wê di wê çerçoveyê de wê bikê. Wê di rengekê de wê weke kesekê ku ew di wê çerçoveyê de wê pêşî wê aqilê rasyonal wê bikarbênê. Ber vê yekê wê, di rengekê de wê di çerçoveya felsefeya xwezayê de wê weke 'destpêkekê' û an têtetinek destpêkî wê were dîtin û wê ji jê were bahskirin.

Di wê nûqtayê de wê pêşî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefe çi ya wê weke çerçoveyek giştî de wê ev gotin wê weke pêwîstîya wê bi salixkirinek giring a destpêkî wê weke ku wê hebê. Di wê nûqtayê de wê, felsefe wê hinekê jî wê bi zanine û hebûna heyî wê di nava wê de wê di ahengek levkir de ku wê bigihijê çerçoveyek fahmkirinê wê karibê wê fahmbikê bê. Di nava felsefeya xwezayî a destpêkê de wê, çawa wê tiştê wê weke wê û bi tamî wê were salixkirin û çawa heya û bi çi awayê heya û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Demokrit wê, di rengekê de wê dema ku ew mijare felsefeya atomê ew diavêjê li holê wê hinekê jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku mirov wê karibê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de kesên ku ew felsefe dikin ji wan re filosof dihê gotin û ew wê bi awayekê wê hebûna heyî wê fahmbikin û wê şîrovbikin. Wê, di wê çerçoveyê de wê weke kesna ku ew bi zaninê re alaquadar dibin û wê di wê çerçoveyê de wê bikin ku ew wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê werênina ser ziman.

Filosof hinekê jî wê weke kesê ku ew wê tiştê ku ew bi xwezayî û di nava wê de dibê û an dervî mirov dibê û an di gerdûnê de dibê wê, di rengekê de wê bikeve nava hewldana wê fahmkirina wê de.

Di wê rengê de wê di salixkirina filosof de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew wê, ji aliyekê ve jî wê bi aqilekê lêpîrsîner û rasyonal wê bi hev re wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Felsefe wê di wê temenê de wê hinekê jî wê dema ku wê bahsa wê were kirin wê di wê nûqtayê de wê têtîna rasyonalismê wê bi wê re wê di serî de wê derkeve li pêş. Hinekê jî wê weke tiştên ku ew dibin û an rû didin wek ebi bûyarî û hwd ew ne bi têtîna serxwezayî û an irrasyonal ku ew ji wê re şîroveyekê wê werênê bê. Wê çawa wê di nava şertûmercên wê yên fahmkirinê de wê bi têtîha sedem û encamê û girêdanên nava wê ên weke bi wê re wê bikê ku ew wê fahmbikê bê.

Filosof bi heman awayê wê weke kesê xwediyê zaninê bê wê were dîtin. Di awayekê de wê zanin jî wê weke rêya fahmkirinê a xwezayê, gerdûnê, hebûnê, bûjenê û hwd hemû tiştên di jîyanê de ku ew hena. Di wê temenê

de wê ji çî pêkwere û wê çawa wê bibê û wê çawa wê di nava hev de wê têkiliya wê bi wê re wê hebê wê bikê ku ew wê fahmbikê.

Weki din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di mijare zaninê û filosof de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ew wê ji tiştê û xwezayê wê bi fahmkirina wê re wê bigihêjê têngîna wê. Di wê temenê de wê bikê ku ew wê fahmbikê. Wê bi fahmkirinê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê di nava hebûna me û xwezayê de wê çî têkili wê hebê ku ew wê were fahmkirin. Wê dema ku em di salixkirina wê de wê werênina ser ziman wê demê têngiştina filosofi wê her demê wê di rengê de wê bi fahmkirina mirov re wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê bide domandin.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê û salixkirina wê dikarê wê di rengê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Felsefe wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Sokrat wê dema ku wê bahsa filosof bikê wê di rengê de wê weke hewldana zaninê û gihiştina wê şîrovebikê. Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê, weke di nava wê hewldanê de ku ew wê bi fahmkirina xwe ya di derbarê xwezayê de wê bibê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê dikarê filosof wê weke zane û an bi zanebûna wî û an wê re wê weke zane bihasibênê. Di rengê de ku mirov wê weke bi wê zaninê û serwerîya wê di nava hewldana fahmkiirnê de wê şîrovebikê wê baştir bê. Wekî din jî wê, di wê temenê de wê, bi zaninê û fahmkiirna xwe û encamên ku ew bi wê digihijiyê de wê, were li holê.

Di demên kevnera de wê kesên ku wê bi zane û dikarin bigihijina wê weke xwediyê xwûdawendiyekê wê bihatina dîtin. Filosof jî wê di rengê de wê di destpêkê de wê weke kesna di wê temenê de wê werina dîtin. Di wê çerçoveyê de ew wê weke kesên ku wê ya ku ew nayê zanin ku ew wê bikê ku ew were zanin wê di wê temenê de wê karibê wê şîrovebikê û werênê ser ziman.

Felsefe wê fêrsa ku ew wê bi gotina wê ji wê were girtin wê ne weke têngînek ku em wê di çerçoveya têngîhek dogmayî de wê karibê wê şîrovebikê bê. Wê weke ji ya ku ew nayê lêpîrsên ku ew lê bipîrsê, weke ya ku ew nayê zanin ku ew bigihijê zanina wê û hwd re wê di wê temenê de wê karibê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê. Karl Jesper wê,

dema ku wê bahsa filosof bikê wê di rengkeê de wê bi gotina ”ji bûna xwediye zaninekê zedetirî wê çawa wê di pêşîya wê herê’ re wê werênê ser ziman. Li gorî wî dema ku ew felsefe hatkirin weke dogmayekê wê weke ku wê ’li xwe wê xiyanetê wê bikê’ re wê di rengkeê de wê pênamebikê û wê di rengkeê de wê werênê ser ziman. Bi gotinek din wê dema ku em li gorî têngîna jesper wê werênina ser ziman wê dema ku mirov wê felsefeyê wê bikê wê weke di rêwîtiyekê de bê re wê pênamebikê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê dema ku wê felsefe wê weke ’lêgerînekê’ bê wê demê wê ev têngîn wê weke bi rengê fahmkirina wê re wê weke vaji têngînek dogmatikî’ wê xwe di rengkeê de wê êdî wê bide dîyarkirin. Di felsefeyê de wê li gorî wê têngînek wê rastiyeke ku ew weke teqez ku ew li ser wê re wê pirs nikaribê were kirin wê nebê. Di wê temenê de wê di rengkeê de wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di mijare felsefeyê de wê hem wê weke rengkeê fahmkirinê, hem weke şewayekê fahmkirinê ê lêpîrsînê û hem jî wê weke têngîneka ku ew bi ya ku ew dihê fahmkirin re ku ew hertimî wê karibê baştirin were fahmkirin re wê were ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê têngîna ’baştiriyê’ wê weke têngîhiştinek ku wê di wê rêwîtiya bi felsefeyê de wê hertimî wê li pêşîya wê hebê û wê di wê çerçoveyê de wê weke ku mirov wê karibê wê di rengkeê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Baştirinî wê di wê nûqteyê de wê di nava felsefeyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê ya baştirin ku mirov wê bahsa wê dikê wê ev wê di wê nûqteyê de wê bi wê fêrsa fahmkirinê wê karibê wê werênê ser ziman. Ya ku ew hatî fahmkirin wê hertimî wê demê wê di wê de wê hinek tiştên din ên ku ew dikarin werina fahmkirin ku ew hena wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê. Lê gotina baştiriniyê wê çerçoveya wê zêde berfireh bê û wê di wê nûqteyê de wê karibê wê di rengkeê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Minaq filosofê kurd ê weke suhrewerdî wê di rengkeê de wê dema ku ew gotina rohniyê wê şîrovebikê wê ji du aliyan ve wê bi çavkani bikê û wê werênê ser ziman wê yek bi ronahiyê bê û ya din jî wê bi têngîna çavkaniya wê bê.

Di kurdî de wê gotina rohniyê ku mirov wê bi şîrovebikê wê bi etimolojikî wê ji du aliyan ve wê çavkaniya wê bi felsefeyî wê hebê ku

wê kkaribê wê fahmbikê. Li ser temenekê morfolojikî û etimolojikî wê dikarê wê di wê çeroveyê de wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê bi gotina 'rah' ku wê bingihê têgîna rohnîyê wê karibê wê fahmbikê wê bi gotina 'ra' û ankû 'kokê' re wê bibê xwediyê çavkaniyek fahmkirinê. Ji aliyê din ê diyem ve wê bi têgînek morfolojikî û etimolojikî wê dîsa ku em dubare li wê bihizirin wê bi têgîna rohnîyêekê dîtinek bi wê rohnîyê ku ew dibê û diafirê û heya û hwd re wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Hinekê jî wê di wê temenê de wê tiştê wê salixkirina wê, fahmkirina wê û hwd wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveya hewldana fahmkirina felsefeyê de wê kariibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqtayê de wê weke ku wê bi têgin û aliyên zimanî û zanina wê re wê werê şîrovekiirn û fahmkirin wê bi wê rengê wê aliyên fahmkirinê wê di her gotinê de wê bi xosletên wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ya ku wê ji aliyekê ve wê felsefe wê bikê felsefe wê şêwayê wê yê hizirkirinê û helwesta wê ya ku ew wê di wê temenê fahmkirina xwe de ku ew ji xwe re wê esas digirê bê. Felsefe wê bi wê yekê wê weke şêwayekê hizirkirinê ku wê xwe bi sipêrê lêpirsînê, lêkolînê, an jî rexnekiirnê û hwd re wê di renekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê karibê wê di awayekê de wê fahmbikê bê. Di hizra felsefeyî de wê çi çawa heya wê di wê temneê de wê li wê bihizirê. Di felsefeyêmn subjeyî de wê, li ser tiştê re wê weke ku wê aristo wê bikê wê 'ber çi wê hebê' jî wê weke pirsekê wê li ser wê li wê bikê û wê di dewama wê de wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. LI ser wê temenê wê heyina heyî bi hemû aliyên wê ku ew wê li berçav çawa wê bigirê û wê fahmbikê re wê weke renekê û şêwayekê hizirkirinê wê xwe bide dîyarkirin.

Salixkirinên di felsefeyê de

Di mijare salixkirinên di felsefeyê de wê dikarê wê di renekê de wê werênê ser ziman ku wê pêşî wê aliyên weke zane û zanebûn, aqil û şêwa û hwd wê weke aliyên ku wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi kirpênê û wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di renekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare zaninê wê di şêwayekê de wê di demên kevnera de wê weke aliyekê wê

yê din bê ku wê çawa wê bibê û wê hebê wê li ser wê were sekin in bê. Di nava felsefeya presokratîyan de wê, di rengekê de wê lêpîrsînên bi zanina ji nava xwezayê re wê were dîtîna ku ew wê were lêpîrsîn. Sofîst wê zanînê wê ji hewirdorê, bi dîtîna û hwd re wê, bînîna ser zîman. Wê di wê de wê, di temenekê rasyonel de wê bixwezîna ku ew wê werênîna ser zîman. Di nava ya hebûn û nebûnê de wê bixwezîna ku ew bi zanîna xwe re sînorekê xêzbîkîna û wê werênîna ser zîman.

Di wê nûqtîyê de wê, platon wê li ser rewşên weke bi pişeyî ên weke zanaatkar, hunervan, zane, filosof û hwd de wê, di rengekê de wê li wê bihîzîrê û wê mijare zanînê wê bi wan re ku wê werênê ser zîman wê çawa wê, di şewayekê de wê, weke li ser nûqtîyêkê û bi rêgezên wê re wê were fahmkîrîna wê were lê hizîrkîrîna. Di wê nûqtîyê de wê, dema ku em tiştekekê wê dikin em çawa dikin, wê li ser çî temenê wê dikin û di dewama wê de wê çawa dizanîna wê bikin û hwd wê weke aliyên ku ew wê li wê bihîzîrê bê.

Di wê nûqtîyê de wê mijare fêrbûnê wê di rengekê de wê bi fêrbûnê wê bikeve nava jîyanê de. Di demên berî wê demê de wê hinek fêrsên bi fahmkîrîna re wê weke ku wê were gotîna ku 'yazdan wê bikîna serê me de emê wê êdî wê zanîbîna' ku wê werênîna ser zîman wê, felsefe wê lêpîrsîna wê li ser wê nûqtîyê wê di wê temenê de bê ku em heta ku wê bi azmûn nekin û wê fêrnebîna emê nikarîbîna wê bizanîbîna. Tiştekekê ku em nebîna emê çawa karîbîna wê bigihîjîna dîmenê dîtîna bi wê.? Di wê temenê de wê weke aliyên wê yên ku ew wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê li wê lê bihîzîrê û wê fahmbîkê û wê werênê ser zîman bê.

Di nava sofîstan de jî û piştî wê bi filosofên presokratîkî û yên piştî weke sokrat û arîsto û hwd re jî wê tiştekekê wê were dîtîna wê 'armanca zanînê' wê di rengekê de wê were lêgerîna û wê di wê temenê de wê li armancakê wê were lêgerîna. Di wê çerçoveyê de wê bê xwestîna ku ew armanca ew bi wê re ew di rengekê de were fahmkîrîna û ew were ser zîman. Wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karîbê di rengekê de wê fahmbîkê û wê di şewayekê de wê karîbê wê werênê ser zîman bê.

Wê jî wê di rengekê din de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser zîman ku wê mijare zanînê me yên bi fahmkîrîna wê re wê li wê bihîzîrîna. Di awayekê de wê di nava zanînê de wê lêgerîna weke bi têgînîna weke wekhevîyê, haqanîyê, rastîyê, başîyê û hwd wê weke aliyên bi dahûrî û darazî û hwd ku wê bi wê re wê werîna lê hizîrkîrîna û

lêpîrsîn. Di wê nûqtîyê de sokrat wê tîgînên weke li ser esasê rewîstê re wê, mijarên weke siyanê, û hwd wê, hilde li dest û wê bixwezê ku ew wê, di renekê de wê fahmbîkê. Di zanînê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtîyê de wê lêpîrsînên di navaroka zanînê de wê, di wê temenê de wê, platon wê bigihênê tîgînek ideayî a mayinda û ya hizra nemayinda ku ew li bin wê bi kirinên jîyanê û hwd re wê şîrovebîkê û ew wê werênê ser ziman. Ew wê di renekê de wê tîgîna ideayê wê di renekê de wê weke tîgîhek rêgezî jî wê di renekê de wê şîrovebîkê ku wê hemû kirinên din ên vegûhar bi aqil ku wê di jîyanê de wê bibin wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtîyê de wê di nava ya ideaya mayinda de û wê pêvajoya vegûhar a bi aqil û hwd de wê, di wê temenê de wê weke temenê hevîrtî, rast û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê bê. Her çendî ku wê di hinek awayan de wê, ideaya wî bi gotina gihiştina tîgînek xwûdayî wê were şîrovekirin jî lê di aslê xwe de wê, di renekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, çawa ku wê weke temen û çavkaniyek ku ew bi rêgezî wê li gorî wê were salixkirin bê. Aliyê tîgîna ideayê a platon ku ew wê bi şîbihê li çî wê weke di dîmenekê ne zelal û ne dîyar de wê bimênê. Di renekê de wê piştî wê bi tîgîna gerdûn û xwûdayîyekê di dawîya wê ku ew di temenê 'destpêkê' de wê weke ku ew wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. `Yek`a parmanides a ku ew bi dîmenekê teqez û mayinda wê şîrove dikê jî wê di wê çerçoveyê de wê aliyekê wê yê bi tîgînî ê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbîkê wê di wê de wê weke ku wê hebê.

Di wê nûqtîyê de wê dikarê wê di renekê de wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbîkê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare tîketina felsefeyê de wê, weke aliyekê wê yê destpêkê ê giring wê mijare lêpîrsînê li ser aheng, levkirin, pêşnuma û an sazûmana xwezayê wê were lê hizirkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê din ku wê, bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê di dewama wê de wê hebûna xwûdê wê

li piştî wê were lê hizirkirin ku ew hebê wê weke sedemek hebûnê wê hebê re wê, di têtînekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkiirn.

Di mijare hebûna xwûdê de wê ev wê bi wê re wê were lê hizirkiirn ku wê, xwûdê hebê û an nebê wê piştî wê filosof wê di şêwayekê de wê weke mijarek ku wê dest biavêjinê wê mijarê û wê li ser wê bihizirin. Di wê temenê de wê têtîna pêşnûmayê (design) wê li ser wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di analojiyek ku ew wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê weke sedemek hebûna xwûdayî wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê ji aliyekê ve wê weke ku wê were lê hizirkirin.

Aliyekê giring ê felsefeyê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê biqasî ku wê di temenê wê hebûnê de wê bi birhan û argûmanên ku wê piştgir dikin ku wê bi wan wê bikê ku ew wê piştrastbikê û wê werênê ser ziman wê bibê wê, ji aliyê din ve jî wê di renekê de wê argûman û birhanên li hemberî wê bikê ku ew wê kifşbikê û wê ji wê aliyê ve wê bigihênê li salixkirinekê bi heyin û neyînê.

Di wê çerçoveyê de wê ev wê, weke aliyekê bihizirkirina felsefeyê wê were lê hizirkirin bê.

Di awayekê de wê were dîtin ku wê piştî ku wê felsefe wê bibê û wê bi xosletên ku ew wê bi wê were tefkirkirin wê di wê temenê de wê, li wê were lê hizirkirin. Wê di wê temenê de wê çawa wê hebê û ku ew hebê wê li kû bê û an dema ku ew hebê wê bi şibihê çî û hwd wê weke pirsên ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Di awayekê de wê, di temenekê de wê têtîna mistisismê û an nepeniyê wê di renekê de wê, were lêpîrsîn û wê di wê temenê de wê, bi wê re wê li ser wê were sekin in. Augustinius wê di tefkirkirina xwe ya li ser têtîna mistisismê de wê ji aliyekê ve wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê weke ya ku ew hê aqilê me bi ast û pîvane xwe li wê têtîgihê û an wê ne di wê ast û pîvanê de bê ku ew li wê têtîgihê wê werênê ser ziman. Ev wê weke şîroveyek wê ya nezanînê û an ya ku ew nayê zanin bê ku ew wê li wê bihizirê bê.

Lê şîroveyek din jî wê hebê ku ew wê tiştêk wê hebê ku ew wê ti carê wê weke newê zanin bê. Wê dema ku ew tiştê hebê wê çima wê hiç newê zanin bê? Wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Lêpîrsînên li ser mijare nepeniyê re wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di nava hizirkirinên demên berî felsefeyê de wê bi fêrsek fahmkirinê ku ew dihat ser ziman wê bi wê re wê bê kirin ku ew were ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de wê weke têtînek xwûdayî

bê û wê di wê temenê de wê were ser ziman ku ew ”çendî destûrê bide wê karibê were zanin” bê. Di wê temenê de wê, çerçoveyek têtîna a bi fahmkirina têtîna nepeniyê re wê were lê hizirkirin. Filosofên xwezayê ên dema presokratîkî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ji wê aliyê ve wê mijare felsefeyê wê weke ku wê bikina mijare lêpîrsînê. Wê di wê temenê de wê tişt wê çima wê newê zanin bê? Ber çî ew di wê temenê de wê, ew nepeni wê hebê? Çavkaniya wê çî bê’ û hwd wê weke aliyên ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtîn û wê were ser ziman wê di wê temenê de wê li ser wê bisekin in û wê bikin û ew wê di wê rengê de wê fahmbikin û wê werênina ser ziman.

Di mijare felsefeya xwezayê de wê, di wê temenê de wê pêşketina wê ji du aliyan ve wê giring bê ku mirov wê fahmbikê. Yek wê ji aliyê pêşketina aqilekê bi rasyonel bê. Aliyê din jî wê bi çavkaniya wê re ku wê aqil wê were ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê weke destpêkek zanînî û bi wê re a zanyarî bê ku mirov wê karibê wê di şêwayekê û awayekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê weke rengekê hizirkirinê ê ku mirov wê karibê wê bi çerçoveya fahmkirinê a wê rengê aqil û hizirkirinê re wê fahmbikê bê.

Felsefeya demên felsefeya xwezayê wê di wê temenê de wê pêşketina wê di aslê xwe de wê di awayekê zelal de wê bi wê re wê were dîtîn ku wê li hemberî ya aqilê ne xwezayî û an weke ya aqilê mistîkî û hwd wê bi helwestekê jî wê di rengekê de wê bi temenekê xwezayî wê pêşkeve. Di wê çerçoveyê de wê, mijare têtîna xwezayî û an naturalismekê seretayî û rasyonelîsma wê di wê temenê de wê di demên destpêkê ên kevnera de wê bi hizra filosofên xwezayî û an presokratîkî û hwd re wê di rengekê de wê were dîtîn ku ew wê pêşkeve.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê di wê rengê de wê xwe di şêwayekê de wê bi awayekê giring wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Felsefeya xwezayê wê di wê rengê de wê, di wê rewşê de wê hinek mijarên lêpîrsînê ên weke bi kevneşopîya hizrî a berê wê ku ew bi xwûdayî û hwd re wê hebê re wê hebê. Di wê rengê de wê lêpîrsînekê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di şêwayekê û rengekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rewşea fahmkirina xwe de wê bi wê rengê wê weke ku wê were dîtîn wê bide dîyarkirin.

Mijare felsefeyê bi fahmkirina wê re wê, van aliyan wê bi wê re wê di destpêkê de wê were dîtîn ku ew wê bikê mijare lêpîrsînê bê wê ev wê

xwe di wê rengê de wê bide dîyarkirin. Di felsefeyê de wê, hizre felsefeyê wê weke bi şêwayî wê pêşkeve û wê di wê temenê de wê, aqil wê ji nava jîyanê wê bi wê şêwayê bibê xwediyê rewşek fahmkirinê. Di wê temenê de wê mijare gûharînên di jîyanê de wê dema ku wê xwe di hizrê de wê bidina dîyarkirin wê rewşa hizra digûharê wê bi xwe re wê bi awayekê giring wê bide dîyarkirin. Ev wê, weke ku wê piştire wê bi hizrên weke ya platon û hwd re wê were dîtin wê, lêpîrsîn û tefkirkirin bi nîqaşkirinên felsefeyî ên weke ya aqilê mayinda û an aqilê ne mayinda, aqilê şenber û an aqilê ne razber, ya dîyar û ya ne dîyar. ya weke rast û ya weke rastteqîn û an ya sermed û ya nesermed û hwd wê çî bin wê weke têtîgînên ku wê êdî wê li wê were lê hizirkirin bê.

Platon wê mijare lêpîrsîna li rastteqniyê wê bihizirê û wê di wê temenê de wê rastteqîn wê çawa wê hebê û wê çawa wê karibê wê fahmbikê û an wê karibê bigihêjê zanina wê di wê rewşê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê û wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê lêpîrsînên xwe yên bi hizrî wê di wê çerçoveyê de wê bikê ku ew wê bikê û wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, di rastiyê de wê rastteqîn wê çawa wê hebê wê weke mijarek felsefeyî a hizirkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Bi wê re wê were lê hizirkirin ku rastteqîn hebê wê demê hemû rastiyên din ên di jîyanê de weke ku ew bi hebûnê re rû didin û hena wê di wê temenê de wê karibê bi wan re wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di wê temenê û şêwayê de wê fahmbikê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê li ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê gotinek giring wê were dîtin ku wê li ser wê were sekin in di wê çerçoveyê de. Ew jî wê ya sermediyê bê. Di wê nûqtayê de wê sermedî wê hebê û wê çawa wê hebê wê li wê were lêpîrsîn. Di dewama wê de ku ew sermedî hebê wê çawa wê karibê bê ghiştin li zanina wê? An jî wê sermedî wê nebê. Lê ku ew nebê wê çawa wê nebê û hwd wê weke hinek aliyên wê yên ku wê bina mijare felsefeyê. Di wê nûqtayê de wê felsefe wê, di destpêka wê têtetina wê de wê ev mijar wê weke mijarên hizrî ên bingihîn bin û wê di wê çerçoveyê de wê bi zêdeyî wê li ser wan wê bisekinê.

Di wê nûqtayê de wê, mijarên weke yên sermediyê, rastteqiniyê, teqeziyê û hwd wê lêpîrsîna wan wê di wê temenê de ew derketina wan a li pêş wê hinekê jî wê bi kevneşopîyek hizrî a pirr zêde demdirêj ku wê

heta wê demê wê were wê hinekê jî wê bi wê ve wê girêdayî bê. Wê weke ku em bi bi nîqaşên platon ên bi sofisttan re wê dibînin ew wê di wê temenê de wê, li wê bihizirê û wê di rengekê de wê, di nava wê ya aqilê felsefeyî ê weke yê xwezayî ê gûharînêr û an weke ne mayinda û ya wê aqilê wê têngîna rastteqni û sermediyê û hwd wê çawa wê hebê wê li wê bihizirê bê. Wê hinekê jî wê dema ku ew ideayên xwe diafirênê wê bixwezê ku ew bi wan xwe bisipêrê wê têngîna sermed a di wê temenê de ku wê bi têngînek gerdûnî wê were ser ziman. Di gerdûnîya wê sermediyê de ew dixwezê wan bi temen û cih bikê û werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê êdî wê ideayên wî di şewayekê de wê bina mijare lêpîrsîn a di wê temenê de. Wê çerçoveyek berfireh a bi hizirkirinê wê bi wê çerçoveya têngîna gerdûnî re wê ji xwe re wê bikina mijare lêpîrsînê û hizirkirinê.

Lê di wê nûqtayê de wê çendî ku wê platon wê weke di ideayên xwe de wê weke zelal jî bê dîmenekê wê bide mirov jî lê wê weke hinek gûman û fikarên ku ew di serî de wê di wê çerçoveyê de ku wê bibin jî wê hebin. Ew wê di wê nûqtayê de wê bi wan re wê bixwezê ku ew wan fahmbikê û wan di wê temenê de bigihênê temenekê fahmkirinê.

Li ser wê temenê wê, mijare têngîna xwemaliyê ku wê her tişt wê, weke çavkaniyek wê ya xwemal wê hebê û yê din ên ji wê weke yê qalbên (fake) wê bin wê di wê temenê de wê li wê bihizirê.

Di mijare lêpîrsînê li ser mijare gerdûnê û sermediyê de wê aliyekê wan ê bi hev re wê hebê. Di wê temenê de wê di demên berê de wê di nava teolojiyên xwûdayî û baweriyî û hwd de wê, ya ku ew sermedî bê wê weke gerdûnî bê. Û ya ku ew gerdûnî bê wê, weke sermedî bê wê di wê temenê de wê were dîtin ku ew wê li wê were lê hizirkirin. Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare lêpîrsînê wê di wê temenê de wê were kirin.

Ji hev cihê hizirkirina têngîan sermediyê û ya gerdûnê wê piştî wê di rengekê din de wê, hin bi hin wê di dewama wê de wê bi felsefeyê re wê were lê hizirkirin û wê dema ku wê hebûna gerdûnê wê hebê wê demê wê ew sermedî wê çawa wê bi wê re wê karibê wê were ser ziman. Yan jî wê di wê temenê de wê her tişt wê bi destpêkekê wê hebê. Têngînen bi destpêka gerdûnê re wê di wê nûqtayê de wê weke têngînen ku wê bi aqilekê felsefeyî jî wê bingihêkê lêpîrsîner ê bi hizirkirinê wê bi xwe re wê biafirênin.

Ew wê temenê meraqa mirov a bi hizirkirinê û rengê asoya wê di şewayekê de wê weke ku wê biafirênê. Wê di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew wê di wê rengê de ew di dewama wê de wê bi wê re ew were fahmkirin û ew wê were ser ziman.

Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê di renekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare lêpîrsînên bi hizirkiirnê ên weke yên bi felsefeyê wê di wê temenê de wê kaeribê wê di renekê de bi wê re wê were lê li hizirkirin. Mijare gerdûnê wê, di wê nûqtayê de wê, piştî wê, di felsefeyê de wê bi têngîna "di wê de nebûna destpêkê" ku ew herheyî ew heya wê di wê temenê de wê were dîtî ku ew wê êdî wê li wê were lê hizirkirin. Di felsefeya serdema kevnera de wê hizrên felsefeya filosofên xwezayê ên destpêkê û sofistana wê hinekê jî wê di wê temenê de wê di xwe de wê bi sînoriyek bi hebûnê re ku ew dihên ser ziman re wê di renekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di mijarê platon bixwe de jî wê ne dîyariyek bi têngîna wê ya ideayan re wê di wê nûqtayê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Wê di wî nûqtayê de wê çawa wê, sermedî û an herheyî wê hebê wê di wê nûqtayê de wê li wê bihizirê. Di salixkirina ideayên xwe de wê, dema ku wî bi wan re sînorek di fahmkirinê de wî dît êdî wê weke ku ew bi wê re wê li wê bidest hizirkirinê wê bikê.

Di felsefeyê de wê di nava wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê li heyinên heyî wê were lê hizirkirin û ew çawa hena wê di wê temenê de wê di renekê de wê, bikê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê lêpîrsînên bi felsefeyî ku wê di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bibin wê xwediyê aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fahmkirinên me yên ku ew wê bibin re wê, felsefe wê di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di demên berê de wê tefkirên ku ew hena wê wan lê bipîrsê. Di demên berê de wê, di derbarê bûyina dînyê de bê û her cûrea heyinên ku ew di jîyanê de hena û dibin wê fêrsek fahmkirinê a ku ew wê di renekê de wê were hanîn li ser ziman wê hebê. Minaq wê fêrsa weke sermediyê wê di wê temneê de wê yek ji wan bê. Wekê din wê di dewama wê de wê dikarê wê di wê rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê di wê nûqtayê de wê, li ser temenekê aqilê rasyonel re wê li wê lê pîrsînê kiu ew wê dikê wê di renekê de wê bi wê re wê bikê.

Lêpîrsînên bi aqîlê rasyonel wê di wê temenê de wê bi felsefeyê wê bigihênê wê aqîlê ku wê çî wê çawa û ber çî wê hebê ku ew wê bikê ku wê fahmbikê. Di serî de wê dema ku em di dewama wê de wê bahsa qadên hizirkirinê ên bi felsefeyê wê bi wê re wê bikin wê karibê wê werênê ser ziman ku wê felsefe wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê li mijarên ku ew di wê temenê de wê werina ser ziman wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de minaq wê weke gotinên weke ya sermedîyê, gîyanê, baxtê û hwd wê di wê temenê de wê weke gotinên ku wê di wê rengê de wê li wê were lê hizirkirin bê. Di wê rengê de wê dema ku em felsefeya filosofên xwezayê dinerê wê ji aliyekê ve wê di rengekê de wê di wê temenê de wê lêpîrsênêkê wê bikin. Çî wê karibê kirina me wê bide dîyarkirin wê weke pîrsek bingihîn a di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. An jî wê tiştek wê bi serê xwe wê hebê û ew çawa dibê û çawa heya û wê çavkaniya wê di wê temenê de wê çawa wê hebê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê pîrsên weke çî wê rênîşandinê didina diyarkirin li jîyane me û di dewama wê de wê çî wê bide dîyarkirin ku wê çî wê hebê û an wê nebê wê weke aliyên ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di dema felsefeyê de wê weke xosletekê wê yê giring wê bi zaninê wê fahmkirina wê bibê. Di demek ku wê di wê de wê bi zêdeyî wê aqil wê derkeve li pêş û wê bi wê re wê pêşkeve wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê li wê bihizirê wê bi hizirkirinên me yên bi jîyanê re wê, çî wê rast û çî wê ne rast bê. Ev wê weke hinek fêrsên ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bibin û wê xwe bidina dîyarkirin. Di nava hizirkirinên me de wê hinekê jî wê lêpîrsênên me wê di wê temenê de wê di rengekê de

wê bi wê re wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê weke ku wê di awayekê de wê bidina dîyarkirin.

Di awayekê de wê di nava jîyanê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare ya rast û nebaş û başî û nebaşîyê û hwd wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê li wê bihizirê û wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Di dewama wê de wê dema ku wê bahsa hebûnê wê were kirin wê lêpîrsênên bi wê re wê weke bi pîrsên ku ew çî ya û çawa heya û an hebûn weke hebûnekê wê çawa wê karibê wê fahmbikê wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê xwediyê renekê hizirkirinê a ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di nava jîyanê de wê dema ku wê bahsa felsefeyê wê were kirin ku ew çî ya û an ne çî ya wê di serî de wê weke rêzkariyek hizirkirinê wê xwe bide dîyarkirin û wê bide hanîn li hişê mirov wê di wê temenê de wê weke têgînek zaninê wê were fahmkirin. Felsefe wê weke zaninekê wê di wê temenê de wê, were fahmkirin.

Di wê nûqtayê de wê karibê wê pîrsê wê di dewama wê de wê bikê û wê werênê ser ziman ku wê ji xwe wê hemû hizirkirinên weke zaninê wê hebin wê demê wê weke hizirkirinekê wê heyina wê felsefe wê çî bê û wê çawa wê karibê wê bi zanina wê ji yê din cihê bikê wê were pîrsin. Di wê nûqtayê de wê felsefe wê, di renekê de wê, ji rengê zanina wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê weke şêwayekê hizirkirinê ku ew wê bikê ku ew wê fahmbikê û her tiştê ku ew weke hatî fahmkirin û an wê were fahmkirin ew li ser wê re wê pîrsê bikê û ew bigihê bersivên wan. Di wê nûqtayê de wê di felsefeyê de wê diaslê xwe de wê weke têgînekê ku mirov wê bibêjê wê zaninek teqez ku ew wê bi wê re wê xwe bigirê û wê werênê ser ziman wê nebê.

Ya ku wê felsefeyê wê zanina wê ji zaninên din wê cihê bikê jî wê di renekê de wê weke ku wê ev bê. Minaq wê weke zanina metafîzîkê a hebûnê ku wê were li wê hizirkirin wê karibê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê nûqtayê de wê metafîzîk wê weke zaniista hebûnê wê di wê temenê de wê di çerçoveya wê têgîna sermed de wê lêpîrsînên wê di renekê de wê, bikê ku ew wê fahmbikê. Di aqilê wê de wê, di aslê xwe

de wê weke wê di renekê de wê herêkirina wê zêdetirê wê di renekê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê xwediyê renekê fahmkirinê a ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me yên weke yên bi fahmkirinê wê, di şewayekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare zanina hebûnê de wê ew wê çawa wê hebê û wê çawa ew dihê dîtin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Felsefe wê di aslê xwe de wê weke zaninek ku ew hertimî wê bikê ku ew ya rasttir wê kifşbikê û ew li wê bigihijê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, di renekê de wê dema ku em di nava civakekê de em dijin em bi restên weke yên bi destûrî, rewîstî û hwd re rû bi rû dihên û ew wê di jîyane me de wê bina xwediyê bandûrê. Di wê nûqtayê de wê, hinekê ku em bi nerinek feslefeyî wê li wê bihizirin wê di wê temenê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê ku ew wê çawa wê di renekê de wê weke ku wê ew wê bibê. Encamên wê çawa wê hebin. Rastîti û başîya wê û bi encamên wê û fahmkirinên wan re wê di renekê de wê bi felsefeyê re wê werina lêpîrsîn û wê bikin ku ew werina fahmkirin. Ku felsefeya zanista weke ya rastir wê kifşkirinê bê wê demê wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê, ev aliyên ku wê weke bi destûrî, rewîstî, kevneşopî û hwd re wê di renekê de wê ew wê aliyên wan ên bi jîyanê û encamên wan re wê karibê wan kifşbikê û ew di renekê de wê bi wan û başî û nebaşîyên wan re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke destpêkeke bi hizirkirinê wê di wê rengê de ku wê bikê ku ew wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare lêpîrsînê bii ber aliyê baştir de wê bikê ku ew wê bide dîyarkirin. Wê çawa wê ya baş wê hebê û wê weke ku wê bibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku wê di jîyanê de wê her dema ku em dijin û xwediyê jîyanekê bin wê armancên me yên jîyanî wê çî bin ku ew werina fahmkirin. Em çawa û ber çî dijin wê weke aliyekê ku wê bi aqilê felsefeyê jî wê di

demên kevnera de û piştê jî wê were lê pirsin bê. Di wê temenê de wê lêpirsin wê ne tenê wê bo fahmkirina wê tenê bê. Wê jî wê zêdetirî wê weke têngînek ku wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê di rengê de wê bigihijê ya baştir jî wê bi wê re wê bikê. Ku ew yek ne rast bê wê rastiya wê çi bê, ku ew ne baş wê başiya wê çi bê û hwd wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê bi mijare felsefeyê re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê di rengekê de wê li lê bipirsê. Di wê nûqtayê de wê bi zimanê felsefeyî wê du ali wê derkevina li pêş. Yek wê lêpirsîn bê û ya din jî wê aqilmeşandinek ku ew bi hev ve girêdayî û di hevgirtin û ahengekê de wê, rêyekê wê bi wê hizirkirinê weke ya rast ku wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê pêşîya mirov wê di rengekê de wê çawa bê? Yan jî wê pêwîst bê ku ew çawa bê.? Wê weke aliyên ku ew wê bi w re wê werina li lê hizirkirin. Di dewama wê de ku mirov wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku wê, tiştên ku ew hena wê çawa û ber çi wê hebin. Wê dema ku em çandiniyekê wê dikin wê çawa wê hebê û wê çawa wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê bê. Minaq wê her tiştê ku ew heya xwediyê awayekê darêjkî, şewayek hebûnê û hwd bê. Di wê temenê de wê ew dîmenê wê yê ku ew wê di wê temenê de ew heya wê bi rewşa wê ya dîtina wê, weke bi estetîkî û hwd wê karibê wê hêstan bi me re ew bide çêkirin. Wê di wê temenê de wê ew acibandinên me wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin. Yan jî wê dijberîyê me bi hêstî û hizrî wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin.

Wê jî wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di şewayekê de wê ev bê. Wê jî wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Tişt wê bi dîmen û dîtbarîya xwe re wê hebê. An jî wê weke ku wê hebê wê bi awa û darêjkiya xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê awayên tiştê wê bi wê re wê weke awayê wê rengê wê, rewşên weke bi giranî û hwd ku ew bi wê re wê hebin wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin.

Di awayekê de em bi hizirên xwe re di nava tiştan de wê têkiliya girêdanê wê didênin û ev carna bi sedem û encamê bê û an jî bi bandûr û bertekê û hwd re wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê ku ew wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê, hizirên me wê bi wê re wê, bi fahmkirina wê re wê weke biriqînekê wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Em tiştê wê dema ku em wê dibînin em wê dîmenê wê yê dibînin wê azmûn dikin û ew li mejiyê me dibariqê û em bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê hizirên me wê bi rewşekê û an fahmkirinekê wê bi sînor wê nemin û wê di dewama wê de wê ji wê derbas bibin. Wê di wê temenê de wê, bigihijina encamên din. Di wê temenê de wê her encamên ku em digihjinê de wê bi felsefeyê wê xwediyê rengekê fahmkirinê ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê fahmkirinên me wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê bi sînor wê xwe di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê dema ku em bahsa sînorê bikin wê dikarin wê di rengekê de wê bi jîyanê, bûjenê, hebûnê, civakê, û hwd re wê bi her tiştê di jîyanê de ku ew heya wê têgîna sînorê wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di

dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê di renekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê sînor wê di xwe de wê hinek fêrsên fahmkirinê wê bihawênê. Minaq wê tişt wê weke ku wê bi serê xwe wê hebê. Bûjen wê weke ku wê bi serê xwe wê hebê. Hebûn wê weke ku wê bi serê xwe wê hebê. Hebûn wê xwediyê destpêkekê bê û wê dawîya wê hebê. Di awayekê de wê weke mirov wê çawa wê werê û bibê û wê herê wê tûna bibê. Di wê temenê de wê ev wê weke pêvajoyek bûyinê wê were dîtin û wê karibê wê fahmbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Felsefe wê heta ku wê were roja me wê gelek qadên wê yên ku ew wê bi hizirkirna wê re wê di renekê de wê bibin wê xwe bidina dîyarkirin. Minaq wê bi felsefeyê re wê weke bi ziman, rewîstê, derûniyê, hûqûqê, estetikê û hwd re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Her qad wê bi serê xwe wê weke xwediyê şewayekê hizirkirinê a ku ew bi xwe re bê. Di wê temenê de wê di renekê de wê çawa wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê girng ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare felsefeyê û şaqên bi wê temenê ku mirov wê bi wan re wê li wê bihizirê wê weke gihandina wan a li temenekê û fahmkirinek bi felsefeyê jî bê. Di wê temenê de wê, minaq bi hûqûqê re wê çawa wê pêkdihê, encamên wê bi başî û nebaşî ku ew dibin û hwd re wê bikê ku ew wê fahmbikê. Di wê temenê de wê tenê wê ne weke têtînek ku ew wê bide fahmkirin û herêkirin wê bibê. Di wê temenê de wê ji xwe wê şewayekê hizirkirinê wê nikaribê wê bi felsefeyê re wê werênê ser ziman ku ew çendî di bin navê felsefeyê de ew were ser ziman jî.

Di mijare felsefeyê de wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê kribê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê xwediyê renekê fahmkirinê bê. Di wê temenê de wê ya ku wê felsefeyê wê di wê temenê de wê ji zaninên din bi zanina wê ew wê cihê dikê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê bi wan re wê weke ku wê bibê renekê hizirkirinê wê êdî wê ew têtî û qad wê ne bi felsefe bibin wê felsefe wan qadan wê bibê wê li şûna têtînek weke qada wan felsefeyan wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Wê dema

ku wê têngînekê wê weke wê esas bigirê wê di wê temenê de wê, bigirê wê ew wê, di wê temenê de wê, lêpirsênê wê bi wê re wê nekê wê hingê ew wê nebê felsefe. Di wê temenê de wê dema ku wê filosofan wê lêpirsin dikir û bi wê canê didan wê bo ku ew wê rengê fahmkirinê wê dervî wê rastiyeke ku ew wê bi wê karibê were fahmkirin ku ew wê werênina ser ziman wê bidina dîyarkirin wê bi hewldana wê bikin. Di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman.

Di têtetina felsefeyê de mijarên felsefeyê.

Mijarên felsefeyên ên ku ew di serî de wê derkevina li pêş wê weke mijarên fahmkirinê, fêrbûnê, naskirinê û ankû weke ku mirov bi bipirsê ku wê çî wê çî bê. Di wê temenê de wê hewldana ghiştina zanina tiştê wê di wê temenê de wê, derkeve li pêş. Felsefe wê bi demê re wê mijarên felsefeyên kûr wê di wê temenê de wê hilde li dest. Wê, di wê temenê de wê mijarên dîtbariyê û an xweşikatiyê, dîtîne û bûjenê, ya ku ew dihê fahmkirin û ya nayê fahmkirin, metafizik û hwd re wê, weke aliyên ku ew wê bi wê re wê werina hildan li dest bin. Di mijare felsefeyê de wê ew wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bi wê re wê derkeve li pêş wê bibê.

Di demên piştî de wê, mijarên ku wê weke rewîstê, ramyariyê, rêveberiyê û an rêzaniyê û hwd wê bi wê re wê werina hildan li dest. Di awayekê de wê dema ku mijar wê were ser wan aliyan wê felsefe wê, mijare hûqûqê û hwd wê bi têngînen weke rêveberî û ramyariyê û hwd re wê hilde li dest. Wê bi wê re wê bikê û wê bixwezê ku ew bi wan aliyan re ew têngînek wekhevîyê di nava fahmkirinê de ew bide çêkirin.

Felsefe wê bi qadên xwe yên ku ew wê di serî de wê bi wan re wê bidest hizirkirinê pêşketinê wê bikê wê weke bi aliyên ziman, ramyarî, perwerde, rewîstê û hwd re wê bibê. Wê di wê temenê de wê bi wan re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê hilde li dest wê bibê.

Mijarên ku wê di destpêkê de wê, di demên kevnera wê bi zêdeyî wê bi felsefeya xwezayê a demên presokratikî û yên piştî jî wê derkevina li pêş wê zêdetirî wê bi çerçoveya têngînen fahmkirinê ên weke yên ol, rewîst, rêveberî, estetîkê, hunerê û hwd bê. Wê di wê temenê de wê bi

wan re wê dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê biafirênê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê mijarên fahmkirinê wê werina hildan li dest. Ji wê aliyê ve wê aliyên bi rengê fahmkirinê, û şêwayên wê di renekê de wê weke ku wê werina lêpîrsîn û wê werina hildan li dest. Di dewama wê de wê weke aliyekê ê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê xwe bide dîyarkirin.

Mijare xwûdê û olê wê di renekê de wê di nava sazûmanek civakî û rengê jîyane keseyetî de wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê bi wê re wê, were lê hizirkirin. BI wê intibaya ku wê weke ku wê 'xwûdê nebê wê destûr ji her kirinê re wê hebê' wê ev fêrsa fahmkirinê wê bi serê xwe wê têngiştirinekê wê karibê bi wê rengê ew bi mirov re bide dîyarkiirn. Ev ali wê hinek aliyên din ên ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku ew di zikhev de wê derbas bibin wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê derbas bibê û wê werênê ser ziman.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê a bi têngînên weke kirinê, başû nebaşîyê, rastî û nerastîyê û hwd wê weke aliyên ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Têgîna başî û nebaşîyê, rastî û nerastîyê û hwd wê bi wê re wê, bi demên dirêj wê weke aliyên ku wê rengê jîyane mirov wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Wê bi wê re wê xêvek kes û civakî wê bi wê re wê biafirê ku wê kes wê çawa wê tevbigerihê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê aliyên fahmkirinê wê xwediyê renekê fahmkirinê bin.

Di wê nûqtayê de wê mijare fahmkirinê wê, bi rengê wê re wê bi felsefeyê re wê, ji aliyê bi kifşkirinên bi yazdanan wê derbasî wê mirovan wê bibê. Dê wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê ku wê mijare fahmkirinê wê, bi felsefeyê wê, bi rengê hizirkirinê wê, dema ku wê bibê wê, êdî wê, çawa wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê zêdetirî wê weke giringî wê bistênê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mirovê ku ew heta wê demê wê tenê wê weke di bin iteatê de wê bijî wê di wê demê de wê weke ku wê êdî wê derkeve dervî destûrên xwûdayî û wê bi serê xwe wê bibê û wê destûrên xwe wê biafirênê. Di

wê demê de wê bi zêdeyî wê weke aliyekê wê yê ku wê destûrên bi destê mirovan ku wê werina çêkirin wê weke aliyekê ku wê li wê were lê hizirkirin û wê, wer lêpirsîn ku wê çendî wê, wekheviyê û haqaniyetê wê di xwe de wê bihawênê wê li wê were lê pirsîn.

Gelek nîqaşên nava sofîstan wê li ser wê temenê wê bibin û rêgezên xwezayê û an bi navê xwezayê ku wê werina kifşkirin wê li gorî wê kirinê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê karibê wê di wê temenê de wê, karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê karibê wê ji aliyekê din ve wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê ku wê mijare rewşa haqaniyetê a bi destê mirovan wê di wê demê de wê demek zêde dirêj wê weke aliyekê ku wê bibê mijare lêpirsîn û nîqaşên felsefeyê.

Hinek ji wê rengê hizirkirinê ên ku wê platon wê li ser têngîna aqilê ideayî û yê bûhûrîner ê pretikî ku wê were kirin wê di wê temenê de wê fêrsek fahmkirinê wê di xwe de wê bihawênê. Di wê temenê de wê weke aqilê ku ew wê zêde wê karibê wê bi wê were pêbawerkirin wê bi zêdeyî wê aqilê ideayî ê mayinda wê esas bigirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di aliyekê wê yê din de jî wê mijare aqilê mirov wê bi awayekê wê bi ya rewşa bûjenî û an jîyane bûjenî re wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Lêpirsînên li ser têngîna xwûdayî wê aliyekê wan ê bi têngîna menewiyetê û an ya ku ew wê weke aqil û dervî ya bûjenî û an maddî ku wê hebê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, di wê warê de wê nîqaşên sokrat wê hinek wê watedar bin. Ew wê bi têngîna rewîstê wê bihizirê û wê aliyên weke siyanê û hwd wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Ewe wê bi zanebûnê wê rewşekê wê derxê li pêş. Wekî din wê sazûmanek civakî ku ew bi aqil dihê hizirkirin û pêşxistin û rêveberin wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, sazûmane civakî wê bi wê rengê wê bi destê mirovan wê were pêşxistin û rêvebirin. Ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwediyê hêz û sîyane wê ya rêvebirinê bin.

Di wê nûqtayê de wê zanin û fêrsa mirov a fahmkirinê wê çendî wê têrê bikê wê di wê çerçoveyê de wê di demên kevnera de wê bi zêdeyî wê ji aliyê sofistana ve wê were dîtîn ku wê were lê hizirkirin. Nîqaşên li ser destûrên xwezayê û hwd wê, hinekê jî wê ji wê aliyê ve wê bingihekê wan ê bi fahmkirinê wê hebê.

Li vir wê dema ku em li navaroka nîqaşên felsefeyê ên demê dinerin wê bi felsefeyî wê ew wê bi wê re wê were dîtîn ku wê bibê ku wê aliyên ku wê weke bizanebûnê re wê derkevina li pêş wê zanin, hebûn û nirx û ankû hêjabûn bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê têgînên weke ku wê minaq sokrat wê bi têgiha siyanê û rewîsta siyanê re wê li wê bihizirê wê hinekê jî wê bi wê aliyê ve wê aliyekê wê yê ku mirov wê fahmbikê wê hebê.

Weki din wê di dewama wê de wê di çerçoveya felsefeyê de jî wê aliyên ku ew dihên nîqaşkirin wê di bin sê xalan de wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew jî wê metafîzîk, epistemoloji, û rewîst û ankû etik bê. Di wê temenê de wê bi metafîzîkê re gihiştina têgîhiştina fîzîkê, bi ya epistemolojiyê re wê ya şewayên zaninê ên weke onolojiyê, û heta teolojiyê û hwd wê, di rêzekê wê gelek aliyên wê yên ku ew wê bi wan re wê were dîtîn ku ew wê li wan wê were lê hizirkirin wê bê. Rewîst û ankû etik wê weke rêzkariyek zanyari a demê ku wê bi wê re wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin. Minaq pisagori wê di wê temenê de wê li rêgezên gerdûnê wê bikin ku ew wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Weki in epikurosi wê şabûnê û hwd wê, weke nirxên rewîstî ên ku ew bi zanebûnekê werina fahmkirin wê bihizirin û wê werênina ser ziman.

Bi felsefeyê wê weke ku mirov wê bi hizrên Thales, anaximender, anaximenes û hwd wê bixwezin ku wê, çî weke hebûnê wê hebê û wê karibê wê weke hebûnê wê fahmbikê. Mijare heyin û neyinê wê di bi zêdeyî wê di wê temenê de wê, di nava felsefeya zanon de wê were dîtîn ku wê were lê hizirkirin. Zanon wê mijare hebûna bûjenî û pêvajoyên wê di teher û an şewayek dîyalektîkî û hwd de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Ev şewayê wê weke di dewama hev de wê weke pirs pirsînê û di dewama hev de û di ahengek li hev de ku wê sokrat wê bikê wê di şewayekê ji wê ne dîr bê.

Mijare têgîna etikê wê dema ku wê heta ku wê were dema sokrat wê di rengekê de wê pêvajoyên fahmkirinê wê bi pisagoriyan, hizrên Zanon û hwd re wê derbas bibê. Di wê temenê de wê li ser temenekê rasyonali wê

bikin ku ew wê fahmbikin. Minaq wê dema ku wê, wê hipokrat wê di namayek xwe ya ku ew ji demokrit re wê bişênê de wê di wê de wê bahsa helwesta xwe ya zanîne wê bikê û wê çawa wê ji pêbaweriyên bê bingih wê dûr bê û wê li ser temenekê şenber wê bibê û wê di dewama wê de wê, ya rast wê bihizirê wê di wê nûqteyê de wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, di nava têngîna zanin û rewîstê de wê sokrat wê xosletê ku ew wê bi wê dihizirê wê di gotina wî ya navdar a weke 'tiştta ku ez dizanim ez tiştêkê nizanîm' de ku wê werênê ser ziman wê bi têngihek darazî wê têngiliya fahmkirina bi zanîne û ya rengên fahmkirinê a weke rewîstê û hwd wê bi hev re wê dênê û wê kirpendinê li ser başî, wekhevi, rasttîyê, siyanê û hwd wê bi wê re wê bikê.

Di wê nûqteyê de wê, weke ku wê çawa ku wê ksenophanes wê, di şîroveyan xwe yên li ser xwûdê de wê, nexwezê teolojîyê ew avabikê û wê çawa wê bi aqilekê rasyonel ew wê bikê ku ew wê fahmbikê û wê di çerçoveya aqilê felsefeyê de wê bigihênê li şîrove û fahmkirinekê wê ya ku wê sokrat jî wê bigotina rewîstê, siyanê û hwd re wê bi felsefeya xwe re wê bikê wê di dîmenekê weke wê de wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Gelek hizrên sokrat em bi rêya platon dizanin. Wê bi danûstandinên ku wê qaydkirina û wî hanîna ser ziman em dizanin. Di wê temenê de wê di renekê de wê rengê hizirkirina sokrat jî wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman û wê bi wê re wê çerçoveyek hizirkirinê a teybet wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê nûqteyê de wê mijare rewîstê a ku wê sokrat wê bi kirpênê û platon weke şagirtê wî werênê ser ziman wê di renekê de wê bi hêjadayin, qadrkirin û wasfdayinê re wê bi çerçoveyek siyanî re wê werênê ser ziman. Wê li ser wê temenê wê rastbûnê, dûrûst bûnê, wekheviyê û hwd wê weke hinek têngihên ku ew di kirdeyan gotinên xwe de wê bi wan re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê mirovê bi aqil û hêst wê, dîmenekê wê bide dîyarkirin. Di şîroveya sokrat a weke ku wê dawî wê binivîsê û wê weke nivîsandina wî ya berî mirina wî a dawî bê wê di wê de wê kirpendinên hêja ên bo mirov û fahmkirina mirov a rast û dûrûst wê bikê. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi hizrên xwe re wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Di mijare felsefeya serdema kevnera de wê pirsgirêka wê ya herî mazin a metafîzîkê bê. Di wê temenê de wê, hemû danûstandin û nivîsandinên

felsefeyî wê di renekê de wê bi wê çerçoveyê wê di renekê de wê weke aliyekê wê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê kaeibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê demê de wê bi zanebûnek teybet wê hizrên weke metafîzîkê wê li ser bingihêkê fizîkî û hwd re wê were dîtî ku wê were lêpîrsîn. Wê ji ya heyî û ankû fîzîka dîyar wê bi ber ya ne diyar a metafîzîkê û hwd ve wê di awayekê de wê bi wê re wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê ber ku wê, ji ya heyî wê ew wê were lê hizirkirin wê êdî wê mijare zanin û ankû epistemolojiyê wê bi çerçoveyek felsefeyî a şenber wê di xwe de wê mijare hebûnê wê li wê çerçoveyê re wê li wê bihizirê. Di serdema navîn de wê felsefe wê di renekê de wê mijare hebûn û ontolojiyê wê bi wê temenê wê li wê bihizirê û wê mijare hebûnê wê di aqilekê şenber de wê bi temenekê razber wê bikê ku wê bixwezê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Ya ku wê piştî wê, di serdema hemdem de wê bi felsefeyê re wê bi nîqaşên weke bi mijare hebûnê re wê xwe di temenekê felsefeyî de wê bidina dîyarkirin êdî wê di dewama wê de wê bibin û wê hebûna şenber wê ji wê temenê razber wê çawa wê dîr û bi serê xwe û cihê wê were lê hizirkirin êdî wê bibê. Di wê temenê de wê hizirkirinên li ser esasê şenberkirin û zelalkirina hebûnê di fahmkirinê de wê di wê çerçoveyê de wê di felsefeya serdema hedem de wê di renekê de wê bibê û wê xwe di şêwayekê de wê bide dîyarkirin.

Ji aliyekê din ve jî ew temenê razber wê bi serê xwe wê weke hebûnekê wê di dîmenekê de wê were tevkirkirin û wê were lê hizirkirin ev wê ji hizirkirinên teorîkî re wê bingihêkê hizirkirinê ê giring wê biafirênê. Wê bi wê re wê mireteyek fahmkirinê wê xwe bi wê re wê ji felsefeya serdema hemdem re wê bi wê re wê were dîtî ku wê li wê were lê hizirkirin. Di nîqaşên di felsefeya hebûnîparêzîyê ên weke egzistanisyalistan ên di demên hemdem de ku wê bibin û wê derkevina li pêş wê di awayekê zelal de wê weke ku wê were dîtî wê di wê nûqteyê de wê bîponijê û wê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê pîrsgirêka hebûnê a bi fahmkirinê wê di wê temenê de wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin û ev pîrsgirêk bi hizirkirin û şêwayên wê yên fahmkirinê re wê, di wê demê de jî wê bi ne zelaliyên wê yên di fahmkirinê de wê xwe di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di destpêka felsefeya hemdem de wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare hebûnê wê, di şêwayekê de wê, mijare hebûnê wê li wê were lê hizirkirin. Li ser temenekê rasyonali wê

bi têngihên emprîkî jî ku wê bi wê li wê bihizirê descertes wê şêwayekê hizirkirinê wê bi mijare hebûnê re wê werênê ser ziman. Spinoza wê temenê felsefeya hebûnê wê bi şenberîya wê ya û temenê wê yê razber wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare felsefeya felsefeya hebûnê wê bi nîqaşên wê yên ku wê di demên hemdem de wê bê kirin wê li ser têngînên ji yên huserl û heidegger og heta Lavinus û hwd wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê were dîtîn ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Lê em dikarin wê bi wê re wê werênina ser ziman ku wê di mijare felsefeya etikê û hwd de wê, ji sokrat û pê de wê gav bi gav wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Piştî sokrat wê di demên kevnera ê piştî û di demên helenîkî û heta demên serdema navîn û di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Mijare etikê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman û wê fahmbikê bê.

Di awayê ku wê sokrat wê hilde li dest wê, pirsgirêka nirxdayinê û ya mirov û mirovbûnê bê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku ev pirsgirêkên weke nirxdayinê û hêjagirtinê û hwd wê, piştî wê weke pirsgirêkek mirovî a bingihîn wê di nava jîyanê mirov de ku mirov wê hertimî wê bi wê re wê rû bi rû wê bimênê wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Felsefe û têtikiliya wê ya bi zaninên din re

Wê dema ku mirov wê gotinek bi wê rengê wê bi wê re wê werênê ser ziman wê karibê wê di wê temenê de wê ji wê fahmbikê ku wê çawa wê di dîmenekê de wê mijare felsefeyê wê weke bi awayekê dervî wan

zaninan wê weke hebê wê xwediyê fêrsekê fahmkirinê wê bibê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê di dîroka felsefeyê de wê, pêvajoyên wê yên fahmkirnê wê zaninên din ku ew dibin wê di wê temenê de wê di rengê de wê bingihê wê biafirênê.

Felsefe wê di awayekê de wê di pêvajoyên wê yên pêşketinê de wê, pêvajoyên pêşketinê ên weke yên olî û hwd wê di destpêkê de wê weke ku wê minaq wê bê dîtin wê bi wê re wê di awayekê de wê dest pêşketina xwe bide dîyarkirin. Di destpêka pêşketina xiristiyaniyetê de mirov wê nikaribê wê bibêjê ku wê xwe ji felsefeyê wê dîr bigirin û wê ew wê, nexwênin. Vajî wê di rengê de wê karibê wê bi wê re wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê dîn ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê di şewayekê û rengê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê a felsefeyê wê di piştî demên kevnera wê bi têgînên weke ku wê bi şîroveyên zaneyên olî ên weke yên xiristiyaniyetê û hwd re wê, ji destpêkê ve wê weke kevneşopîyekê wê xwe di wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Heta ku wê dem wê were dermên hemdem wê pêvajoyên pêşketinê û gûharinê ên ku wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê bibin wê hinekê jî wê karibê wê weke nîşanaka wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê kevneşopîya felsefeyê a di wê de wê bi cih bibê wê piştî wê di rengê de wê xwe di rengê de wê ji temen ve wê bi pêvajo yên hizirkirinê ên ku wê di wê de wê di demên serdema navên de wê bide dîyarkirin re wê di rengê de wê bide dîyarkirin. Minaq wê wê çawa wê gotinên pirtûka pîroz wê di rengê de wê weke wê bi temenekê felsefeyê wê werina şîrovekirin wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê. Ji felsefeya platonvanên nû gohiştina têgînek weke sêkika bi têgîna 'teslisê' û hwd wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê kevneşopîyên hizirkirinê ên ku mirov wê karibê di rengê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê hebin û wê karibê wê di rengê de bi wê re wê di rengê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê felsefe wê ew wê kevneşopîya xwe wê di nava têgîna teolojikî, hunerî û her wusa epistemeya wê de wê di rengê de wê bicihbikê û wê bi demê re wê afirandinên bi wê re wê bikê. Di wê temenê de wê felsefe û bawerî û ankû teolojî û nîqaşên bi li levkirina û an

levnekirina li ser esasê bawerîyê û aqil ku wê werina kirin wê karibê ji aliyekê ve wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, mijare têtîna baweriyê û felsefeyê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê di wê de wê bicih bibê. Lê aliyên weke bi fêrsên felsefeyê ên lêpîrsînê wê di rengekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lêpîrsin jî bê. Di wê nûqtayê de wê mijare fahmkirinên li ser esasê felsefe wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê rengê wê bi ya aqilê teolojîkî ên lênepîrsînê û hwd re wê wer hemberî hev. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê nûqtayê de wê karibê wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê ev nîqaş wê nikaribin di wê temenê de werina xwandin ku ew têtîna wê, ji destpêkê ve wê bi olî wê li hemberî felsefeyê bê. Wê, di wê temenê de wê di nava wê de wê zanîna lêpîrsîner û ya lênepîrsîner wê di rengekê de wê were hemberî hev.

Di wê nûqtayê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê salixkirinê bi felsefeyê wê xwe di rengekê de wê, di dewama wê de wê bidina dîyarkirin. Mijare felsefeyê wê bi wê re wê weke bi ciheyiya xwe re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê mijare felsefeyê û hizirkirina bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Felsefe wê bi zêdeyî wê bi xwezayê û hewirdorê û hwd re wê di rengekê de wê alaqadar bibê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê bigihijê têtînek fahmkirinê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê dîmenê dihê dîtin ê weke ku wê bi hunerî, xwezayî û hwd re wê were û xwe bide dîyarkirin. Felsefe wê, di rengekê de wê hin bi hin wê ji demên serdema navîn û pê de wê bi mijarên zanistî re wê di şewayekê de wê were dîtin ku wê alaqadar bibê. Mijare fizika di jîyane de heyî ku ew wê çawa wê karibê wê were fahmkirin wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê tiştê wê bi sedema wê û hebûna wê bixwe re wê bikê ku wê fahmbikê. Wekî din wê mijarên matematîkî û astronomîkî wê weke aliyên din ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wan wê were lê hizirkirin û wê bi wê re wê çerçoveyek hizirkirinê wê were pêşxistin û wê bi wê re wê di rengekê de ku wê werê hanîn li ser ziman bibê bê.

Di wê warê de wê lêpîrsînê bi fîzîkî û darêjkî ên pisagor û aristo wê ji aliyekê ve wê karibê wê weke bi bandûra wan re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê di aslê xwe de wê mijare têtîna zanistê wê bi

pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê di rengekê de wê êdî wê were li wê hizirkirin û wê were ser ziman.

Dîroka zanistê wê di rengekê de wê heta ku wê were serdema navîn wê pêvajoyên demdirêj wê di nava jîyane demên şariştani de wê were dîtin ku wê xwe bide dîyarkirin û domandin. Minaq wê lêpîrsênên li ser rewşên xwezayê, azmanî û hwd wê di wê temenê de wê bi çerçoveyek hizirkirinê wê weke ku wê bibin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me yên ku em dikarin wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê di wê pêvajoya hizirkirina xwe de wê, di wê temenê de wê bingihêkê giring ê fahmkirinê wê biafirênê.

Di demên piştre wê mijarên zaninê ên weke bi astronomîkî û an fizîkî û metamatikî wê bi felsefeyî û şîroveiyên wê re wê bingihê têgihek weke bi felsefeya zanistê ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin re wê were ser ziman. Di wê nûqteyê de wê salixkirina gotina zanistê û felsefeyê wê bi hev re wê di wê temenê de wê li ser temenekê aqilenê û şenber û ne metafizîkî û hwd wê çawa wê di rengekê de wê, mijare xwezayê û hwd wê were fahmkirin re wê, bi têtikliyên nava wê re wê were ser ziman re wê were û bibê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di dema serdema navîn de wê zanist wê di wê temenê de wê pêşkevin û wê ji encamên felsefeyê wê pêşketin. Ji kopernîk û heta newton û gelilei wê hizrên xwe wê di wê temenê de wê bi têtînek fîzîkî wê bikin ku ew wê werênina ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê bingihê gotina zanistê wê di rengekê de wê bi hizrên zanyarî û an di rengê hizrê zanyarî de ku wê werênina ser ziman re wê temenê wê biafirênin. Di wê temenê de wê salixkirina wê êdî wê piştî wê di rengekê de wê bi têtikliya felsefeyê re wê, di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê din de wê weke ku wê bi wê re wê êdî wê di şewayekê de wê were lê hizirkirin.

Felsefe jî û zanist wê weke du zaninên ku ew xwe dispêrênina aqil. Lê yek wê xwe bi sipêrê aqilmeşandinê wê weke bi felsefeyê wê bibê. Ya din jî wê weke bi zanistê wê xwe bi sipêrê wê zanina ceribandîne û azmûnkirinê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê zanina aqilê ceribandîne ku wê pêşkevê wê êdî wê bi wê re wê weke şewayekê 'zanistî' wê ceribandin wê di rewşekê de wê weke pîvane rastîtiyê jî wê bi wê re wê di renekê de wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê were ser ziman.

Di mijare felsefeyê de wê dema ku wê aqil wê were meşandin wê di wê temenê de wê argûman, birhan û hwd wê çavkaniyên wê di renekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wekî din wê xosletên aqilmeşandinê wê çî bin wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê bi kinasî di wê nûqteyê de wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê bi hanîna ser ziman re wê, sedema wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, bi birhankirinê wê werênê ser ziman. Weke aliyekê wê yê din ê sêyem wê girêdana nava hizran û domandin wan a li dûv hev bê. Di wê temenê de wê girêdan wê weke di ahengekê de wê bibê. Di şertekê din ê aqilmeşandinê de wê mijare hev girtinê û ahengê bê. Ji wê têngîna ahengê wê weke nebûna nakokiyê wê di renekê de wê bi wê re wê weke ku wê were fahmkirin. Lê wê dikarê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê aqilmeşandin wê di nava du hizran ku ew wê weke lihev dikin û an li hev nakin wê bibê. Di wê temenê de wê argûman û birhan wê li ser wê temenê wê bi felsefeyî wê were ser ziman ku wê aliyekê wê bi wê hem wê piştrastbikê û wê aliyê din wê pûç bikê. Di wê temenê de wê xosleteê hizirkirîne a bi aqilmeşandinê wê hinekê jî wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê bide dîyarkirin.

Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi mijare aqilmeşandinê ve wê girêdayî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa birhanan wê li mijarekê û rastkirina wê bê kirin. Di wê temenê de wê hinekê jî wê di wê temenê de wê, di ahengekê de levkîrin û ji nakokiyê xilaskirina hizrekê û wê di ahengekê de wê hanîna wê ya li ser ziman wê karibê wê di renekê de wê, weke rastîtiya wê fahmbikê wê li ser wê bihizirê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê lêpirsîna bi hizirkirinê wê ew bê ku wê hizrek wê rastbûn û ne rastbûna wê ve wê girêdayî bê. Ew wê li gorî çî argûman û birhanîne û sedemê wê rast û an

ne rast bê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê bi mijare aqılmeşandinê re wê, têgîna sedem û encamê wê weke aliyekê bingihîn ê hizirkirinê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Weke bi hesanî ku mirov wê bibêjê 'ber ku ez tî me ez avê divexwûm' û hwd. Di wê temenê de wê mijare salixkirinê a bi sedemê û wê bi wê sedemê wê encama ku ew digihijiyê de wê di nava têkiliya fahmkirinê a sedem û encamê a bi wê re wê aqıl ku wê were meşandin de wê di renekê de wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê mijare aqılmeşandinê wê weke aliyekê wê yê giring ku wê di mijare hizrekê de wê weke ku wê bi wê re wê bê xwestin ku ew bi wê were piştrastkirin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê ku wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê jî wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Wê jî wê, di renekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di renekê de wê karibê wê fahmbikê ku wê mijare aqılmeşandinê wê di dewama wê hizirkirina wê de wê, bi sedemên wê weke ku ew hatiya ravakirin wê di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê hinekê jî wê zaninek bi aqılmeşandinê wê weke ku ew hatibê gihandin li rewşekê wê bibê. Di awayekê de wê, zaninek wê weke ku wê di wê de wê, piştrastkirina wê de wê weke ku wê were fahmkirin wê çawa wê di şêwayekê de wê karibê wê were fahmkirin wê weke di levkirinekê de bê, bi sedem û encamên wê û hwd bê.

Di mijare aqılmeşandinê de wê bi temenekê mantiqî wê ew wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew dikarê wê fahmbikê û wê di wê temenê de ew wê were ser ziman wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqtayê de wê karibê wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Awayên aqılmeşandinê wê karibê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman wê weke ji ya giştî bi ber ya hesan ve wê bibê û an ji ya hesan wê bi ber ya giştî ve wê bibê bê. Di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê li wê karibê wê were lê hizirkirin. Yan jî bi temenekê analojikî wê di nava du tiştan de wê bi şibandina weke hev û hwd re ku wê bi wê re wê bigihijê encamekê bi fahmkirina xwe re. Ev rewş wê li ser temenekê mantiqî re wê were meşandin û wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê. Minaq em bêjin ku wê dunya weke gerwerkekê wê bireha (atmosfera) wê hebê û wê di wê de wê bi wê zindi wê bijî. Mars jî em weke dînyayekê wê bihizirin wê demê wê pêwîst bê ku ew jî xwediyê birehekê bê û di wê de bi wê jîyan hebê. Di wê temenê de wê ev wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê çawa wê xwediyê şewayekê fahmkirinê wê bibê wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Li ser temenekê bi têgîna birhan û argûmantasyonê wê mijare aqılmeşandinê wê di têgînek derpêşî de wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di wê nûqteyê de wê bi têgînek fenomenolojikî wê piştî wê di awayekê de wê pêşkeve û wê were ser ziman. Di mijare aqılmeşandinê de wê derpêşan re wê di wê temenê de wê di nava rewşê de wê ji aliyê bi şibandinê ve bê û an jî ji aliyekê din ve wê weke ku wê çawa wê di rengê de wê ji wê gavavêtinê û wê weke wê hanîna ser ziman bê ku ew wê çawa wê weke wê bê wê di wê temenê de wê were ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê encamên bi aqılmeşandinê ên ku ew li wê dihê lê gihiştin wê di rengê de wê weke encamên ku ew wê, di wê temenê de wê bi aqıl wê gihiştina li wan bin. Di wê temenê de wê di wê temenê de wê di wê de wê azmûnkirin û an ceribandin wê weke zêde nebê. Minaq wê tişteke ku em bihizirin ku em çendî nizanibin ku wê dînya weke dînyayê me li fezeyê hebin jî em bi wê rengê aqılmeşandinê wê bi wê bikin û wê bibêjin ku wê çawa wê, aqıl bimeşênin û bibêjin ku wê weke dînya me wê pêwîst bê ku wê dînyayên din ku ew di wan de jîyan weke ku ew di dînya me de heya ew pêwîsta ku ew hebê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê bi têgîna peresandinê wê bi wê re wê aqılmeşandinê wê di wê nûqteyê û rengê de wê bikê û wê bihizirê û wê bînenê ser ziman ku wê dema ku ev zindiyên wê dînyê peresandin derbaskirin û heta dema mirovbûnê hatina wê demê wê di yên din de jî wê pêwîst bê ku ew zindîbûn hebê û jîyan hebê û bi wan pêvajoyên wê yên pêşketinê re ew di wê temenê de wê dîrengê de wê bibê.

Di wê temenê de wê rêgezên aqılmeşandinê wê di şêwayekê de wê weke rêgezên giştî bin. Di awayekê de wê ya ku ew wê weke encamê bi aqılmeşandinê wê dihê lê ghiştin wê di wê temenê de wê giştîbê. Di wê temenê de wê di nava felsefeyê û aqılmeşandin û felsefeya wê de wê ew têkili wê karibê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Minaq hizrekê ji dûnya xwe gavê biavêjin û biafirênin ku wê li fezeyê wê dînyayên din wê hebin û wê di wan de wê jîyan wê hebê. Piştî wê em dikevina pey dîtina gerwerk û an dînyayek din ku ew di wê de jîyan weke ya me hebê. Wê dema ku me dit wê weke ku ew weke bi zanyarî û hwd ew were piştrastkirin û ew di wê temenê de ew heya ku mirov wê herê bikê wê di wê temenê de wê bibê Wê êdf ew wê ne tenê wê weke aqilekê wê bimênê wê ji wê zêdetirî wê weke heyinek ku ew di jîyane de heyî jî wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê pirsan zanina aqılmeşandinê wê weke zaninek piştrastkirî bê wê di serê mirov de wê rûbide. Di dewama wê de wê pirsên weke ew çendî rast bê wê karibê xwe di rengekê de ew di dewama wê de ew bide dîyarkirin.

Li vir em nikarin wê di wê temenê de wê zanina aqılmeşandinê wê bi tememî wê weke ne rast wê herê bikin. Di awayekê de wê ew wê di temenê hesanî û dîtbar de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê bi awayekê wê li ser temenê sedemê û hwd re wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê di nava jîyanê de wê mejiyê mirov wê weke bi xwezayê wê xwediyê rewşek fêrbûnê a bi aqılmeşandinê a bi xwe re bê. Minaq ez birçî me divê ku ez xwarinê bixwûm. Ez tîme divê ku ez avê vexwûm. Ez kar dikim bo pere qizinc bikim. Ez dileyizim bo ku ez qizinc bikim û hwd. Di wê temenê de mirov dikarê bi gelek awa û rengên din minaqên bi wê rengê bi wê re werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê

karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fahmkirinê de wê dikarê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê çawa wê di rengê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di rengê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di temenekê enduktîfî û deduktîfî de wê dema ku wê li wê were lê hizirkirin wê di rengê din de ji wê ji çavdêriyên xwe wê gihiştina encaman wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê bi têngîna aqilmeşandinê re wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di demên pişrtî ronansê û hwd de wê filosofên weke bacon, locke û heta hume wê di wê temenê de wê hizrên xwe wê di rengê de wê di rengê de wê bi çavkaniya çavdêriyê re wê di rengê de wê werênina ser ziman. Wê di şêwayekê de wê pêvajoyên çavdêriyê wê bi temen û têngînek empirîkî wê şîrovebikin û wê bi wê re wê bikin ku ew bigihijina encamê ku ew bi wê re wê werênina ser ziman.

Di mijare aqilmeşandinê de wê di gotinê de wê hertimî wê derfeta ji wê cihê gihiştina encamê a bi fahmkirinê wê bibê. Di wê temenê de wê gotinên me wê weke xwe wê nemênin. Mînaq em dibêjin 'av dikelê' wê demê wê di wê demê wê weke aliyên din ên di wê de wê weke ku wê karibin werina tefkirin û derhanîn wê ew ji xwe dikelê û an tu wê dikelênê. Di wê temenê de wê aliyên wê yên ku wê di dewama wê de wê bi direjehi ku mirov wê bi aqilê xwe wê di dewama wê de wê karibê bigihêjê li wê.

Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê mijare aqilmeşandinê wê di wê temenê de wê xwediyê çerçoveyekê fahmkirinê a di dewama hev de ku ew bi hev re ew li wê were lê gihiştin wê bi wê re wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê biafirênê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê dinûqtayê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê. Sokrat wê di awayekê de wê ji gotinên bingihîn wê gavê biavêjê û wê bi ber firehkirina wê ya bi fahmkirina wê û têkiliyên nava wê a di ahengekê de ku ew wê werênê ser ziman û di dewama wê de wê bi wê re ku wê li wê bihizirê wê bibê. Di wê temenê de wê di rengê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê û rengê de wê bi

wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di nava pêvajoyên aqılmeşandinê de wê di nava têtikiliya argûmanê û pêşekên wê de wê têtikiliya ahengbar wê çawa wê hebê û wê karibê ew wê têtikiliya fahmkirinê a piştgirî wê pêşkêş dikê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê. Ji wê aliyê ve wê dema ku ew têtikili wê di ne dîyariyekê de wê bibê wê hingê wê mijare bi têtîna argûmana zankirinê (probability argument) re wê were ser ziman.

Di mijare hizirkirinê bi felsefeyê û aqılmeşandinê wê re wê di renekê de wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê hinekê din wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Aqılmeşandin wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din jê wê dikarê wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di mijare şewayên aqılmeşandinê de wê, di wê temenê de wê, aliyên wê yên ku ew wê di demên piştî wê derkevina li pêş wê li ser temenekê empirîkî wê weke ku wê hume û locke wê werênina ser ziman wê bi ya ji ya hesan bi ber ya giştî ve wê çûyinê bê.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê têtîna sedem û encamê ku wê weke ku wê bi xwezaye xwe wê fahmbikê re wê derkeve li pêş. Mijare têtîna sedemê û encamê wê ji temenê têtîna rasyonalmê wê hinekê wê bixwezê ku ew xwe dûrbikê. Wê li ser têtîna mantiqê re wê were dîtîna ku wê bihizirê. Hizrên kant ên li ser têtîna sedem û encamê ku wê bi mantiqê re wê werênê ser ziman wî xwest ku ew hinekê bi çavkaniyên xwe yên ji hume û hwd re ew mijare rasyonalmê ew tevli temenê fahmkirina mantiqe xwe wê bikê. Leibniz wî heman tişt xwe ku ew li ser desceertes û hzrên wî re wê bikê. Di wê temenê de wê di şewayekê de wê bixwezê ku wê werênê ser ziman.

Di felsefeyê de wê di demê de wê mijarên bi hizirkirinê ên mantiq û rasyonalmê wê bi demê re wê hin bi hin wê weke du xatên ji hev cihê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin û wê derkevina li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê dinerê wê hume û locke wê bi têtînek mantiqî ku wê di temenê de wê çawa wê fêrsek rasyonalmê wê bikarbênin wê were dîtîna. BI heman rengê wê bi desceertes re jî wê çawa wê bi temenekê

rasyonalismê wê fêrsên emprikî wê bi dîyarde û fahmkirinên wê yên tégihîştinê re ew wê werênê ser ziman wê li ser wê bisekinê.

Ev dîmenên fahmkirinê wê di rengekê de wê ew wê hizirkirinê û fêrsa fahmkirinê wê weke ku wê karibê bi mirov re bide çêkirin ku wê mantiq û rasyonalism wê di her demê de wê di hizirkirinên xwe de wê ji ev wê hîm bigirin û wê bêî hev wê di rê de wê nemeşin û wê pêşde neçin.

Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê mijare rasyonalisma demên hemdem wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê dixwezê ku ew wê di rengekê de wê bi tégînek şenber wê fahmbikê. Di mijare rasyonalisme hemdem de wê mijarên nîqaşê ên ku wê bi zêdeyî wê di temenê wê de wê werina li wan hizirkirin wê di wê temenê de wê xwe bidina dîyarkirin ku wê çawa wê di rengekê de wê, ji metafîzîkê wê dûr wê di rengekê de wê xwe salixbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê, dîmenê hizirkirinê ê descertes û hinekê jî ê spinoza wê di wê nûqtayê de wê rêyekê wê li ser pretikên jîyanî û fahmkirina wan re wê çawa wê bikin ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Dîmenê hizirkirinê ê suhrewerdî wê di wê temenê de wê hinekê watedar bê ku mirov wê li ser wê bisekinê. Suhrewerdî wê ji pîretikê wê bi destpêkê wê bi hizirê û wê di pêvajoyê û astên hizirkirinê de wê di rengekê de wê pêde çûyina wê ya bi ber ya giştî ve wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê ya pêvajoya pêşî a aqilê şenber bê. Ya pêvajoya duyem wê ya aqilê razber ku wê weke aqilê têra xwe heyî û wê weke bi hizir û hiş bê di xwe de bê. Ya pêşîya aqilê sêyem wê weke aqilekê gerdûnê ku ew wê, tenê gotina xwûdê wê dibînin ku ew wê bi wê re wê werênê ser ziman. Lê ew çendî ku wê weke bi ew bi wê re wê werênê ser ziman jî lê wê di rengekê de wê weke ku wê di mejiyê xwe de wê bi wê ne zêde zelal bê ku ew gotina xwûdê wê karibê ew wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Lê tevî wê jî wê di rengekê de wê ew çerçoveya bi gotina xwûdê wê bixwezê ku ew heta ji wê were di epistemeyek gerdûnî de ew di wê de wê kûrbibê.

Di wê nûqtayê de wê dîmenê ku wê suhrewerdî wê di wê de wê li wê bihizirê û şêwa û gotinên ku ew bi wan salix dikê wê di rengekê de wê weke ku wê karibin ji hev cihê dîmenekê fahmkirinê li ser wê temenê bi xwe re ew di mijare fahmkirinê û felsefeya wî de bidina fahmkirin. Wê dema ku mirov di felsefeya wî de kûr dibê wê karibê wê bi rehetî wê ji wê aliyê ve wê bi wê re wê kifşbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Heta astekê ku ew wê di wê temenê

de wê bi wê çerçoveyê û gotinên xwe wê weke ku ew wê bihizirê jî lê wê ji wê zêdetirî wê di astekê û pê de ku wê rêya pêdeçûyina bi têngînek metafîzîkî a hizra wî di wê temenê de wê dîmenekê hizirkirinê a ji wê derbaskirinê wê di xwe de wê bihawênê. Ew wê di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê ber bê yekê wê gotina rohnîyê wê bi wê ser hemûyan re wê bigirê û wê di wê temenê de wê weke çavkaniya bûyinê wê di wê çerçoveyê de wê weke ku ew wê werênê ser ziman û wê di dewama wê de wê bixwezê ku ew wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di epistemiya xwe xwe suhrewerdî wê di dîmenekê hizirkirinê ê teybet wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê di rohnîyê de ew çendî ku wê dîmenekê bi kûrehiya bi hizirkirina bi wê re wê bikê jî û wê dîmenekê metafîzîkî wê weke ku wê bide dîyarkirin jî lê ew ji nûqteyekê û pê de wê sînorekê bi rohnîyê wê weke ku wê bixwezê li pêşîya têngîna metafîzîkê ew dênê û di wê nûqteyê de ew ji ya têngîna metafîzîkê derbas bibê.

Di wê nûqteyê de wê ji wê zêdetirî wê çî hebê û wê ji wê wêdetirî wê çî hebê wê êdî wê weke aliyekê ku ew wê pirsê wê dervî rohnîyê wê ya tariyê wê bi wê re wê li wê bikê û wê bi aqilekê razber û ku ew di xwe de wê weke dixwezê bi hinek fêrsên şenber wê bi wê bihizirê û ew wê di wê de wê bigihênê hinek şenberîyan wê bi wê re wê êdî wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Ev dîmenê hizirkirinê wê ji aliyekê ve wê weke ku em empatiyekê bi wê re dênin û bi morfolojiya wî ya fahmkirinê re wê fahmbikin wê weke dervî têngînek metafîzîkî jî wê dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê karibê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê mijare têngînên weke sedem û encamê wê di wê temenê de wê bi têtikiliyel girêdanê û fahmkirinê a bi wê pêdeçûyînê re wê were li lê hizirkiirn û wê werê hanîn li ser ziman.

Di mijare têngîna aqılmeşandinê de wê mijare têngîna sedemê de wê aliyên sedemê ên weke têtir û dîyar wê weke aliyên ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Minaq wê, dema ku wê Einstein wê zankirina xwe wê dênê li holê wê, bi wê re wê bi sedemên ku ew di wê de li hev dihûnê re wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijare têngîna sedemê wê di mijare fezeyê de wê weke têngînek bi aso a ku ew wê di wê de wê kûrbûn wê bibê û wê bi wê re wê di dewama wê de wê karibê ew bi wê re pêde herê û wê bi wê rengê fahmbikê û wê di renekê de wê bibê.

Di mijare tégîna sedemê û asoya wê de wê di wê temenê de wê ew fahmkirina wê ku me kir wê çawa wê karibê wê were piştrastkirin ku ew wê weke ya rastin bê. An jî wê beremberê wê di jîyanê de û di gerdûnê de wê hebê û an wê nebê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di ziman de wê tégîn sedemê ên bi merc ku wê werina ser ziman wê bi tégînên weke ya "eger", "wê demê", "ji wê" û hwd re wê di rengekê de wê karibin werina li lê hizirkirin. Minaq wê weke tégînên weke "eger ez di wê demê de li wir bûma" ku ez wê werênima ser ziman wê di wê temenê de wê di wê de wê mercê ku ez ne li vir im û ku ez li wir bama wê weke rast bûna wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê bibê. Di wê demê de wê karibê wê bibêjê "ku te ew di wê demê de ew kiriba" wê weke gotinek pêşî vekirî wê di wê temenê de wê di dema ku ew tiştek wê were kirin û ew ne hati kirin û di wê temenê de wê, tégîhek bi merc wê bi xwe re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi tégîna "ji wê ku ew hatiba" wê dîsa wê weke tégînek pêşî vekirî wê di wê temenê de wê ji wê hatinê wê di wê de wê hem tégînek bi merc û hem jî ya bi zankirinê wê di wê temenê de wê di xwe de wê di rengekê de wê bi wê re wê bihawênê. Di wê nûqtayê de wê, ku ew hatiba wê demê wê karibê bi ya zankirinê wê weke ku ew ne hatiya û derfeta wî ya hatin û ne hatinê ew heya û an nîn a wê weke di wê de wê ne dîyariyek û an ne zelaliyek wê hebê.

Di wê rewşê de wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê tégîna sedemê wê bi wê rengê wê dema ku ew bi wê re wê werina ser ziman wê di awayekê de wê weke bi merc û zankirinê wê werina ser ziman. Di awayekê din de wê li ser wê tégîna zankirinê de wê karibê wê ji aliyekê din ve jê wê di wê rengeê de wê werênê ser ziman. "Wê bûyina bûyare A'yê wê bi ya B'yê ve wê girêdayî bê, lê belê ku ew B'ê ku ew pêkhatiba wê bibûba" Di wê temenê de wê di rengekê de wê di rewşa weke hem bi argûmana beremberê wê û tégîna zankirinê wê di rengekê de wê weke bi hev re wê di wê tégînê de wê xwe bidina dîyarkirin.

Bala xwe bidinê ku vekolîn ne armanc e ku rave bike ka em çawa darazên sedemî didin an jî di derheqê sedemîtiyê de sedem dikin, lê

berevajî vê yekê armanc dike ku hesabek metafizîkî bide ka ew têkiliyek sedemî di navbera çend bûyeran de çî ye. Ger rast be, dahûr xwedî wê hêzê ye ku hin taybetmendiyên sedemîtiyê rave bike. Dizanin ku sedemî mijarek girêdayîbûna berevajî ye, em dikarin li ser xwezaya girêdayîbûna berevajî bihizirin da ku xwezaya sedemîtiyê rave bikin. Mînaq, Davis Lewis di gotara xwe ya bi navê "Pirgirêdana Berevajî û Tîra Demê ("Counterfactual Dependence and Time's Arrow")" de hewl da ku rêweriia demê ya girêdayîbûna berevajî li gorî semantîka rewşa berevajî rave bike. Ger rast be, ev teorî dikare ji bo ravekirina beşek bingehîn a ezmûna me xizmet bike, ankû ku em dikarin bi sedemî bandûrê li pêşerojê bikin lê ne li paşerojê.

Li vir wê di mijare têgîna sedemê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê di nava felsefeya hemdem de wê pîrr zêde wê were lêpîrsîn û li ser wê sekin in jî wê bi têgîna determinîsmê û an pêwîstîniyê ve girêdayî ku wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê mijare têgîna pêwîstîniyê wê di rengekê de wê, bi wê re wê di nava felsefeya wê de wê were li wê hizirkirin. Hume di şîroveyên xwe de wê li ser wê temenê wê hûrûkûr wê bixwezê bisekinê. Lê ew di du rengan de wê mijare têgîna sedemê wê ji wê aliyê ve wê bixwezê bide ravakirin. Yek wê sedema bi serê xwe ku ew dikarê weke dervî wê têgîna wê ya pêwîstîniyê wê bi têgînek weke ya pêwîst û hwd re wê fahmbikê. Ji aliyê din ve jî wê di wê temenê de wê çawa wê têgîna bi pêwîstîniyê wê xwe bi sipêrê hinek temenên fahmkirinê ên weke ontolojîkî û di dewama wê de bi fahmkirinên metafizîkî û hwd wê li wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê têgîna empirîkî wê weke aliyekê wê yê zêde ku wê li ser wê bisekinê wê şîroveyên bi têgîna sedemê ve girêdayî wê di wê temenê de wê bi serê xwe ku wê ew wê were dîyarkirin. Di ya têgîna pêşerojê de wê dema ku wê bûyerek ku ew pêknehatibê û ew rûnedabê wê çawa wê karibê wê li wê bihizirê ku ew wê rûbide û an wê bi çî awayê wê rûbide ku ew wê kifşbikê û ew wê li wê were lê hizirkirin? Di wê nûqtayê de wê Hume wê dema ku ew li ser wê nûqtayê wê bihizirê wê bi gotina ku em kevîrekê diavêjina hewa wê çî ewlehiya wê hebê ku ew wê bikeve ardê' wê li wê bipîrsî. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê ew wê di wê rengê de wê ew ewlehiya wê nebê ku ew wê weke wê bibê û wê rûbide. Di wê nûqtayê de wê di mijare gûharinê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê nûqtayê de wê di mijare sedemê de wê, di

awayekê de wê pirrali wê ji wê fahmkirin û an ji bûyerekê û rewşekê pirr sedem fahmkirin wê weke aliyekê din ê ku wê aqilê me wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke bi fêrsek fahmkirinê û sîyane wê ku ew wê li wê têbigihê bê. Di mijare fahmkirinên me yên bi têngîna sedemê re wê di wê nûqteyê de wê di çerçoveya miajre felsefeyê û aqilmeşandinên me re wê weke aliyekê giring wê xwe bide dîyarkirin û wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê din wê di dewama wê de wê bi wê çerçoveyê wê li ser wê bisekinê bê.

Hume wê dihênê ser ziman ku wê, hizirkirin wê ji aqilê me wê kopîkirinan wê bi xwe re wê bikê. Di xabate xwe ya bi navê "lêkolînek li ser fêrsa fahmkirina mirov" de wê di rengê de wê mijare sedemê wê ji wê aliyê ve wê bi berfirehî wê li ser wê bisekinê û wê di rengê de wê bixwezê ku ew wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke ku wê j inavaroکا xabate wî were fahmkirin wê mijare xiyalkirinê jî wê ne weke fêrsek fahmkirinê a bêşînor bê.

Ji bo Hume, xeyal ne tiştêkî bêşînor e. Hin sînoren wê hene. "Ew bi rastî di nav sînoren pir teng de girtî ye, û tevahiya vê hêza afirîner a hişê ne tiştêk e ji bilî şiyana berhevkirin, guheztina cîh an rêzik, an cîgirkirin, mezinkirin an kêmkirina materyalên ku hest û ezmûn dide me. Mînaqî, dema ku ez li gayekî zîv dihizirim, ya ku ez di esasê xwe de dikim ev e ku ramana zîv û bi hev re bicivînim. Bi berhevkirina her duyan, ew e ku mirov ramanek nû hilberîne. Lê ji bo vê yekê divê ez hem hizrara zîv û hem jî gawir hebe. Wekî din, ne derfeta ku ez ramana gayekî zîv pêşkêş bikim. Bi heman awayî, gava ku ez li hespekî bi qij dihizirîm, ez ramana qijîkê bi ramana hespê re tevdigerim. Ji ber vê yekê, ji bo Hume, xeyal di bin hin sînoran de ye. Ji ber ku her çend ew bêşînor xuya dike jî, sînorek ji bandorên ku di ramana mirovan de hene heye. Ev sînor bêguman dikare bi zêdekirina çerçoveya wê were berfireh kirin. Lê dê her dem sînorek hebe. Ji ber vê yekê, sînoren min jî sînoren hizrên ku ez dikarim eşkere bikim derbas nabê.

Di wê nûqteyê de hume wê dixwezê wê di rengê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di rengê de wê bi azmûnên me ve girêdayî wê sînorekê me yê bi fahmkirinê û dana nîşandinê wê weke ku wê hebê. Di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê

wê direngê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Wê jî wê di rengê de wê dikarim wê fahmbikim û wê di rengê de wê werênima ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê temenê de wê xwe di rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê karibê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê di rengê de wê mijare têgîna hizrên me ku ew li wê dihizirê wê çawa wê xwe bi sipêrê çavkaniyekê wê di dîmenekê weke bi pêwîstî de wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê di rengê de wê, hinek gotinên ku wê hume wê di wê nûqtayê de wê bi têgiha gotinên weke pêwîstîniyê di kirdeya gotina pêwîstîniyê wê bi wê re wê bikarbênê jî wê çawa wê bi wê rengê wê hizra me û çavkaniya wê ya xwezayî wê weke bi hev ve wê hebê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê di rengê de wê li wê bihizirê bê. Ya ku wê weke aliyekê giring ê hizra hume wê xwe di wê temenê de wê bi têgîna sedemê ve wê wê bi wê re wê bide dîyarkirin ew wê di nava şertûmercên empirîkî ê wê xwezaye ku em di wê de dijîn ku ew dixwezê ku ew wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman bê. Ji ber vê yekê, li gorî Hume, pêdivî ye ku her ramanek li ser bandûrek bingehîn be. Heger ramanek ne li ser hîmê be, em dikarin bibêjin ku ramana ku tê gotin ramanek ne rewa ye. Bi gotineke din, tişta ku divê em bikin ji bo ku ramanek bingeh bihêlin ev e ku em lêkolîn bikin ka heyina xwezayî li gorî ramanê heye: "Hingê, heke em hînkirina xwe biparêzin û bidomînin, peywira me ew e ku em bandûrê an bêtir eşkere bikin. Têgihîştina zindî ya ku bi wê ramanê re têkildar e. Aliyekê wê yê din jî ku wê hume wê di dewama wê de wê bi mijare derkkirinên me yên bi sehî ku wê werênê ser ziman wê li ser wê temenê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Lê di heman demê de rewş hene ku ne bi derfete ku mirov hin ramanan biafirîne. Mînaqî, mirovê kerr dê nikaribe têgeha dangan derxe ji ber ku nikare bibe xwediyê bandûra bihîstinê. Û bi heman awayî, ji ber ku mirovê kor nikare xwedî îmtîhanên dîtinê be, ew ê nikaribe têgîna rengan, fezayê û hemî Teşeyên dîtinê pêk bîne. Ji ber ku di her du rewşan de jî, organa hestê ya ku bandûran derfet dike ne têr û xelet e. Organên wan li hember hestiyariyê bêhesas in. Lê mirov hene ku her çend di organên wan ên hestiyar de pirsgirêk tunebin jî xwediyê hin ramanan nînin (çav: Hume, David(1748), An Enquiry concerning Human Understanding, p: 26.27, 28). Li gorî Hume, raman ne tenê li ser bingeha

çavdêrîyan dertê holê. Lê di navbera hev de jî peywendiyên hatine avakirin hene. Ankû raman ne tenê berhevoka ramanên takekesî ne. Belê, ew komêk têtîkîliyan e. Mînaq dema ku em xewnan dibînin jî, xewna me bi rengêkî organîzekîrî ye. Her çend têtîkîliyên di navbera ramanan de bi rengêkî rasthatî xuya bikin jî, di rastiyê de dabeşkirin û rêzkirina ramanên me her dem di bandûrê de ye. Yanî hizrên me her tim têtîkîrîn û ji nû ve têtîkîrîn.

Di mijare sedemgerîyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê sedem wê di rengêkê de wê di nava têtîkîliya wê ya bi hebûnê û encamê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê fahmbikê bê. Di wê nûqtîyê de wê, di rengêkê de wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê mijare sedemê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengêkê de wê bi şêwayekê bi têtîkîliyên xwe yên fahmkirinê jî wê fahmbikê.

Di wê nûqtîyê de em di çerçoveya têtîgîna sedemê de wê hinekê din wê li ser wê bisekin in û wê di dewama wê mijarê de wê werênîna ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê din ê girîng wê xwe bi mijare felsefeyê re wê di wê temenê de wê weke ku wê di rengêkê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtîyê de wê şîroveiyên ku wê hin bi hin wê di rengêkê de wê bi têtîgîna sedemê re wê di rengêkê de wê bibin wê ji du aliyên ve wê weke ku me li jor wê hanî ser ziman wê karibê wê werênê ser ziman. Yek wê bi mijare têtîgîna pêwîstîniyê re ku wê li wê were lê hizirkirin bê û ya din wê weke aliyê ku wê dervî wê were lê hizirkirin bê.

Di wê nûqtîyê de wê di rengêkê de wê ev wê xwediyê rengêkê wê yê ku mirov wê bi fahmkirina wê re wê li ser wê bisekinê bê.

Di wê nûqtîyê de wê jî pêşî wê ji aliyê pêwîstîniyê re wê di rengêkê de wê hinekê wê bahsa wê bikê. Wê bi têtîgîna pêwîstîniyê wê weke bi sedemekê ku ew wê weke nayê gûharandin û ew weke xwe bê û ew di kijan demê de bibê ew wê weke heman encamê wê bi xwe re wê werênê wê di rengêkê de jî wê weke bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev wê weke têtîgînek ku wê fektora hiş a mirov wê di rengêkê de wê dervî wê fahmkirinê wê weke ku wê bide hiştin jî wê di rengêkê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê di rengêkê de wê karibê wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtîyê de wê di wê temenê de wê têtîgîna 'sedemên mayînda' wê hinekê wê li ser wê temenê wê were fahmkirin û wê were ser ziman. Di wê nûqtîyê de wê, dikarê wê bahsa sedemek mayînda bikê? Di wê çerçoveyê de wê pirsê wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê rê di

rengêkê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê, didewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê dema ku em wê xwediyê fêsek fahmkirinê a gûharîner bin wê demê em bi rehetî wê karibin wê bibêjin ku wê sedem jî wê karibê bigûharê. Yan jî wê di wê temenê de wê di nava têkiliyek demî a gûharîner de wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê li ser temenê têngîna pêwîstiyekê wê li şûna li ser têngînek weke ya pêwîstîniyê wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê karibê wê werênê ser ziman. Di rengêkê de wê di rengêkê de wê di têngîna sedemê de wê di rengêkê de wê dema ku ez dîyarkirin ku ez birçî me û ez mecbûrim k uez xwarinê bixwûm. Min demek dîyarkir û min got ezê di wê demê de wê bixwûm. Di wê demê de wê xwarina min wê weke ji wê birçîbûna min re wê weke sedem û encamê wê bi têkiliya wê re wê xwe di rengêkê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê di rengêkê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengêkê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, dema ku min ew biryardayina xwe ew da û piştî wê di wê demê de min ew xwarin nexwer wê weke ku ew wê, di wê temenê de wê li gorî wê têngîna sedemê û encamê a weke ku ew bi pêwîstîni wê bixwê wê di wê de wê gûharînek wê bibê. Yan jî wê di wê temenê de wê çî û bi çî awayê wê bixwê wê di wê de wê ew gûharînen ku ew bi wan re wê bibin wê weke aliyna ku wê bi wê rengê di wê rewşa gûharîne de ku wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê ku wê weke rewşa gûharîne di wê têngîna sedemê de wê biafirênin bin.

Têngîna sedemê wê di rengêkê de wê di rengêkê de wê di nava pêvajoyek demê de wê karibê wê fahmbikê. Wê dema ku ez di nava pêvajoyek demê de wê xwarinê nexwûm ku ezê ji kal bikevim û an di dawiyê de bimirim wê demê ev wê weke têngînek ku wê bi wê ve wê girêdayî wê pêwîst bê ku ew di nava têkiliya demekê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Di wê çerçoveyê de wê di şêwayekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê karibê wê di rengêkê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê mijare têkiliya sedemê a bi demê re wê bi wê rengê wê weke hin aliyên wê yên din ên kûr û berfireh ku mirov wê karibê wê di rengê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di mijare têngîna sedemê de wê bi mijare hebûnê ve wê girêdayê wê li ser temenekê pirs pirsînê wê di rengê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê di aslê xwe de wê mijare sedemê wê di wê temenê de wê di rengê de wê hem wê karibê wê di nava gûharînîya wê de wê fahmbikê û hem jî bi têkiliya formule kirina nava sedem û encamê û hwd re wê karibê wê fahmbikê. Ji van herdu aliyan ve wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Minaq ku em bi gotinên metamatikê wê bibêjin wê di nava denklemeke de wê gelek rewşên gûharînî ên wê karibê bide me. Wê ew wê çendî ku wê denkleme wê xwediyê hinek xosletan bê wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê di wê çerçoveyê de wê bi wê çerçoveya xosletên xwe re jî wê were fahmkkirin. Lê bi rewşên wê yên gûharîner ku em li rex wê bi wê re wê li wê bihizirin wê karibê bi wê denkleme bê ghiştin li rewşên din ên weke ku wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Mijare têngîna gûharînê wê di wê nûqteyê de wê weke rewşek pêwîst bê ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê ku wê bi têngînekê gûharîner wê jîyan û pêvajoyên wê yên di demê de wê hebin. Di wê temenê de wê di nava

pêvajoyek bi feze û demê de ku wê hilde li dest wê di wê çerçoveyê de wê bi rewşek gûharînê re wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di wê pêvajoyê de wê di aslê xwe de wê du ali wê derkevina li pêş. Her çendî ku wê bi têngîna sedemê wê di çerçoveya pêvajoyekê de wê bi wê re wê di nava têtikiya wê ya bi demê re wê were fahmkirin jî lê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi fektorên bandûrê û hwd re wê dervî wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Minaq wê dema ku em pêvajoyekê wê bi wê re wê bi tenê wê fahmbikin wê weke di çerçoveyek têngînî a hevrastî û formeli de wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku em bixwezîn wê pêvajoyên derxina deervî têngînek formeli wê demê em divê ku em fektorên bandûrê wê di wê temenê de wê direngê de wê tevli wê bikin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê fahmbikin bin.

Mijare fektorê wê di wê temenê de wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê. Wê di rengekê de wê ew jî wê bi wê têtikiya wê re wê xwediyê temenekê bê. Lê ew têngîna weke di pêvajoyê de wê weke 'dervî fektora bandûrê' wê fahmkirina wê weke têngînek û an pêvajoyek fahmkirinê a ji derve girtî wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê bide dîyarkirin. Ev wê weke ku em bi têngîna teka parmenides a weke nayê gûharandin, nayê qatkirin, weke xwe dimênê û hwd re ku ew wê dihênê ser ziman wê dîmenekê hişk wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkiirin.

Ber vê yekê wê di wê temenê de wê ew wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin ku wê çawa ku ew mijare fektorê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Wê dikarê wê ji aliyekê ve wê di wê rengê de jî wê fahmbikê ku wê weke du aliyên bi hev re wê dimeşîn wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Minaq wê hevrasta wê pêvajoya wê têngîna bi sedemê ku wê li ser têngînek bandûrê wê werênê ser ziman û wê bi wê rengê wê gihandina wê li formulasyonê û wê di wê temenê de wê ew pêvajoya wê bandûrê wê bi temenekê xwe formule kirî bi wê çerçoveya pêvajoyê re wê êdî wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê pêvajoyek bi bandûrê û bandûrek bi pêvajo wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê

de wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werên ser ziman bê.

Ev rewşa têngîna sedemê wê di wê temenê de wê bi têngîna bûjenê re wê di renekê de wê di şewayekê de wê weke pêvajoyek gûharîner wê ji du aliyan ve wê karibê wê bi xwe re wê werênê li holê. Wê dikarê wê bi şibênê têngîna fizîkê a weke du bûjenên vajî hev ku wê dênê ber hev wê di temenê têkilidaninê de wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê wê werênê ser ziman wê fahmbikê. Lê di wê nûqteyê de wê, di awayekê de wê mijare faktora bandûrê wê weke ku wê çawa wê di fizîkê de wê weke bi qatkan wê li hewirdorê wê belav bibê wê di wê temenê de wê qadek bi bandûrê wê biafirênê wê di wê temenê de wê di renekê de wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di nava têngîna xwezayê de wê, mijare sedemê wê di renekê de wê bi têkiliya nava hev re wê di ahengekê de wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê dema ku wê şîniyek wê were ew wê di sala piştê ku ew car din şînbû wê weke xwe di renekê de wê karibê were? Di wê nûqteyê de wê ew pêvajoya wê di renekê de wê bi wê re wê bibê. Lê wê di renekê û awayekê weke di heman reng û awayê de wê nehêlê ku ew bi wê re wê bibê. Wê ji wan aliyan ve wê ew wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê.

Mînaq wê di mijare têngîna derûniyê de wê têngînên weke bi teoriyên atifkirinê ku wê werina ser ziman wê bi têngîna weke ji bûyinê wê çawa wê, xwediyê azmûn zaninê bê wê di renekê de wê bi wê re wê karibê wê bahsa wê were kirin. Ev wê di awayekê de wê weke aliyekê hem bi aliyê hundurîn û he jî bi aliyekê derveyî wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê bi kes re wê aliyên weke berpirsiyariyê, karina hasab dayinê û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyê ku wê karibê wê di renekê de bikirpênê bê. Di mijare têngîna sedemê de wê mînaq wê hume wê ji sedemên ku ew ne weke sedemê ku ew dihên derhanîn ku wê werênê ser ziman wê, kant wê di renekê de wê kirpendinên xwe li ser têngînek weke ya ji bûyinê hatina hebûna hin fêrs û hipoteza ji bûyinê wê di renekê de wê avabikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê têngîna sedemê wê di awayekê de wê aliyekê wê yê bi têngîna intbayê ve girêdayî ku mirov wê fahmbikê jî wê hebê. Mînaq wê

di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê li ser wê bihizirê. Minaq em dikarin bi hizirin ku wê dema ku wê deng ji azmana hat û birusk veda wê demê wê weke dema ku ew wê were lê hizirkirn wê di wê nûqteyê de wê weke têkiliyek bi wê re wê hebê. Wê dema ku ew deng hat û birusk bû wê demê wê sedema bûyina biruskê wê weke dengê ji awra wê were nîşandin. Di wê nûqteyê de wê di wê dema ku em wê li wê dinerin wê ev wê tenê wê weke fêrsek fahmkirinê wê karibê wê xwe bide dîyarkirin. Wê sedema biruskê wê karibê tiştêkê din jî bê.

Lê di wê nûqteyê de wê di mijare sedemê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke li wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi dengê ji awrê û vedan biruskê wê demê wê têkiliye ku ew dihê fahmkirin wê ji aliyekê ve wê bi têngîna sedemê wê çendî ku ew wê bibê sedem bi wê rengê a fahmkirinê jî lê wê ji aliyekê ve wê weke ku wê di renekê din de ew wê weke fahmkirinek me ya ku em bi wê têngiştina û an lê gihiştina bê.

Di wê temenê de wê di mijare sedemê de wê, di renekê de wê bi xwe re wê weke ku wê hebê. Di wê çerçoveyê de ew bi xwe re hebûna wê weke ji rewşên din wê cihê wê di renekê de wê bi wê re wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Li vir wê aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê bi têngîna bûjenê re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê di rengê salixkirina wê de wê çawa wê, ji wê têngiştina wê bi wê re wê kifşkirina sedemên wê di renekê de wê weke ku wê bibê. Tişt bi bûjenî wê dîmenekê sedemê wê bi xwezayî wê karibê bi xwe re bide dîyarkirin. Minaq em berekê dizanin ku em bo bi wê rahiştina axê ji ardê wê bikardihênin. Di wê temenê de wê di renekê de wê ev wê karibê weke bi aliyên din jî wê were bikarhanîn. Yan jî em dizanin ku em dema ku em birçibûn ku em xwarinê bixwûn. Di têngîna xwarin û xwarinê de wê weke kirdeyek veşarî wê têngîna birçibûnê wê di renekê de wê xwe di wê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê awayê salixkirina bûjenê û darêjkkirina wê di wê rengê de wê karibê ew dîmenekê wê yê bi wê fahmkiirna wê re ew bi xwe re ew di renekê de ew bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê bê.

Di rewşên weke faktorên derûnî û fizîkî de wê ew wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bide dîyarkirin ku wê bûjenek wê karibê bûjenek din wê bikê tevgerê. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, têgînek wê di rengekê de wê weke di derûniyê de wê were fahmkirin ku wê têgînek din wê yan wê werênê li bîrê. Di wê temenê de wê girêdanek bi hev re wê biafirê. Lê ev girêdan wê ne weke girêdanek pêwîstînî bê ku mirov wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê bê, çendî ku wê weke di dîmenekê di wê rengê de wê xwe di şewayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin jî bê.

Ji wê zêdetirî wê di wê nûqteyê de wê di têkiliya bûjenê a bi têgînek weke ya bi bûjenê re wê aliyekê wê yê bi mijare têgina bandûrê re wê karibê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê hebê. Di wê çerçoveyê de ev wê li ser faktorek bi hiş û an objektiv û hwd re wê di dîmenekê de wê were dîtîn ku wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê jî dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê wê werênê ser ziman ku wê mijare faktora bandûrê wê di rengekê de wê di nava têkiliya têkiliya wê bandûrê de wê ew wê bandûrê wê di dîmenekê bûjenî de wê di rengekê de wê weke ku wê di reng û awayekê û fêrsek fahmkirinê de wê bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê jî wê weke aliyekê wê yê giring wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman ku wê mijare faktora sedemê wê di rengekê de wê, bi wê temenê de wê, di nava bûjenê de wê bi têkiliyek pirrali a ji hev û li hev wê bi têkilidanînen weke bi bertekê û hwd re wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ji wê aliyê ve têgina faktora bandûrê ku mirov wê hilde li dest wê têgîn û zanistên weke yên dîrokê, hûqûqê û hwd wê ji wê aliyê ve wê weke aliyana ku mirov wê karibê hinekê li ser wan bisekinê bê. Di nava dîrokê de wê têkiliya bûyaran a bi hev re wê çawa wê bibê û wê, weke ew faktor wê xwe bide dîyarkirin wê karibê wê ji aliyekê ve wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê hinekê wê fahmbikê bê. Di nava dîrokê de wê pêvajoyên wê yên bi gûharîne û hwd re wê, dema ku wê were fahmkirin wê di wê pêvajoya gûharîne de wê faktorek ku ew wê çî bin wê bingîhê wê gûharîne wê çî bin wê kifşkirina wan wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare dîrokê û têgina sedemê wê ji wê aliyê ve wê hilde li dest wê karibê wê bi rehetî wê kifşbikê ku wê weke pêvajoyek zêde komplika a bi fahmkiirnê wê xwe bi wê re wê di dîmenekê de wê karibê bide dîyarkirin. Hem wê dîmenê gûharî ku ew bûyî wê çawa wê bi awayekê wê xwe bi rengekê wê pêvajoya xwe ya bi fenomenên xwe re wê

biafirandinên wan re wê bide domandin û ew ji aliyê din ê bingihînî ve wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê ew gûharîn ku ew wê li ser çî temenê û fektorên ku ew wê diafirênin ew dibê ku wê fahmbikê bê

Ev wê weke aliyana wê yên din bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Li vir wê di rengekê de wê dema ku em minaq em bahsa têngîna ji hev belavbûna têngîna faodalismê bikin wê derketina nijadperestiyê ku ew wê rûbide wê di rengekê de wê minaq wê karibê wê bahsa wê bikê. Di wê temenê de wê fektorên ku ew dibin wê ji binî ve wê çawa wê gûharînê wê biafirênin wê ji temen ve wê ew dîyarkirin wê bi wê re wê bibê. Dîrok wê çendî ku wê ji serî ve wê weke fektorek wê ya bandûrî wê hebê jî lê di awayekê esasî de wê ya giring wê ji temen ve wê ew gûharîn û fektorên wê bin. Di wê temenê de wê, ji destpêkê ve wê çî fektor wê çî gûharînê wê bi xwe re wê werênin wê nikaribê pêşbibînê. Ber ku wê fektor wê ne tenê wê bi aliyekê bin û wê tenê wê bi demekê wê destpêkê wê bibin û wê piştê wê nebin. Di wê pêvajoya wê gûharînê de wê fektorên din wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Fektorên bi dîrokê re wê, di wê temenê de wê, her demên wê pêvajoyê wê di wê de ku wê rû bidin wê weke gûharvanên wê pêvajoyê bin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bandûra xwe wê di rengekê de wê weke ku wê li wê bikin.

Di wê rengê de wê pêvajoya dîrokê wê di rengekê de wê di hundurê wê pêvajoyê de wê fektorên ku ew wê derkevin wê di kijan aliyê û awayê de wê bibê wê di rengekê de wê weke rengê wê jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê mijare təkiliya nava pêvajoyê û wan fektorên wê di wê temenê de wê di temenekê hem objektiv de wê bê û hem jî wê di temen û çerçoveyek giştî de wê di rengekê de wê weke ku wê bibê. Ew fektor wê weke fektorên ku wê bandûrê wê li wê bikin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê werênê li holê bê. Ji aliyê objektivî ve ku mirov wê bibêjê wê fektorên ku ew dibin û təkiliya nava wan bê. Di wê nûqteyê de wê fektor wê di rengekê de wê, ji wê ne di wê rewşê de bê ku ew xwe bi sîn ve bide vekişîn. Ev wê weke rewşek ku wê bi wê re wê bibê û wê rengê wê bide dîyarkirin. Lê fektorên bi hiş ên weke ku wê direngê de wê weke yên bi bandûrê ku wê di temenê weke helwestekê û hwd de wê karibê wê fahmbikê û wê direngê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman

bê. Her her fektor wê dema ku ew piştî ku ew hat dayin nişandin û pê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê pêwîst bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê, bi xwezayî wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Di mijare dîrokê de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê, di şewayekê de wê hinek aliyên ku ew wê pêvajoya dîrokê wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman wê bibê bê. Aliyekê wê karibê bi têngîna peresendinê bê û aliyê din jî wê bi têngînên weke bandûrê û fektorên wê bin. Di wê aliyê duyem de wê aliyên weke mêyl û têkili wê weke aliyna gûharbar wê karibin di rengekê de ew weyneke bi wê re ew di şewayekê de ew bi wê re bileyizin. An jî têngînên weke armancê karibê di rengekê de wê bahsa wê bikê.

Felsefe û zanist

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare felsefeyê û zanistê wê karibê wê hinekê bahsa wê bikê. Di mijare têngîna sedemê de wê dema ku mirov wê hilde li dest wê di wê çerçoveyê de wê bi serê xwe wê karibê ev weke mijarekê were hildan li dest û weke mijarekê ew di temenekê de ew were fahmkirin û pêşxistin. Di wê nûqtayê de wê, mijare sedemê wê di nava têngînên zanyarî de wê çawa wê were fahmkirin jî wê weke aliyekê wê yê ku wê were hildan li dest.

Bi teybetî wê dema ku em bahsa felsefeyê û zanistê wê bikin wê karibê wê dîroka wê kevntir wê bibê. Di demên felsefeya kevnera ên presokratikî de wê karibê wê pêvajoyek wê hilde li dest û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Wê di wê demê de wê mijarên zanyarî wê di rengekê de wê weke ku wê ji aliyekê ve wê temenekê wan ê fahmkirinê wê were dîtin ku wê were hildan li dest.

Di demên presokratikî de wê mijarên ku wê werina hildan li dest wê çavkani û koka hebûnê û mijare dîtbariyê a bi tiştê dîtinê û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê were hildan li dest ev wê mijare zaninê wê di rengekê de wê di çerçoveyek jiyanî de wê weke ku wê bigihênê li awayekê. Wê di wê temenê de wê dikarê wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare zaninê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê werênê ser ziman Mijare zaninê a demên presokratikî wê di wê temenê de wê bifelsefeyê re wê di

şêwayekê de wê dîmenekê fahmkirnê wê were dîtin ku wê biafirênê. Di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman ku wê piştî wê, sokrat, platon û aristo wê weke sê filosofên demê ku wê bi hizrên xwe re wê destpêkekê wê di nava felsefeyê de wê bidina destpêkirin û wê pêvajoyek nû wê bi wê re wê werênina ser ziman. Di wê nûqteyê de ku em hizrên wan hersê filosofên dawî wan li wan binerê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di mijare fahmkirinê de wê aliyekê bi felsefeyê û têgînek zêhnî a kûrbûnê wê were dîtin ku wê pêşbixê û wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were kirin.

Di demên piştî de jî wê hizrên van hersê filosofan wê were dîtin ku wê di rengekê de wê karibê wê bibêjê ku wê bandûra xwe wê di reng û şêwayekê de wê di xate hizirkirinê a bi felsefeyê û hwd de wê bide domandin û dîyarkirin.

Wê jî wê werênê ser ziman ku wê mijare zanistê wê di wê demê de wê aristo wê bi têgînekê wê li ser wê bisekinê. Minq metafizikê wê weke zanista hebûnê wê pênasekirina wî di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wekî din wê platon wê mijarên metamatik û geometriyê û hwd wê di wê temenê de wê di rengekê de wêwere dîtin ku wê hilde li dest. Di wê nûqteyê de wê mijare felsefeyê wê bi zanistên xwezayî ên weke metamatikê, geometriyê, fîzîkê û têgînên wê yên ku ew wê piştî wê werina pêşxistin re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were pêşxistin. Piştî demên kevnera wê di demên serdema navîn de wê, têgîna weke mantiqê û hwd wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê weke aliyekê bi fenomenî wê çawa wê were fahmkirin wê were dîtin ku wê were pêşxistin û wê salixkirinên bi wê re wê werina kirin. Mantiq wê ne tenê wê weke têgînek ku ew wê di wê temenê de wê bi rengekê wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku ew wê çawa wê, were levkirin. Wê rêgezên wê yên weke di rengekê de wê bîn pêşxistin. Wê bi têgînên weke bi rêgezên heviyekiyê, nebûna di nakokiyê de û nebûna rewşa sêyem û hwd wê weke rêgezên mantiqê ku wê di wê temenê de wê di demên dawî ên kevnera û di demên piştî ên serdema navîn de wê di şêwayekê de wê were dîtin ku ew wê were li wê hizirkirin.

Di mijare felsefeyê de wê di awayekê de wê hertimî wê mijare hebûnê wê çî bê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê bi pirsê hebûn çiya re wê di wê nûqteyê de wê ev wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê

hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, mijare têgîna metafîzîkê wê ji aliyekê ve wê, di rengekê de wê bi pêvajoya demê a weke di dîmenekê bêsnor de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê çerçoveyê de wê were lê hizirkirin bê.

Di wê nûqtayê de wê mijare hebûn çî ya, mirov çî ya, jîyan çî ya, herikina bûyan re wê ahenge wê çawa wê bibê, mirov dikarê pêşarojê ji nûha de wê kifşbikê û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di demên piştî ronansê û pê de wê weke têgînek felsefeyî û hinekê bi emprikî wê locke û hume wê mijare têgîna sedem û encamê wê di wê temenê de wê bi wê re wê hildina li dest û wê li ser wê bisekin in. Di wê çerçoveyê de wê teoriyên xwe yên ku wê di wê temenê de wê werina pêşxistin wê li ser temenekê bi çavdêrîyê wê li wê bihizirin û wê di bin du beşan de wê werênina ser ziman. Yek wê ya dema emprikî ku ew wê tenê wê weke bi wê demê û azmûna wê ve bi sînor ku wê were fahmkirin bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Aliyê din jî wê di wê temenê de wê bi têgînek din a giring wê mijare wê bi ya bi demê re û pêvajoyên pêşketinê re wê li ser temenekê ontolojikî û epistemikî ku wê weke di zikhev de wê pêşkev û wê hinekê jî wê di dîmenekê metafîzîkî de wê bibê û wê filozofên weke kant û hwd wê di rengekê de wê, şîroveyên xwe wê di wê çerçoveyê de wê bi têgihîstinek mantiqî wê pêşbixin wê bibê û wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di şewayekê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di nava zanina şenber ku ew wê weke hatiya di pêvajoyek piştrastkirinê û hwd de derbaskirî wê weke zanina bi zanyari wê di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê nûqtayê de wê di rengekê de wê di nava pîvan û darêjk û salixkirina wê de wê di şewayekê de wê bikê ku ew wê were kirin. Di wê nûqtayê de wê di mijare zaninê û zanyariya wê de wê çawa wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê? Di wê nûqtayê de wê dema ku em li ser bersiva wê pirsê wê li wê dihizirin wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê çawa wê di rengekê de

wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Zanist wê di wê çerçoveyê de wê, di şêwayekê de wê, piştrastkirin û bi temen û birhankirina wê li wê were nerîn. Di felsefeyê de jî wê di şêwayekê de wê di awayekê de wê bi aqılmeşandinê de wê weke bi argûmantasyon, birhan û hwd re wê bixwezê ku wê weke piştrastbikê û wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, di şêwayekê de wê weke şîbînek weke hev wê hebê. Lê di wê nûqtayê de wê di nûansê de wê cihêbûnek hebê. Ew jî wê di wê temenê de wê di aqîleşandina bi felsefeyê re wê weke di xwe de wê weke bi hêncetên xwe yên ku ew wê di wê temenê de wê piştrast bikê wê weke bi aqil wê li wan bigihêjê. Lê yên bi zanyarî ku wê were lê hizirkirin wê tenê wê bi aqılmeşandinê wê li wê negihijê. Wê ji wê zêdetirî wê azmûn û ceribandî û di wê temenê de wê di şenberîya wê têngîna heyinê de ku ew wê were fahmkirin û wê were hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê.

Di demên hemdem de wê weke ku wê piştî wê locke û hume û hwd wê hildina li dest wê bi şêwayên weke yên felsefeyê ku wê weke an ji ya giştî bi bi ber ya hesan ve wê were û an vaji wê ji ya hesan wê bi ber ya giştî ve wê herê wê di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê di felsefeyê de wê taqabûlî têngînên weke enduktîf û deduktîfî ên şêwayên bi wê hizirkirinê û hwd jî wê bikê.

Di nava felsefeyê û zanistê de wê dema ku wê têkiliya wê bixwezê ku wê salixbikê wê di rengekê de wê karibê balê bikişênê li ser têngîna roletiviteyê a einstenê jî. Ew wê di rengekê de wê weke bi aqılmeşandinek bi felsefeyî wê di rengekê de wê çerçoveya xwe ya teorikî a teoriya xwe ya dîtbar wê biafirênê. Ev teori heta ku ew wê newê piştrastkirin wê weke ne bi zanistî wê were herê kirin. Di wê nûqtayê de wê her nûqtayên wê yên weke ku ew bi rastîya wê ya di jîyanê de ew hatin piştrastkirin û bi birhankirin wê hingê wê weke rastiyeke zanistî wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê fahmbikê.

Di wê çerçoveyê de wê di nava şêwayê felsefeyê û yê zanistê de wê di zane min de ev têngîn wê bi wê rengê wê karibê têkiliya nava felsefeyê û zanistê û an ji felsefeyê wê weke bi bûhûrîna li zanistê jî wê di rengekê

de wê weke çavkaniyek baş wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê biafirênê.

Di wê temenê de wê jî wêê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirina wê di wê temenê de wê karibê wê di şêwayekê de wê bi awayekê wê weke bi rastîtiya wê re wê di rengekê de wê weke bi zanyarî wê herê bikê. Lê wê dema ku ew bi zanyarî ew hat herêkirin wê ji felsefeyê wê derkeve. Na, mirov wê nikaribê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Wê jî wê dikarê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmikê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê felsefe zanistbûna wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê kaeribê wê werênê ser ziman. Di pêvajoyên pêşketina zanistê de wê, dema ku ew zanistên fizîkî bin û an yên ne fizîkî bin wê di rengekê de wê, bi felsefeyî wê di serî de wê temenekê wan ê fahmkiirinê wê di wê temenê de wê kaeribê wê di rengekê de wê fahmbikê. Ev wê di warê têtîninê weke yên tendurustiyê û hwd de wê ji pêvajoyên hizirkirinên weke yên hipokrat û galen û heta hemû zanyarên din ên piştî ku wê heta demên hemdem wê werin karibê wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê salixbikê û wê di awayekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê kaeribê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê ev wê karibê wê were fahmkirin ku wê felsefe wê ji aliyekê din ve jî wê bi têtîninê zanyarî û hwd re wê bikeve nava têtîliyê de. Minaq mirov dikarê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di nava têtîninê weke yên dîrokê, derûnîyê, civaknasîyê, rewîstê û hwd de jî wê ew wê çawa wê bi rêgezên xwe re wê hebin wê weke aliyekê ku wê bi fahmkirina wan re wê bikê ku ew wan bide fahmkirin û an ji wan re wê çerçoveyek fahmkirinê biafirênê.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê di nava wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê têtîna zaninê wê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirin. Zanina ku wê weke zanina zanistî wê were pênasekirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke zanina ku ew rast wê di wê temenê de wê were dîtî. Lê ya zanina felsefeyê wê mirov nikaribê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê rast wê herê bikê. Di wê nûqtayê de wê, di rengekê de wê bi aqilmeşandinên xwe re wê felsefe wê weke rewşek hizirkirinê a bi xwe

re û di xwe de wê xwediyê dîmenekê fahmkiirinê bê. Di wê temenê de wê ji hizrê li jîyanê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bibê xwediyê dîmenekê hizirkirin ku ew bi şewayê enduktîfî bê û an bi şewayê deduktîfî bê. Di mijare zanina zanyarî de wê ji ya kirina jîyanê û hwd re wê, bi wê re ku wê weke wê bibînê û wê herê bikê û wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrê xwe wê werênê ser ziman.

Di zanistên mantiqî ên pozitivist de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Popper wê şewayê weke dikarê were "şaşkkirin"ê wê weke şewayekê zanistê wê di şewayekê de wê bixwezê ku ew wê bîne ser ziman. Di mijare têgîna zanistê de wê çavdêrî û ceribandîna wê weke du şewayên ku wê weke di wê temenê de wê, di renekê de wê, were ser ziman wê bibê bê. Encamên wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman wê bê.

Zanist wê bi çavdêrîyê wê were lê hizirkirin. Wê çavdêrîyê jî wê dikarê wê di wê rengê de wê di şewayekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Çavdêrî wê hem derkkirinê û hem hiş wê di xwe de wê bihawênê. kesek wê dema ku ew wê derkkirinekê wê bi sehî wê bikê bi çavdêrî wê dîwê de wê bi çavdêrîyê wê ew fenomena ku ew wê çavdêrî dikê wê bi yê ku ew wê dorpêçê dikin û an li dora wê hena re wê jî wê fahmbikê. Ev wê weke aliyê ku wê di wê temenê de wê ji hev wê werina ji hev cihê kirin. bi wê yekê, kes bi çavdêrîyên xwe dînya çawa heya û pêdediçê di derbarê wê de wê, bigihîjê derkkirin û nerîna xwe. Ya ku ew farqê dikê û lê bi aqil şîyar dibê wê bi bandûr bibê. Di wê temenê de wê weke çavdêrîyê wê di xwe de wê gelek alî û fenomenên ku ew bi wê re û di wê de ku ew werina fahmkirin wê hebin û wê wan bi wê ji hev derhênê.

Aliyekê din wê dema ku wê bahsa zanistê wê were kirin wê bi gotina armancê re bê. Wê bê lê hizirkirin û an lêpîrsîn ku wê pêwîst bê ku ew armancek wê hebê û an nebê bê. Di wê warê de wê ev wê karibê were hanîn li ser ziman. Ma divê zanist armanc bike ku rastiya dawî diyar bike, an pîrsên ku zanist nikare bersivê bide hene? Rastparêzên zanistî îdîa dikin ku zanist rastiye armancê dike û divê teoriyên zanistî rast, bi qasî rast, an jî belkî rast bêne hesabandin. Berevajî vê, antî-realîstên

zanistî amaje dîkin ku zanist armanc nake rastiyê, nemaze rastiya li ser tiştên ya ku ew wê, ji jîyanê wê fahmbikê re wê werênê ser ziman.

Di rengekê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare zanistê wê di wê temenê de wê çawa wê bibê û wê çi rêgezên wê bibin û wê encamên wê yên bi zaninî wê çawa wê bibin wê weke aliyekê wê ku ew bi felsefeyê wê bikê ku ew wê fahmbikê jî wê weke felsefeya zanistê wê di dewama wê de wê were pênasekirin. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê bi wê rengê jî wê bixwênê ku wê çawa wê zanist wê bibê wê weke mijarek felsefeyê a fahmkirinê jî.

Di wê çerçoveyê de wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di demên hemdem de wê zanistên weke derûniyê, fîzîkê, biolojiyê û an beşên tendurustê û hwd ku wê werina ser ziman wê çawa wê hebê û wê çawa wê xwediyê pêvajoyek pêdeçûyinê a bi fahmkirinê bê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê.

Zanina zanistî wê bi felsefeyê wê gihandina şewayekê şiroveyî wê di rengekê de wê di felsefeyê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê. Lê di wê nûqteyê de wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê felsefe wê piştî encama zanistî wê ew wê şirovebikê wê demê wê bi wê rengê wê pêwîstî wê bi wê hebê ku ew xwediyê hinek rêgezên teybet bê. Dakû ew karibê wê weke wê rast û di rastiya wê de wê şirovebikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di şewayekê de wê di wê rengê de wê ew çawa wê bi wê têngîne re wê were hanîn li ser ziman wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê ku wê karibê wê bi rastîyî bi neyînî û an heyiniya wê re wê li wê bihizirê bê. Zanina zanistî wê di rengekê de wê dema ku wê bahsa wê were kirin wê weke têngînek zanistî a ku ew di rengekê de wê weke hatî piştrastkirin wê di şewayekê de wê li wê karibê wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê bi gotinek din jî wê bi têngîna zanistê re wê bi têngiha nîrxê bi awayên cihêreng bi zanistê re ku wê têkildar dibin karibê li wê bihizirê. Nîrxên epîstemîk hene ku bi bingehîn lêkolîna zanistî rêve dîkin. Nîrxên ji zanistê, hem wekî hilber û hem jî wekî pêvajo derdikeve holê, û dikare di nav çandên cihêreng ên civakê de were belavkirin. Dema ku dor tê ser

rewakirina zanistê di warê beşdariya giştî ya ji hêla pisporên yekane ve, zanist rola navbeynkariyê di navbera nixandina pîvan û zanistên civakî û kesên beşdar de dileyîze.

Di mijare felsefeyê û zanistê wê têkiliya nava wan wê di demên piştê jî wê xwe di rengekê de wê bide domandin. Di nava felsefeyê û zanistê wê di demên piştî ronasansê û pê de wê hin bi hin wê ji hev wê weke cihêbûnek wê bibê. Wê şaxên zanistî û an beşên wê biafirin û wê di xwe de wê hin bi hin wê bi zane û kûr bibin. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê ev wê, êdî wê têkiliya felsefeyê û zanistê jî wê di rengekê de wê weke rewşek ku wê ji nûve wê weke bide adilandin jî. Wê nerîna felsefeya xwezayî wê di rengekê de wê zêdetirî wê weke ku wê bi wê re wê derkeve li pêş bi zanistên ku ew wê li ser esasê temenê civakî, dîrokî, civaknasî, derûnî û hwd wê biwê re wê pêşkevin.

Bi demê re ev zanist ji felsefeyê veqetiyên û zanîn di nav şaxên xweser de hatin dabeş kirin û her beş di nav xwe de bêtir pisporiyê dixwest. Pêşî, bi navê zanistên xwezayî, û paşê hêdî hêdî zanistên civakî dest bi veqetandina. Lêbelê têkiliya felsefeyê bi zanistê re û eleqeya wê ya bi zanistê re berdewam e. Di dîroka felsefe û zanistê de ev berdewamî dikare were nîşandan. Ev têkilî di destpêkê de ji ber ku filosof kesên bi zanistê re eleqedar bûn berdewam kir, û paşê hêdî hêdî felsefe dest bi ramana zanistê kir. Ev rewş ne tenê ji ber ku feylesof mirovên bi zanistê re têkildar in, di heman demê de ji ber xwezaya felsefî ya ramanên ku li ser zanistiyê tene hilberandin jî wê dikarê wê wusa wê werênê ser ziman.

Felsefe, ol û hûner

Ji wê aliyê ve wê dema ku mirov wê bahsa felsefeyê wê bikê wê bi têngînên weke yê zaninê re wê karibê wê ji gelek aliyan ve wê werênê ser ziman. Weke bi zanistê re ku wê were dîtin wê di dewama wê de wê bi têngînên weke ol û hûnerê re jî wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman.

Pêşî di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê felsefe û olê wê di rengekê de wê bi hev re wê hilde li dest. Di ddestpêkê de wê dikarê wê pirsê wê bikê wê felsefe û ol wê karibin wê werina ba hev bê. Di aslê xwe de wê ev wê du têngînên ku wê di wê temenê de wê weke ku wê di dîroka bûhûrî de wê were dîtin wê hertimî wê werina hemberî hev jî. Lê ol wê di dîrokê de wê di nava pêvajoyên dîrokê de wê pêşketina wê di aslê xwe de wê di destpêkê de wê ji gelek aliyan ve wê ji zayifiyên mirov re wê bibê bersiv. Lê ol hinekê jî wê li ser temenê zayifiyê a mirov wê

ava bê. Di wê temenê de wê mirovê ku ew kêrî xwe newê, tenê di bin gotina wê de bê, weke wê bikê û bi wê ve girêdayî bê wê di rengekê de wê pênamebikê.

Dîroka olê wê dema ku mirov wê hilde li dest wê di rengekê de wê karibê wê bi hezaran salan wê werênê ser ziman. Wê bi xêv û azmûna mirov re wê xwediyê mejiyek zêde berfireh û demdirêj bê. Di wê temenê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di rengekê de wê mijare wê re wê xwe di rengekê de wê, weke hizrek ku ew wê mirov wê xwe li lê bigirê wê bide dîyarkirin.

Felsefe wê di rengekê de wê di şewayekê de wê lêpîrsîner bê. Lê ol wê ne lêpîrsîner bê. Wê weke ku wê bînenê ser ziman wê tenê wê li ser temenê pê baweriyê wê bi wê re wê hebê û wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de ew bi wê re ew bijê. Dîroka felsefeyê de wê mijare olê wê were dîtîna ku wê hildan li dest wê di wê nûqteyê de wê hildanên li dest ê ksenophanes wê di rengekê de wê di şewayekê de wê dikarê wê minaq wê werênê ser ziman. Ew wê bi dema wê û azmûn û pêvajoyên wê re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê têkiliya fahmkiirna yazdanan wê bi tîgînek antropomorfîkî wê di şewayekê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Ksenophanes wê xosletên wî yê bi hildana li dest a yazdanan wê ne li ser temenê pêşxistina baweriyekê û an wê di wê temenê de wê çerçoveyek ku wê mirov wê bi wê bawerbikin ku ew wê dênê li holê. Ew wê çawa wê çerçoveyekê wê bînenê ser ziman bi awayekê objektîv ku wê çawa wê, olê wê bi rewşa wê ya heyî re wê bide nîşandin ku wê weke tîgînek wê encama aqilê mirov bê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê salixkirinên xwe yê ku ew li ser yazdaniyê dikê wê di rengekê de wê li ser temenê fahmkirinê û hewldana bi aqilê felsefeyî û temenekê rasyonali ku ew wê çawa wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê li ser wê bisekinê.

Ol wê di demên serdema navîn de wê weke tîgînek zêde serwer wê bibê û wê derkeve li pêş. Wê bi serweriya wê re wê ew wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ol wê bi aqilê wahiyê wê tevbigirihê û wê mijare aqilê jîyanê û azmûnê, pîretîkê û hwd wê, di wê temenê de wê wê di temenê de wê esas negirê. Ew wê di wê temenê de wê, di mijare fahmkirinê de wê, di rengekê de wê, ew wê, ya ku ew wê bi aqil wê were fahmkirin ew wê di wê temenê de wê dikarê wê herê jî nekê. Di olê de jî wê çerçoveyek sazûmanî a fahmkirinê ku wê weke jî

hemû tiştê re wê bi wê bersivên wê hebin wê werênê ser ziman. Wê di gerdûna xwe de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Felsefe jî wê xwediyê têgînek gerdûnî bê. Lê ew wê farq wê di nava wan de wê hebê ku wê ya olê wê li ser temenê baweriyê bê û ya felsefeyê wê li ser esasê fahmkirinê û gihiştina li zanina wê û rastitiya wê ya bi fahmkirin û têgihiştinê bê. Di wê nûqteyê de wê di dîmenekê de wê bixwezê ew dîmenekê ku wê di wê de wê çawa wê were dîtin û jîyankirin wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Felsefe wê dîtbariyê wê di rengekê de wê bi xwe re wê derxê li pêş. Ya bi dîtinê wê di xwezê ku ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê werênê ser ziman. Weke felsefeyê û olê wê di wê temenê de wê karibê di dewama wê de wê bahsa têgîna hûnerê bikê. Huner wê weke felsefeyê wê bi dîtbariya derve a xwezayê re wê alaquadar bibê û wê bixwezê ku ew wê tiştê wê weke dîmenê wê derxê û wê fahmbikê. Ew wê bi wê dîmenê wê dînyayê wê ne weke kopî bikê lê wê çawa wê biafirênê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Felsefe wê di rengekê de wê bi xosletên wê yên aqilmeşandinê û hwd re wê zêdeyî wê li aqil wê xitabê wê bikê. Hûner wê di rengekê de wê li ser têgîna afrînerîya bi aqil re wê bi rêya sehan û xiyalkirinê û hwd re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Xiyalkirin û seh wê weke dû temenên afrîner ê hûnerê jî wê karibin di rengekê de mirov bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Hûner wê li ser wê fîrsên fahmkirinê ên weke acibandinê, xweşikatiyê, û hwd wê pêşbixê û wê derxê li pêş. Wê bi wê re wê acibandinên mirovî wê bi her awayê wê bikê ku ew xitabî wan bikê. Di rengekê de ew hizrên mirov ên weke ku ew bi wê bigihijê nerînekê bi acibandinê, têgînek bi xweşikatiyê û hwd re wê bikê. Ev wê weke aliyna weke bi nixî wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê..

Ji wê aliyê ve wê di dewama wê de wê mirov dikarê çend gotina di dewama wê de bi wê li ser têgîna nixê jî wê karibê wê bibê. Di awayekê de wê felsefe wê ya bûjenî û pîraniyên wê bi wê re wê kifşbikê û bi wê re wê bi demê re wê bihizirê. Lê bi wê re wê bi demê re wê weke têgînek bi aqilbûnê û hwd re wê bi wê re wê weke ku wê bigihêjê têgînekl ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Bi têtînek felsefî ku mirov wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê karibê wê bibêjê ku mirov wê pêwîstî û an pêdiviyên hem maddî û hem jî menewî wê hebin ku ew wê werina hanîn li cih. Wê di wê temenê wê hebûna mirov, jîyan, rengê jîyanê, têtîliya mirov a bi derve û civakê û navaroka wê re û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê hilde li dest bê. Di wê temenê de wê felsefeya wê li ser wateya jîyanê wê bisekinê. Wê armançek jîyanê wê hebê? Ez ber çî hatima dûnyê? Zêhn ji bedenê gelo cihê ya? Têtîliya beden û gîyanê wê çawa dikarê wê fahmbikê? Piştî mirinê wê jîyan hebê û an nebê û hwd wê weke pirsên ku wê felsefe wê di wê temenê de wê li ser temenekê nixî wê li ser wan wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wan bide fahmkirin. Di wê temenê de wê lêpîrsînekê wê di derbarê jîyane xwe de wê bikê. Sokrat wê dema kuwê bahsa jîyanê wê bikê wê bahsa wê bikê û wê bibêjê ku wê, "jîyanek ku ew ne hatî lêpîrsîn û lêkolîn kirin wê ne hêjayî jîyankirinê bê" wê werênê ser ziman. Felsefe wê di rengekê de wê têtînek weke ya rênîşanê bê. Wittgenstein wê dema ku wê bahsa felsefeyê wê di wê nûqteyê de wê bikê wê mirov wê bişîbênê mêşek ku ew di şûşeyekê de hatî girtin bikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku mirov di xwezê ku ew ji wê derkeve û azad bibê. Lê mirov wê nizanibê ku ew wê çawa wê bikê. Lê felsefe wê di wê çerçoveyê de wê erka wê ew bê ku ew wê rênîşandinê wê bikê wê werênê ser ziman.

Felsefe wê di rengekê de wê weke têtînek ku wê bi wê re wê aqil bimeşênê lê bipîrsê û bi wê re wê weke ku wê sokrat jî wê werênê ser ziman ku mirov wê jîyane ku ew dijî bi wê rexnelêgirtinê û lêpîrsînê û hwd re wê bigihênê wateyek rast. Wekî din wê jîyanek nehata lêpîrsîn wê ti nixî û hêjayiya wê ya mazin wê nebê.

Felsefe wê di wê temenê de wê tevkerîyên wê yên hem di qada kes de bê û hem jî di qada civakî de bê wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di nava civakê de wê fêda û keda wê di wê warê de wê xwe bide dîyarkirin wê şîyariyên bi hişmendî, têtîna maf û azadiyê û wekeheviyê wê pêşbixê. Di wê temenê de wê di nava sazûmanek civakî de bi pergali û an kevneşopîyî de wê çawa wê bijî ew wê bi wê re wê fahmbikê. Ew di nava wê herikîna jîyane ya xwe di nava civakê de wê bi wê lêpîrsînê wê bikê û wê bide domandin. Wê bigihênê wateyên nû. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di temen de wê bi hev re jîyankirinekê ku ew malbat bê û an civakî û komek giştî û hwd bê wê çawa wê fahmbikê û nêz bibê û wê bigihijê nerînekê wê di wê çerçoveyê de wê

weke têtînek ku wê çerçoveyekê hizirkirinê û fahmkirinê ku wê bide çêkiirn bê.

Wê dema ku em dîroka mirov a bi pêvajoyên şariştaniyê re jî wê bikin ku em wê fahmbikin wê di wê temenê de wê, çawa wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê di wê remenê de wê bingihê wê bi fahmkirinê wê çêbikê. Di awayekê de wê di nava têtînen civakî de wê weke bi rêngên hizirkirinê ên weke bi rasyonalismê, emprisismê, mantiqê, û felsefeyên minaq ên weke ku wê pêşkevin weke ya stoayî bê, zerdeştî bê, maniyî bê û gelek felsefeyê din bin wê bi wê re wê bikin ku ew çerçoveyek fahmkirinê wê biafirênin. Di wê temenê de wê pergâlên hizirkirinê jî wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê biafirênin.

Minaq em dikarin di demên ronansên de di wê çerçoveyê de bahsa humanismê a ku wê pêşkeve wê bikin. Wê di wê temenê de wê li ser temenekê felsefeyî a demên kevnera wê weke bi felsefeyên presokratikî bê, bi hizrên platon û aristo û hwd bê wê di wê temenê de wê pêşkeve. Di wê demê de wê mirov wê bi serê xwe wê bi aqil wê weke ku wê pêşkeve û wê weke bi xwe û hebûna xwe wê xwe bide dîyarkirin. Her wusa wê hûner jî wê bi têtîliya wê ya bi fahmkirina felsefeyê re wê dikarê wê di wê nûqteyê de wê bikirpênê.

Pêvajoyên bi zanînê wê weke zanînên weke yên fîzîkî û hwd ku wê jî kopernik û kapler û heta newton, gelilei, bruno û hwd wê karibê wê di wê çerçoveyê de bahsa wan bikê. Di wê demê de wê felsefe wê aqilê rasyonal wê pêşbixê. Filosofên demê ên weke descaertes wê di wê demê de wê bi wê zêdeyî wê navê wan wê derkeve li pêş. Di rengê de wê ya ku ew dihênina ser ziman wê zêdetirî wê navê wan wê bê ser ziman.

Bi wê demê re wê mijare aqilmeşandinê û têtînen weke sedem û encamê wê di wê rengê de wê zêdetirî wê bi felsefekirinê wê pêşkevin û wê werin û derkevina li pêş. Di dewama wê de wê, aqilê ceribandî û şewayên wê yên hizirkirinê wê pêşkeve. Ji demên kevnera jî hizrên hipokrat û galen û heta wê demê wê ev pêvajo wê dem bi dem wê pêvajoyek ku wê di wê şopê de wê hizrên nû wê bi wê re wê pêşkevin û wê werina ser ziman bin. Ev wê hinekê jî wê bi temenekê felsefeyî wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman. Di serdema navîn de li kurdistanê û deverên din ên rojhilatê de wê filozofên weke El-razî, suhrewerdî, ibni sina, û gelek filosofên din wê di wê temenê de wê bi felsefeyê wê hizrên nû wê pêşbixin. Hinek jî wan wê weke hallacê mensur wê bi jîyane xwe wê berdêla wê bidin. Lê ew keda wan wê di wê

temenê de wê bingihêkê felsefeyî bi hizrên nû re wê pêşbixê û wê derxê li pêş.

Di dewama wê de wê filosofên ku wê derkevin wê hizrên xwe wê werênina ser ziman û wê bi wê re wê têgihîştinekê wê di nava civakê de wê bi wê re wê biafirênin. Ji desceertes, bacon hume, locke û heta gelek filosofên din û ji wan heta marks û engels jî wê di wê temenê de ku mirov wê karibê bihasibênê wê di yelpezeyek beerfireh de wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Pêşketina zanina epistemikî û pêvajoyên wê yên bi felsefekirinê

Li ser temen û awayekê epistemikî wê dema ku em bahsa felsefeyê wê bikin wê bi rehetî em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênina ser ziman û wê bibêjin ku wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Aliyê ku wê weke gowdeya epistemikî wê biafirênê wê zanin bê û wê dîmenên zaninê jî wê weke mantiqê, rasyonalism, empirik û hwd bin. Ew wê, di wê di temenê de wê çawa wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirî bê. Wê dema ku em li ser têngîna zaninê re wê li wê binerê wê di demên kevnera de wê bi zêdeyî wê mijare zanina dîtbar wê weke ku wê bi dîtnek epistemikî wê were dîtîna ku wê were hildan li dest. Her tiştê di xwezayê de wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê were dîtîna ku wê were hildan li dest.

Di nava felsefeyê de wê minaq wê Zanon û melissus wê mijare mantiqê wê di rengekê de wê hildina li dest. Haraklit wê têngîna logosê wê ji wan wê bigirê û wê derxê li pêş. Di wê temenê de wê têngîna logosê wê mantiqê wê di rengekê de ku wê werênê ser ziman jî lê wê bi têngînek rêgezî wê di wê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê bi têngîna logosê re wê werênê ser ziman ku wê di awayekê de wê çerçoveyek epistemikî a gerdûnî bi fahmkirinê wê ji wê were fahmkirin. Anaxigoras wê têngîna neus'ê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di şewayekê de wê ji aliyê xwe wê formule bikê. Di rengekê de wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Leucppus û demokrit wê mijare atomê wê di dewama hev de wê bi wê re wê hildina li dest û wê werênina ser ziman.

Di mijare zaninê de wê di wê temenê de wê çawa wê tişt wê hebê û wê were fahmkirin û wê funksiyonên wê çî bin wê di wê temenê de wê bi

wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di felsefeyê de bicihbûna mantiqê wê di renekê de wê bi wê re wê fêrsên aqilmeşandinê wê hin bi hin wê di dewama hev de wê bi wê re wê di renekê de wê were dîtin ku wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, Zanon wê ji têngîna xwe ya paradoksan wê gavê biavêjê wê kirpendinên xwe wê li ser levkirina nava mantiqê a weke bi hev di nava hev de ne di nava nakokiyê de bê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, dema ku wê minaq wê aqilmeşandinek bi mantiqî wê were kirin wê di wê temenê de ku mirov wê bibêjê hemû dayik jin in, di dewama wê de wê bibêjê zelal jinek a, wê demê weke encama wê bibêjê ku wê zelal dayikek jî bê.

Di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê têngînek mantiqî wê bi wê re wê di wê çerçoveya wê têngîna wê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Ji wê têngîna mantiqê di awayekê de wê ya ku wê were fahmkirin wê weke bi aliyekê bê. Wê bi temenekê formeli bê. Wê dema ku em ya weke encamê ku wê weke zelal jî wê weke dayikek bê wê li wê bihizirê wê, di wê nûqteyê de wê, ev wê tenê wê weke encamekê di wê gotinê de wê di dewama wê û levhatina wê de wê weke rast bê. Lê di jîyanê de wê rast bê û ne rast bê wê ew wê weke aliyekê din wê bimênê. Yan jî wê karibê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê bibê ku wê zelal wê karibê ne dayik bê lê ew jin bê. Di wê nûqteyê de wê jin bûna dayikê wê ne bê nîşanaka wê ku wê weke jinekê wê zelal wê dayik bê. An jî wê weke bûbê weke dayikê. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê temenê de wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê bê.

Mantiq wê di wê nûqteyê de wê di nava sînorên xwe de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê were li lê hizirkirin û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman wê bibê. Di wê nûqteyê de wê jî wê werênê ser ziman ku wê mijare mantiqê di wê nûqteyê de wê pêwîst bê ku mirov wê ji du aliyan ve wê li wê bihizirê. Aliyekê wê di ahengek aqilmeşandina wê de wê ku wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê aliyekê wê yê giring wê mantiq wê di renekê de wê ne li ser temenekê dahûrkinê wê rengê hizirkirina xwe wê bide dîyarkirin. Wê li ser esasê aqılmeşandinekê wê xwe bi têngîna xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, ya ku wê di wê nûqtayê de wê ya ku wê ji jîyanê wê ji aliyekê ve wê weke ku wê dûrbikê jî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ev bê.

Epistemoloji wê dema ku mirov wê hilde li dest wê di wê temenê de wê karibê wê ji sê aliyan ve wê di serî de wê hilde li dest. Yek wê ji aliyê teoriya zaninê ve bê. Aliyê din ê duyem wê ji aliyê têngînek rasyonali û hizirkirina wê ve bê. Aliyê din ê sêyem jî wê karibê mantiqê wê di rewşekê de wê weke aliyekê wê yê din wê bihasibênê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijare têngîna zanina epistemikî wê bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê re wê di wê temenê de wê çawa wê di pêvajoyên fahmkirinê de wê li ser esasê zaninê wê fahmbikê û wê di dîmenekê levkir û a rasyonali û mantiqî de wê werênê ser ziman wê bi wê re wê di renekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di demên hemdem de wê mijare epistemolojiyê wê bi zêdeyî wê bi zanin û zanistên ku ew pêşdikevin re wê di renekê de wê derkeve li pêş. Her zanist wê zanina xwe û temenê xwe yê zaninê wê biafirênê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman.

Wê rengên zaninên cihê wê bibin û wê di wê çerçoveyê de wê werina ser ziman. Ev zanin wê di wê çerçoveya wê rêzkariya xwe de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê wer gihiştin li têngiştin, derkkirin û fahmkirin bi sazûmanî. Zanina epistemikî wê weke têngînek zaninê wê di temenê hemû rengên zaninê ên bi teorikî de wê cih bigirê.

Di wê çerçoveyê de wê, her zanin wê bi teorikî wê di wê idiyê de bê ku wê çawa wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê

weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku wê mijarên weke bi hewldana gihiştina rastiyê û fahmkirinê wê bi wê re wê bi hev re wê derkevina li pêş. Di nava zaninê de wê her zanin wê ew wê di wê idiya de bê ku ew wê çawa wê bigihijê rastiyê. Wê rastîyê wê dikarê wê weke rastteqniyê wê bixwênê?. Têgîna rastteqniyê wê weke gotinek felsefeyê bê û wê di wê de wê, têgînek cihê a fahmkirinê wê di wê de wê hebê. Wê di dîmenekê ontolojikî de jî wê karibê xwe bide dîyarkirin. Lê epistemoloji wê bi zanina xwezayê û ya şenber re wê di wê temenê de wê li ser zanina heyî û pêvajoyên wê yên pêşketinê û fahmkirinê re wê di rengekê de wê weke ku wê werê ser ziman.

Di serdema kevnera de wê dema ku wê pirsgirêkên bi fahmkirinê ku em di çerçoveyek têgînî a epistemikî de bi wê re wê werênê ser ziman wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare zaninê û çavkaniya wê weke du aliyên ku wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin bê. Aliyê din ê wê weke bi têgîna bi derfethûna zaninê re wê karibê wê li wê were lê hizirkirin wê bibê bê.

Hizirkirinên wê li ser têgîna 'xwezayê zaninê' wê di wê çerçoveyê de wê bi xwe re wê weke têgihiştinekê wê karibin ew di rengekê de wê werênina ser ziman jî bibin. Weki din wê di dewama wê de wê sînorê zaninê û piştrastkirinê û an rastîtiya wê zaninê wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê zanina epistemikî wê di wê çerçoveyê de wê bi aliyên wê yên cihê re wê were li wê hizirkirin. Di demên hemdem de wê mijare epistemolojîyê wê bi çavkaniya zaninê û têgînên teorikî û sazûmana wê ya bi rêzkariyên zanistî û hwd re ku wê bibê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê, çawa wê were û pêşkeve û wê li ser esasê zaninê wê ew wê were kirin wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Di mijare zaninê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê di nava zêhnê de wê girtina wê di wê çerçoveyê de wê bi têgînek felsefeyî a felsefeya zêhnê re wê di wê çerçoveyê de wê

derkeve li pêş. Lê em dema ku em bahsa zaninê wê bikin wê di wê temenê de wê karibê wê di hinek awayan de wê werênê ser ziman. Zanin wê di şêwayên wê yên weke bi birhankirinê, argûmankirinê û an hêncetkîrinê û hwd re ku wê were ser ziman wê weke şêwayekê wê bibê. Şêwayê wê yê din weke zanina rast ku wê di wê temenê de wê karibê wê li wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê zaninên weke yên bi têgîna pêbaweriyên û an rewşên weke wê re wê di renekê de wê weke ku wê were ser ziman wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê bê.

Di demên hemdem de wê dema ku wê bahsa zaninê wê were kîrin wê bi temenekê rewşênê û an entellektuelî ku wê pêşkeve wê karibê di renekê de wê bahsa wê bikê. Di wê nûqtayê de wê mijare zaninê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê were ser ziman. Wê bi wê re wê rengê nerînî, têgînî û teorîkî û hwd wê pêşkevin. Minaq wê têgînê weke ya fenomenolojiya têgînê a hegel bê, hizra marks bê, hizra liberalismê bê û hwd wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare zaninê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de ku mirov wê karibê wê li ser wê bisekinê wê zanina ku wê bi objeya wê re wê were salixkîrin wê karibê wê bahsa wê bikê. Di awayekê de wê mijare zaninê wê di şêwayekê de wê di zêhnê de ku wê were lê hizirkirin bê û an wê di rewşekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare çavkaniya wê re wê were lê hizirkirin. BI têgînek epistemîkî ku mirov wê bibêjê wê li devera ku wê bawerî wê xilas bibê wê zanin wê dest pêbikê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê bi çavkaniya zaninê û epistemeya wê jî wê di renekê de wê weke ku wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Ber ku wê zanin wê çavkaniya wê ya ku ew heya û di pêvajoyên jîyanê de û herikînen wê yên bi pêşketina wê ji xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bikê mijare fahmkîrinê.

Li vir wê çavkaniya zanina bi objeyên wê di nava felsefeyê de wê hertimî wê di renekê de wê weke bibê mijare lêkolînê. Platon wê di hizrên xwe de wê hijmarên matematîkê wê di renekê de wê derxê li pêş û wê bi wê re wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê di wê çerçoveyê de ew bi wê re wê li wê bihizirê. Di demên hemdem de wê têgîna fenomenolojîkî wê pêşketina wê hinekê jî wê di zêhnê de wê heyinên bi hizirkîrinê û fêrsên wê salixkîrîna wan re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Weke aliyekê wê yê giring wê bi zaninê re ku wê xwe bide dîyarkirin wê mijare zaninê û têgîna gûharînê a di wê de bê. Di wê nûqteyê de wê di demên berê de wê gelek têgînên cihê wê bi wê ji hev cihê wê derkevin li pêş. Minaq di nava sofistên dema felsefeya presokratikî de wê, mijare gûmanê û dîtbariyê û an roletiviteyê wê di rengekê de wê were dîtin ku wê derxina li pêş. Di wê nûqteyê de wê zanin wê weke tgênek dîtbar bê. Wê di wê temenê de wê ew dîtbarîya wê çawa wê karibê wê were salixkirin jî wê weke aliyekê wê yê wê yê din bê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li ser wê were lê sekin in.

Di demên kevnera de wê di serî de wê weke ku mirov wê di nava zanina platon de wê kifşbikê wê zanina bi pêwîstîni û ya dîtbar û an ne bi pêwîstîni wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Yan jî wê zanina herênî û ya nerênî wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin. An wê weke zanina pozitivi û negativ wê karibê wê pênasibikê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê, weke şêwayê zaninê bê. Zanon wê bi têgîna paradoksê wê bixwezê ew şêwayekê gihiştina zaninê wê bi wê re wê di rengekê de wê kifşbikê û wê di rengekê de wê di dewama wê de wê, bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare zaninê wê di dewama wê de wê bi zanina azmûnî û ya ne azmûnî wê were dîtin ku wê were hizirkirin û wê were ser ziman. Di wê temenê de wê zanina azmûnî wê weke bi çavdêriyên me re wê were li lê hizirkirin û wê were ser ziman. Zanina dervî ya azmûnî wê weke zanina ku ew bi azmûnê em nikaribin wê lê bigihjin û an wê ne weke zaninek ku wê bi azmûnê wê pêşkeve bê wê were hanîn ser ziman.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di demên hemdem de wê zanina epiori û ya aposteriori wê di wê temenê de wê were ji wê bahskirin û ev wê weke du awayên zaninê ku wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de w mijare zaninê ku wê were ser ziman wê, zaninên weke rasyonali û mantiqî wê di awayekê de wê weke awayên wê yên ku wê were hizirkirin û pêşxistin. Russel wê di xabate xwe ya bi navê mijarên

felsefeyê de wê zanina bi hevnasînê û dîtinê û hwd re wê çawa wê bê gihiştin li rengekê zaninê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Aliyekê din jî wê bi zanina pêjnîkirinê wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê zanin wê di demên hemdem de wê awayên wê yên pirr zêde ên bi hizirkirinê wê werina pêşxistin. Di wê çerçoveyê de wê awayê weke zanina biolojîyê, derûniyê, civaknasiyê, dîrokê, fizikê û hwd bi gelek aliyên wan ên din re wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Ev aliyên zaninê wê di şewayekê de wê bi epistemîkî wê çerçoveyek sazûmanî wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê weke aliyekê wê yê din jî wê di nava têgîna zaninê de wê piştrastkirinê bê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê gelek têgînên bi baweriyî jî wê di rengekê de wê zanina wan wê were pêşxistin û di awayekê de wê weke adeta wê were gihandin li temenekê wê yê epistemîkî. Di wê temenê de wê bi zaninê wê bi birhan, argûman û hêncetkirinê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin. Di nava zaninê de wê piştrastkirin wê li ser du awayan wê karibê wê di serî de wê li wê bihizirê. Yek wê li ser temenê weke pêbawerkirinê. Ya din jî wê weke bi zanînkirinê bê. Ya pêşî wê di rengekê de wê weke rast dîtinê ku wê bikê û wê di wê temenê de wê, çendî ku wê di zaninê de wê bi tememî wê ne têr xwediyê zaninê bê û ew wê weke rast wê werê bikê. Mînaq ez nizanim ku xwûdê heya. Lê ez hizirbikim ku ew heya û bi wê rengê wê hizirkirina weke 'rast' wê herê bikim. Ev wê weke zaninek ku wê temenê wê ne dîyar bê. Wê pêbawerkirin jî wê tenê wê li ser hinek fêrsên fahmkirinê wê ava bikê. Zanina din a duyem wê rengê wê jî wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê çawa wê di rengekê de wê weke ku wê bi zanibê ku wê çavkaniya wê zaninê wê çî bê û ew çî ya û ew bi rastî heya. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyê wê yê duyem wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê mijare bi têgînek pêbaweriyî wê hanîna ser ziman a zaninê wê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê ku wê bi zanina epistemîkî wê li ser wê were sekin in bê. Mînaq di dîrokê de wê bûyek wê dema ku ew bûbê û ez nizanim ku ew çawa bûya û di kijan dema dîrokê de ew bûya lê ez dizanim ku ew bûya wê weke zaninek ku

ew di wê temenê de wê bi min re wê weke temeneê wê ne xort ku ew wê hebê bibê.

Weki din wê di demên hemdem de wê bi zaninê û teoriya wê re wê bi têtgînek epistemikî wê mijare zaina hundurîn wê weke aliyekê ku wê hin bi hin wê bi zêdeyî wê pirr zêde wê li ser wê were sekin in. Ev aliyê zanina hundurîn wê dikarê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê direngê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê.

Wê di rengekê de wê ya ku mirov wê di hundurê xwe de wê dihizirê, tefkir dikê, xiyal dikê, zan dikê û hwd wê weke aliyên ku ew wê di wê temenê de wê weke bi wan re wê were lê hizirkirin. Di wê nûqtayê de wê weke aliyna ku wê bi çavkaniya wan wê re wê êdî wê di rengekê de wê bê lê hizirkirin. Minaq wê xiyalkirinek wê çavkaniya wê çi bê. Zankirin û an taxminkirinek wê çavkaniya wê çi bê û hwd wê bi wê re wê di wê temenê de wê were dîtin ku ew wê li wê were lê hizirkirin.

Ev wê weke rewşên zêhnî ên ku ew bi awayekê wê werina fahmkirin û an wê werina bi gotinkirin. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di mijare pêbaweriyê de û an zaninek bi pêbaweriyê de wê pirsgirêka ewlehiya wê û bi pişrastbûna ku ew dikarê were kirin û an nikaribê wê were kirin wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê li ser wê were sekin in. Witgenstein wê zaninên ku ew nikarin werina pişrastkirin wê çawa wê mirov wê ji hizirkirina wan wê xwe dîr bigirê wê di wê temenê de wê li ser wê bisekinê. Bi gotinek din ew wê dixwezê ku ew bi wê pişrastkirin û pişrastnekirinê wê xêzkirinekê di nava wê de wê dênê û wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de ew wê werênê ser ziman.

Di mijare pişrastkirinê de wê têtgîna rast û ne rastiye wê dema ku em hinekê din wê li ser wê disekin in wê dibînin ku wê weke mijare din wê karibê xwe di dewama wê de ew xwe bide dîyaerkirin. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê zanina weke ya bi têtgîna 'temenî' ku wê li wê bihizirê wê ji gelek aliyên ve wê şîrove û rexnegirtinên li ser wê jî wê

werina kirin. Di wê çerçoveyê de wê zanina temenî wê bi têtînek weke ya têtîna kokê û an ya metafîzîkî jî wê weke aliyekê ku wê bi xwe re wê derî li fahmkirinê wê karibê vekê bê. Ber vê yekê wê, di wê temenê de wê çavkaniyên wê bi wê re wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê werina lêpirsîn bin wê bibin.

Di wê nûqtayê de wê di fahmkirinê de wê ev şewayê zaninê wê xwe di renekê de wê bi temenê nerînê û weke pê bawerkirinê wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê weke nerînekê wê dîtina wê, di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li rastî û ne rastîya wê newe li lê gerîn. Di nava hizirkirinê de wê weke hevqirtinek û an levkîrînek bi wê di fahmkirinê de ku ew bibê wê têra wê bikê ku ew wê weke rastiyekê were herê kirin? Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê din wê di nava jîyanê de wê bi hizirkirinê û fahmkîrînekê wê weke ji jîyanê dîrketina nerînê bi zanîna wê re wê di wê temenê de wê di renekê de wê, karibê bi wê re wê li wê bihizirê. Her çendî wê di wê temenê de wê di çerçoveya jîyanê de wê weke ku wê pêwîstîya wê di ber rexnegirtinekê de wê derbaskirina wê hebê. Di wê temenê de wê bi wê re wê, rastî û ne rastîya wê li gorî jîyanê û heyîna wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahbîkê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênê ser ziman.

Weke pîrsgîrêka aliyekê din ê bi zanînen hundurîn wê çawa wê bi serê xwe wê karibin wê weke rastiyekê wê bibin bin. Di wê çerçoveyê de wê kirdeya wê bi serê xwe û bê ku ew xwe bi sipêre çavkaniyek derveyî wê di zêhnê de wê çawa wê weke rastiyekê wê bibê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê bi hundurvanan wê dema ku wê bi aliyê hîndûrîn ve wê bi hizirinê wê di wê temenê de wê kirdeya ku ew dihizirin wê çawa wê wê rast derxin wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di wê çerçoveyê de wê li wê were lê hizirkirin. Di wê de wê aliyekê wê weke apriorî wê di şewayekê de wê bi têtînekê û rengê hizirkirinê re wê xwe bide dîyaerkirin. Minaq wê yê bi derveyî di hizirinê weke derivan wê di renekê de wê, mijare kirdeyê wê di renekê de wê bi çavkaniyek derveyî re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê bê.

Di mijare zaninê de wê ji demên kevnera ve wê heta demên hemdem jî wê pîrsgîrêka wê çî wê rast bê û an wê weke pîrsgîrêka rastîyê ku mirov

wê karibê wê werênê ser ziman wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê li ser çi temenê wê rastî wê karibê wê were fahmkirin û wê karibê were ser ziman wê di wê temenê de ew wê di rengê de wê were dîtin ku ew wê li wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê di wê nûqteyê de wê di demên hemdem de wê ya zanina pêbawer û ya ne weke zanina pêbawer ku ew wê weke zanina şenber a eppistemikî wê were dîtin wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Li ser temenê gotina rastitiyê û çerçoveya wê ya fahmkirinê wê were dîtin ku wê ji demên kevnera û heta roja me wê hizrên cihê wê di wê temenê de wê di rengê de wê were dîtin ku wê were fahmkirin. Lê di wê nûqteyê de wê diakrê wê werênê ser ziman ku wê hizrên cihê wê hertimî wê bi gotina rastîtîyê re wê were ser ziman Minaq sofist wê di rengê de wê bi hizirkirinê û ya heyî wê levhatina wê de wê weke rastitiyê wê pênasebikin. Li gorî wê têngî wê ya rast ku wê beremberê hizrekê, pê baweriyekê, darazekê, hevokekê, gotinekê wê ya ku ew wê weke beremberê wê were wê weke ya rast bê. Ev jî wê weke salixkirinek ku wê di rengê de wê di şêwayê de wê mijare ya hebûna şenber wê di rengê de wê balê mirov wê di fahmkirinê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bigihîjînê li ser wê.

Di demên hemdem de wê li ser gotina zêhnê re wê ji du aliyên ve wê salixkirinek wê di wê temenê de wê were kirin. Yek wê weke ya ku wê bi birîqina xwe li zêhnê wê bide dîyarkirin bê. Ya din jî wê weke ji zêhnê li derve ku ew wê xwe bide dîyarkirin bê. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi gelemperî wê aliyê pêşî wê bi çavkaniya wê re wê weke aliyekê rasttir wê di şêwayekê de wê bi pêvajoyê wê yêm bûyin û fahmkirinê re wê were derxistin li pêş.

Di têngîna epistemolojiyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê zanin wê ji ya pêbawer wê di rengê de wê dûr wê were şîrovekirin û wê di mantiqê wê de wê lêgerîna li ya beremberê wê di jîyanê de wê were lêgerin. Minaq wê dema ku wê Einstein wê teoriya xweya roletiveteyê wê pêşkêş kir û piştî ku wê ku ew çendî piştrastkirin hat kirin û birhan bo wê hatina peyda kirin û pê de wê weke rast wê were dîtin û herêkirin. Wê

demê wê di wê nûqteyê de wê rastî wê di wê çerçoveyê de wê li ser ya heyî wê di rengê de wê karibê wê di rengê de wê biwê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare felsefeya rastitiyê de wê spinoza jî û descertes jî wê têngîna vekirîbûn û dîyariyê wê bi wê re wê di rengê de wê bidina dîyarkirin. Di mijare kirinê de wê di rengê de wê dema ku ew kirin pêkhardtibê wêkaribê weke kirinekê wê were pênasekirin. Tiştê ku ew nebûbê wê nikaribê weke ku ew heya wê were pênasekirin. Di dîmenekê di wê temenê de wê were dîtî ku ew wê li wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di awayekê din de jî wê bi têngînek mantiqî a weke bi hev girtinekê wê weke rast wê were dîtî wê weke aliyekê wê yê din ku wê li ser wê were sekin in bê. Mînaq wê têngînek ku ew lev dikê bê û di nava wê de nakoki nebê wê weke rast wê were dîtî bê. Di wê temenê de wê ev têngîna rastîtiyê bi wê rengê wê were rexnelêgirtin ku ew bi jîyanê re wê, ne di xwediyê beremberiyekê bê. Di wê temenê de wê di nava hev de wê levkîrin û weke nebûna nakokiyê wê weke bi çerçoveyek mantiqî wê di wê temenê de wê were dîtî ku wê were ser ziman.

Mînaq wê demmet û putnam wê li ser têngîna derpêşê re wê gotinê wê werênina ser ziman û wê mijare piştrastkiriinê wê bi wê re wê bikin ku ew wê fahmbikin. Di wê temenê de wê werênina ser ziman ku wê dema ku mirov bibêjê her derpêş wê rast bê, û an bi wê karibê were pê bawerkirin û an nikaribê were pêbawerkirin wê weke rewşek teybet a bi wê fahmkirinê. Di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê dema ku mirov wê bi derpêşê re wê werênê ser ziman wê demê em bi wê re wê weke rastî ku wê bibînin wê demê em dibêjin ku wê di demên pêş de wê were piştrastkîrin. Di wê temenê de wê weke ji wê aliyê ve wê bi fêrsek fahmkirinê ku ew dikarê were piştrastkîrin re wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê were hanîn li ser ziman.

Di mijare têngîna pêbaweriyekê de ku wê weke nerînê ku wê ji hev cihê bê û wê di wê temenê de wê karibê wê yekê ji wan wê weke 'rast' wê herê bikê? Di wê nûqteyê de ku ew herdû jî bawerî bi wê demê wê di wê nûqteyê de wê, yekê ji ya din wê rasttir wê nikaribê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê her du di heman awayê de wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê. Ya ku wê di nava du têngînan û an nerînan de wê di wê nûqteyê de wê weke mijara rastîtiyê wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin jî wê ew bê ku wê çawa wê, di

şêwayekê de wê, piştrastkirina wê di jîyanê de wê bi heyinî wê bibê û wê karibê wê bibê bê.

Di wê nûqtayê de wê di wê çerçoveyê de wê herdû bawerî jî wê di wê rengê de wê weke di pozisyonak nerînek ne rast de li hemberî jîyanê wê karibin bimênin heta ku ew wê di wê temenê de ne bên gihandin li çerçoveyek rastîyê.

Di wê temenê de wê di dewama wê de wê dikarê wê bahsa têgîna rastitiyê a pragmatist jî wê bikê. Di wê de wê di rengê de wê weke têgîna fêdetiyê wê di rengê de wê weke ku wê esas bigirê. Li gorî wê dema ku wê çalakiyek wê pêkhwere di wê pêkhatinê de wê cewherê wê jî wê di rengê de wê weke ku wê were li holê. Wê pêkahtina wê çalakiyê wê bi xwezayî wê di wê de wê weke ku wê çawa wê bi cewherekê wê bi wê re wê fahmbikê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Li gorî wê weke aliyekê wê yê girin ku wê armanca teybet ku wê bi çalakiyekê wê dema ku ew ne ketin kirinê wê weke ew kîrn wê ne rast bê. Di çalakiyê de wê têkiliya armancê, rastitiyê û pêkatina wê di wê temenê de wê bi hev re wê di rengê de wê wre dîtin ku wê were salixkîrn û wê were hanîn li ser ziman.

Di dewama wê de wê weke têgînek zaninê a din ku mirov wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman wê zanina gûmankirinê bê. Ev wê di demên kevnera de wê di nava felsefeya xwezayê de jî wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin û wê were lêpîrsîn ku wê zanin wê çawa wê rast bê. Di wê temenê de wê di rastiye de wê derfeta gihiştina li zanina wê bi rastî wê hebê û an wê nebê. Di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di têgîna zanina gûmanparêz de wê du nerîn wê bi zêdeyî wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Yek wê ew bê ku wê bi wê bawer bikê ku wê ti carî de wê derfeta gihiştina zaninê wê nebê bê. Ev wê di demên serdema kevnera de wê bi filosofên weke Gorgias ên sofist û Pyrrhon û hwd re wê were pêşxistin. Di demên destpêkê ên demên hemdem de jî wê ev têgîna gûmanparêziyê wê ji aliyê desceertes û hwd ve wê were lêpîrsên û hin fêrsên ku wê ji gotina w were derhanîn wê di wê temenê de bê ku wê rastîfî wê çî bê ku ew bi wê re wê bigihêjê li wê bê. Di mijare zanina gûmanê de wê, wê bi wê re wê, ya heyî ku ew wê bi wê fêrsê ji ya weke neyî wê were cihê kirin. Di wê temenê de wê di nava têgîna ya baweriyê

û ne baweriyê de wê cihê kirinê wê bikê. Minaq wê di wê çerçoveyê de wê zanina nebaweriyê wê di jîyanê de wê beremberê wê hebê û wê dibê ku wê ji ya din wê bi lêpîrsînek weke bi wê çerçoveya gûmanê wê ji wê cihê bikê û wê werênê ser ziman. Di hizre hume de jî wê ev di temenekê emprikî de wê were dîtin ku ew wê were ser ziman û wê were li wê lê hizirkirin.

Di şêwayê hizirkirina filosofên weke pyrrhon de wê dema ku ew ji şagirtên xwe re dihênê ser ziman wê bi gotina wê çavkaniya hebûnê wê bûjen bê û an gîyan bê wê nikaribê were zanin. Di wê temenê de wê çî wê rast û ne rast bê wê di wê temenê de wê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê nûqtayê de wê ya ku ew wê ji wê gûmanparêzîya xwe ku ew ji wê weke gûman nakê wê ew bê ku ew wê çî wê rast bê ew newê zanin bê. Pyrrhon wê hizrên wê ji aliyên şagirtên wî weke tîmen û emprikus û hwd re wê were pêşxistin. Di wê temenê de wê Emprikus wê hizerên xwe wê di dewama ên pyrrhon de wi wê temenê de wê werênê ser ziman. Di nava mirovan de wê bi temenê wê cihêbûn wê hebê. Uzwên me yên sehî wê ji mirov li mirov wê cihê bin. Ya weke merc ku ew kirdeyê bi bandûr dikê wê cihê bê. Cihê û warê bûjenê, dûr û nêzîtîya wê li sehên girtinê wê bi neyinî wê bandûrê wê bikê. Destûr, kevneşopî û orfûadet civakî wê li ser mirovan wê di rengêmn cihê de wê xwediyê bandûrê bin re wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê weke gûmanparêz wê Carneades wê karibê wê hizrên wê bahsa wê bikê ew wê di renegekê de wê bi fêrbûnên xwe yên ji hizrên platon û di akadamiya de wê werê nasin û wê dema ku wê gûmanparêzîya wî were ser ziman wê weke gûmanparêzîya akadamiya jî wê di renegekê de wê were pênasekirin û wê were ser ziman. Carneades wê di wê nûqtayê de wê werênê ser ziman ku wê ya ku mirov bi wê pê bawer bê wê tenê wê azmûnên me bin. Di awayekê din de jî ew wê wê têngîna gûmanê a hişk ku wê pyrrhon wê bènê ser ziman wê dervî wê weke têngînekê wê werênê ser ziman. Vajî wê ew wê têngîna pyrrhion di renegekê de wê weke weke 'rêya bêderketin' wê di renegekê de wê weke ku wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Descartes wê mijare gûmanê wê li ser temenekê şêwayî wê şîrovekir û wê hanî ser ziman. Di wê çerçoveyê de wî hizrên xwe bi wê re wê di renegekê de wî hanîn ser ziman. Di wê temenê de wê dikarê wê di renegekê dew wê werênê ser ziman ku wê, têngîna gûmanê a descartes wê bi gotina 'ez dihizirim wê demê ez hema ("Cogito, ergo sum")' re wê di renegekê

de wê rengê wê têngîna xwe ya gûmanê wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin.

Di demên kevnera de wê di aslê xwe de wê di kevneşopîya platon de ku em wê bi sokrat re wê destpêkekê wê bi wê werênina ser ziman wê demê wê karibê wê di wê temenê de wê bigihêjê têngînê. Sokrat wê bi gotina ‘ya ez dizanim ez ti tiştê nizanim a’ ku wê werênima ser ziman wê di wê nûqteyê de wê di aslê xwe de wê têngînek gûmanê wê di wê rengê de wê weke ku wê bi şêwayî wê werênê ser ziman.

Descartes jî wê di dewama sokrat de wê têngîna gûmanê wê weke têngînek faaliyetî a entellektuelî wê di rengê de wê bînina ser ziman. Di wê temenê de wê di awayekê de wê mijare lêpîrsînê wê bi wê re wê derxina li pêş. Di wê temenê de wê lêpîrsîn di nava jîyanê de wê rêya gihiştina ya baştir û zanetir wê di rengê de wê bi wê têngîna şêwayî wê weke ku wê di rengê de wê bi xwe re wê di hizirkirinê de wê bide dîyarkirin.

Wê dema ku em li ser wê kevneşopîyê wê têngîna gûmanê wê werênina ser ziman wê heta têngîna rêgeza ya dikarê were piştrastkirin a têngîna mantiqa pozitivst. Di wê Auguste comte wê mijare têngîna rasyonalityê wê di rengê de wê derxê li pêş û wê di wê çerçoveyê de wê bikê ku ew şîroveyekê wê bi wê re wê bikê û wê werênê ser ziman. Ew pêvajoyên hizirkirinê wê di nava yên rasyonalityê, teoloji û metafîzîkê de wê werênê ser ziman û wê di wê temenê de wê çerçoveyek hizirkirinê wê bi wê re wê bikê ku ew wê werênê ser ziman.

Di têngîna gûmanê de wê dema ku em bi têngîna argûmanî wê li wê bihizirin wê dikarin wê bibêjin. Minaq wê sofist wê bahsa wê bikin ku wê zanînek teqez wê nebê û wê di wê temenê de wê hemû tişt wê jî dîtbariyekê wê pêkwere. Di wê temenê de ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê dihênê ser ziman. Di demên hemdem de wê çendî ku wê ji wan argûmanên demên kevnera wê sûdbigirn jî lê wê di rengê de wê bi şêwayî wê bi hizirkirina wê re wê di rengê de wê hizrên xwe wê werênina ser ziman.

Argûmana gûharînê di felsefeyê de

Di mijare têngîna lihev nekirina hizrên filosofan re wê di rengê de wê karibê wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê. Wê dema ku em li hizrên filosofên dema presokatîkî binerê wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di awayekê de wê werênê ser ziman ku wê hema bêja wê hizrê yek ji ji wê weke li hev nekê. Minaq wê filosofên dibistana elea, û

parmenides û zanin wê têngîna gûharînê wê di renekê de wê herê nekin. Di renekê de wê haraklit wê mijare gûharînê û logosê wê bi wê re wê derxê li pêş. Di dewama wê de wê, ew şiroveyên xwe wê bi dûnya û xwezayek di gûharê re wê werênê ser ziman. Leucippus û demokrit wê bi têngîna atomê û pêvajoyên bûyinê ên wê re wê werênina ser ziman Ew wê di temenekê de wê ne dûrî têngîna yeka parmenides wê bihizirin. Ew wê yekê herî piçûk dikin ku ew nikaribê bi çav were dîtîn û wê di temenê hemû heyinê de wê weke yeka nayê qatkirin wê pênasebikin. Di wê temenê de wê empedokles wê bi wê rengê wê bi têngîna çar element û du hêzan wê li mijarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê werênê ser ziman ku wê, mijare hebûnê de wê çawa wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê hizrên ku wê werina ser ziman wê bi xwezayê ve girêdayî wê werênina ser ziman. Pisagorî wê bi hijmaran re wê di renekê de ew wê pênase dikin û wê dênina ser ziman. Haraklit wê bi têngîna gûharînê û logosê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê felsefeyên filosofên dema presokratikî wê di renekê de wê li ser temenê dîtbarîyek epistemikî a xwezayî wê were dîtîn ku wê pêkeve û wê were ser ziman.

Protagoras wê di renekê de wê, ji aliyekê din ve jî wê mijare dîtina tiştê wê derxê li pêş. Ew wê bi têngîna her tişt wê pîvanek wê hebê re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di dîmenekê de wê bi wê re wê hizra xwe de wê werênê ser ziman. Di nava felsefeyê de wê di renekê de wê tiştê û dîtina wê ku wê were li ser wê hizirkirin wê di wê de wê were ser ziman ku wê tişt wê awayekê zêdetirî wê rêyên dîtina wê hebin. Wê bi xosletên wê yên nitelikî û nitelikî ve wê ji aliyê melissus ve wê were dîtîn ku wê li wê were lê hizirkirin û ew wê were hanîn li ser ziman.

Di dewama wê de wê dema ku mirov wê bahsa têngîna nakokiyê a di nava hizran de wê bikê wê bi wê re wê ev wê were dîtîn ku wê, di çerçoveya têngîna dîtbar a argûmana epistemikî ve wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Nîqaşên platon wê bi platon wê li ser temenê rexnegirtina a bûjenê ku wê çawa wê bi wê karibê wê were ghiştin li nerinên ji hev cihê ku wê karibin bi hev re bikevina nava nakokiyê jî. Di wê çerçoveyê de wê ya ku em dibînin emê çawa wê karibin wê pitrastbikin û wê weke rast wê bibînin wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di nava têngîna dîtbariya tiştê de wê bi hev girtinekê wê li wê hizirkirina wê were lê hizirkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê werênê ser ziman ku wê çawa wê, di şêwayekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê ku wê ew ya ku ew li me dihê dîtina wê çawa wê karibê cihê bê. Di dîtbariyê de wê di nava wê rewşa dîtina weke wê û ya bi dîtina ji wê cihê ku wê biafirê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê di mijare têtîna epistemikî a dîtbar de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbiikê bê.

Di mijare dîtînê de wê bi wê re wê zanina hevgirtî a weke bi hipotezî wê di wê temenê de wê were lê hizirkirin û wê were ser ziman.

Di wê çerçoveye de wê argûmana her car vegeîna li cihê xwe wê di wê temenê de wê weke têtînek di fahmkirinê de wê gûmanparêz wê werênina ser ziman ku wê, ji zanina kesin ku mirov wê bikê bê. Di wê nûqtayê de wê dema ku wê birhan û an argûman wê nebê wê di wê temenê de wê weke rast newê dîtina. Di wê temenê de wê têtîna weke li ya berê vegeîna wê weke têtînek ku wê di demên berê ên bi aqilê mitolojiyê re jî wê di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin bê. Çavkaniya wê hizirê û têtîna wê hizir felsefeya kokê û an li kokê vegeîna bê. BI têtînek mantiqî wê dikarê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Minaq ez bihizirim ku ez A wê rast bê, lê ez B'yê wê weke ya rast wê herê bikim, lê rastûna B'yê wê, bi rast herêkirina A'yê re wê karibê wê karibê wê weke bi derfet bê re wê werênê ser ziman.

Di mijare têtîna fahmkirina gûharinê de wê weke têtînek ku wê di navika xwe de wê têtîna gûmanê wê di rengekê de wê weke ku wê bihawênê. Kant minaq wê bi argûmana 'transendental' wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê di temenekê azmûnê de wê, û mijare qapasiteyê ku wê avakarên wê hebin ku ew bi wê re wê li wê bihizirê re wê bixwezê ku ew di rengekê de wê beremberê wê hizrekê bi mantiqî werênê ser ziman.

Gûman di rengekê de wê têtînek rasyonali bê û di wê temenê de wê di nava jîyanê û azmûna wê re û bi fahmkirina wê re wê xwediyê temen û bingihêkê fahmkirinê bê. Di dewama wê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mantiqî wê dervî wê weke têtînek di çerçoveya xwe û di xwe de wê weke bi hizir û nerîn wê di wê çerçoveyê de wê di hevgirtiniya xwe de ku wê bihizirê wê bi awayekê xwezayî wê weke ji wê dûr wê bisekinê. Ber ku ew ji jîyanê bi zanina xwe dûr disekinê. Di fahmkirina wê de wê weke ku wê ji wê dûr bisekinê.

Di temenekê fenomenolojikî de wê fahmkirina wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê

têgîna gûmanê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê derkeve li pêş.

Di wê temenê de wê hizrên kant ên di wê warê de ku wê werênê ser ziman wê, di temenekê lêpîrsînek mantiqî de bin. Ber vê yekê wê dema ku wê mijar wê were ser ya gûmanê wê bi wê re wê karibê di rengekê de wê weke çerçoveyek fahmkirinê a cihê bi xwe re di rengekê de wê weke ku wê karibin bidina mirov. Di nava hizrên weke yên russell de jî, mill û heta wê bigihijê, Ayer wê weke berkeley wê di dîmenekê de wê beremberê têgîna gûmanparêziyê wê bi temenek mantiqî di wê rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirin.

Gûman kirin wê di rengekê de wê di demên kevnera û serdema navên û piştî wê jî wê weke têgînek ku wê têgînnên idealist wê bi zêdeyî wê li hemberî wê bisekin in. Ber ku ew wê bi tememî wê li ser temenekê pêbaweriyê wê di şewayekê de wê bisekin êdî ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bixwezin ku ew wê hizrên xwe wê di rengekê de ew bi wê re wê werênina ser ziman.

Berkeley wê di wê temenê de wê li dijî wê bisekinê. Weke wê hemû idealist wê li dijî wê bisekin in. Di wê temenê de wê mijare gûmanê wê, weke têgînek ku wê di wê temenê de wê lêpîrsînê wê pêşbixê bê û wê di nava jîyanê de wê têgînnên di roja me de ên otoriter ku ew bi olî bin ûn desthilatî û hwd bin wê di çerçoveya hizra xwe de wê ti carî wê nixwezin ku têgîna gûmanê were ser ziman. Ber gûman ku bi xwe re lêpîrsînekê li hemberî wan û serwerîya wan lêpîrsînê wê pêşbixê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê û di rengekê de wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werên ser ziman. Mijare gûmanê wê di wê rengê de wê, di nava felsefeyên hemdem de wê weke têgînek ku wê were ser ziman wê çawa wê weke felsefeyek ji jîyanê dûr wê were ser ziman wê bi itinyekê wê were ser ziman.

Di mijare têgîna zaninê û bi wê pêşketina rewşa pîretikî a di jîyanê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê bi wê re wê were li wê hizirkirin. Mînaq wê di wê nûqteyê de wê kirpendinên bi epistemikî ên li ser koka zaninê wê di wê çerçoveyê de wê li wê werê lê hizirkirin. Ji gotina koka zaninê wê qast wê ew bê ku wê çavkaniya wê çî bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di demên hemdem de wê bi felsefeyê de wê bi wê re wê, ev wê derkevina li pêş. Rasyonelîzm ku wê di rengekê de wê, di xwe

de wê hinekê wê têngînek pêşzaninê û an weke ji bûyinê ku wê bi wê re wê bi fêrsek fahmkirinê wê bibê. Emprisism û an cerbzani wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke têngînek şewayê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û ser ziman ku wê çavkaniya zanina me wê çavdêrî û ceribandin bê. Di awayekê din de wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi cerbkirinê bi aqil ku wê werina kirin wê karibê wê bahsa wê bikê. Di wê nûqteyê de wê karibê wê bahsa aqılmeşandinê bi felsefeyê wê werê kirin.

Aqiltî wê weke têngînek ku wê bi felsefeyê re wê weke têngînek ku wê hinekê jî wê bi şewayê ji ya giştî wê dest hizirkirinê wê bikê û wê di wê temenê de wê çavkaniya wê ji aliyekê ve wê bi gihîjê filosofên weke parmenides. Di wê de wê aqil wê bi awayekê ji ya giştî wê bi gotinê wê di çerçoveya bi azmûnkirinê û hwd re wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werê lê hizirkirin. Piştî parmenides wê heta ku wê demên hemdem wê di renekê de wê pêşî bi filosofên weke spinoza û piştî wê hinekê jî ew leibniz wê li ser wê kevneşopîyê wê bihizirê û ev wê bi têngînekê mantiqî bê û wê di renekê de wê bi gotina aqiltî û an apriorism jî wê ji wê re wê di renekê dewê were gotin.

Di wê nûqteyê de wê bi wê têngîna aqiltiyê wê zêdetirî wê aqil wê bi wê re wê derkeve li pêş û bi encamên bi aqil re wê di şewayekê de wê were dîtîn ku ew wê were hanîn li ser ziman. Wekî din wê zêde wê di wê de wê weke ku wê cih li azmûnê wê ne nişandin. Di wê çerçoveyê de wê piştî wê hinekê ku wê di çerçoveyek gelekî bi sînor de ku wê weke ideayên ku ew hena wê karibin bi renekê de weke bi fêrbûnê û ku mirov wê fêrbûnê bi têngîna azmûnê wê bixwûnê wê di wê çerçoveyê de wê weynek wê bi wê li wê were baxşkirin. Lê îdea wê di wê temenê de wê weke ku wê platon jî wê werênê ser ziman wê di xwe de wê bi awayekê tam wê hebê û wê nikaribê wê bi têngînek azmûnî wê fahmbikê.

Di temenê gotina aqil de wê gotinên weke bi têngîna safîtiyê re ku wê werina ser ziman wê di wan de wê weke kirpendinek bi têngîna jibûyinê wê were kirin û an jî wê weke zaninek ku wê dervî azmûnkirina me hebê wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were kirpendin. Di wê nûqteyê de wê, ew wê ne weke pêjn û an pêşnûmayna ku ew weke bi azmûnê wê karibin werina afirandin bin. Di zêhnê de wê hebin. Minaq wê gotina xwûdê ku wê piştî wê di serdema navîn de wê bi zêdeyî wê bi aqilekê felsefeyî wê bêxwestin were şîrovekirin wê di wê temenê de wê ew wê were ser ziman.

Ew têtîna yeka permanides û atoma nayê qatkirin û hwd wê di wê temenê de wê weke têtînek bingihî ku wê were ser ziman bê. Empedokles wê ji wê gavê biavêjê û wê bibîjê ku ew wê weke logoyan wê hebin û ne kom dibin û ne zêde dibin. Ew her hena.

Aliyê din jî wê di wê temenê de wê di rengekê din de wê zanina dîn wê weke aliyekê wê yê giring wê têtîna azmûnê bê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bahsa wê bikê. Têtîna azmûnê wê di rengekê de wê hinekê wê sofist wê kirpendinekê wê bi aqilê bûhûrîner ku wê platon jî wê rexnelê bigirê wê bê ser ziman. Piştî wê di demên serdema navin de wê suhrewerdî wê hinekê bi têtîna rohaniya mayinda weke ideayekê ku ew astên aqil dihênê ser ziman wê pêvan û asta pêşî wê li ser temenekê azmûnê a fahmkirina jî jîyanê wê werênê ser ziman Piştî wê hinekê wê spinoza û descertes wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Mijare azmûngeriye wê piştî descertes wê di rengekê de wê bi hume, locke, mill û hwd re wê were ser ziman. Locke bi gotina 'tabula rasa' re wê werênê ser ziman û ev wê were wateya xêva vala. Û an 'lewhaya vaala' yanî wê dikarê wê bibêjê ku wê weke lewha ti tişt li ser wê ne hafî nivîsandin. Ji aliyekê din ve jî wê weke aliyekê wê yê din ku wê bi wê re wê werê ser ziman wê ew bê ku wê, were gotin ku wê ti tiştê ku ew çavkaniya wê ne seh bin wê di zêhnê de wê nebê. Di wê çerçoveyê de wê li ser çavkaniyên wê bibêjê ku wê mijare xwe û fîzîkê wê weke aliyekê wê heyî ku ew wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê bê xwestin ku ew were ser ziman. Şîrovekirinên bi têtîna fenomenên mantiqê, têtîhên geometrikê, fîzîkê, metamatikê û hwd wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê ji wan wê were sîdigirtin bê.

Aliyekê dinê bi aqiltiya cerbî wê dikarê wê di dewama wê de wê bahsa wê bikê û ev wê, bi wê re wê tenê azmûnê û an aqil wê bînenê ser ziman. Li gorî wê têtînê wê aqil û azmûn wê hev pêşbixin û wê di wê temenê de wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Minaq wê dikarê wê bahsa aliyekê wê yê din ê weke têtîna sehê û an zanina sehê(intuition) wê karibê wê werênê ser ziman. Hizirvanên weke borgson wê ew wê li firansa wê pêşbixin û wê çavkaniya wê dahûrkirina bi gotinê û çerçoveyek rasyonali a bi wê hizirkirinê bê. Ew zanyaritiyê rednekê. Lê ew di rengekê de wê li ser temenekê gotinê wê bimeşê û di fêrsek fahmkirinê a ku wê gotin wê di çerçoveya fahmkirinê de wê weke hebûnek dînamik wê bibê wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de mirov dikarê hizrên borgson bi gotina rasyonalitya bi gotinê re jî wê di rengekê de bi aqil re wê şîrovebikê wê werênê ser ziman. Di hizra wî de wê têtîna kirinê wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê derkeve li pêş. Li ser fahmkirina bi kirdeyê wê mijare fahmkirinê û aqil bi pêvajoya wê ya dînamîk re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Ew li hemberî aqilê dahûrî wê têtîna aqilî a rasonali bi sehê wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê derxê li pêş.

Felsefe û mijare zanistê û pêvajoyên wê yên ku ew pêşdikevin.

Di nava felsefeyê û zanistê de wê têtîliyêk berfireh û kûr a pîralî wê hebê. Piştî demên ronansansê û pê de wê zanist wê zêdeyî wê dest bi pêşketina xwe wê bikê û wê diwê temenê de wê bi teybetî wê gotina zanistê, aqilê zanyarî û hwd wê derkeve li pêş. Di wê rewşê de wê weke ku mirov wê demê wê yên pêş li wê bihizirê wê karibê wê bibêjê ku wê di demên serdema navîn de wê bi zêdeyî wê bi fizîkî û an astronomiyê û hwd re wê pêşketinek wê bibê. Têtîna bi fizîk û zanîna ku wê kopernîk wê werênê ser ziman wê weke 'şoreşa kopernîk' jî wê were bi navkirin wê di wê çerçoveyê de wê were ser ziman. Berî wê aristo wê hinek hizrên wî yên ku wê bi fizîkê û an metafîzîkê wî hanîna ser ziman wî ji wê aliyê ve bi wê rengê wê ji aliyê xwe ve wî temenek çêkiribû û hanîbû ser ziman.

Di aslê xwe de wê bi hizrên fizîkê ku wê di serdema navîn pê de wê pêşkeve wê weke ku wê ji nûve wê li felsefeya xwezayê a demên kevnera a destpêkê a demên presokratîkî wê were lêvegerin wê weke ku wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê piştî wê di rengekê de wê, êdî wê têtînen weke fizîkê, metamatîkê, geometriyê, tendurustê û hwd wê çend ji wan aliyên ku wê bi wê re wê werina li lê hizirkirin bê. Bacon wê di xabate xwe ya bi navê û *nova organom* de wê çerçoveyek bi vegotinî a zanistê û pêşketina wê weke dîmenê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Wekî din wê mijare xwezayê wê di rengekê de wê bi têtînek ji ya giştî û bi têtînek rasonali wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê zanist wê dema ku ew heta ku wê dem wê were demên ronansansê wê êdî wê di wê çerçoveyê de wê bi gelek aliyên wê pêşkeve.

Zanist wê hinekê jî w bi têtînek weke ya ku ew wê li ser temenekê ceribandinê û aqilê bi cerbê wê di rengekê de wê bikê. Wê di têtînekê de wê azmûnkirin û çavdêrî wê bi wê re wê were sser ziman. Di wê çerçoveyê de wê weke aqilekê ku wê weke 'rastîtiya wê hati pişrastkirin' wê têtîna zanîna zanistê wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Dema ku em bahsa felsefeyê û têkiliya wê ji wê demê û pê de wê bikin wê di wê çerçoveyê de wê di çerçoveya hizirkirinan bi wê rêzkariya wê de wê çawa wê di hevgirtinekê û lêvkirinekê de wê were fahmkirin wê were dîtîn ku wê bi wê re wê bikê ku ew temenekê wê yê bi fahmkirîinêwê çêbikê. Bi gotinek din em dikarin wê bibêjin ku wê felsefe wê, pêşhizrên wê, temenê wê û hevrast û an postulatên wê di renekê de wê dîyarbikê, şîrovebikê û wê bikê ku ew wan werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê tenê wê bi têtînek bi gotinî wê bi wê re wê bi sînor wê nemênê. Wê bi şewayî wê hem ji ya giştî bi ber ya hesan ve û hem ji ya hesan wê bi ber ya giştî ve wê şewayekê fahmkirinê wê bi wê re wê di renekê de wê bi hizirkirina bi wê re wê pêşbixê û wê werênê ser ziman. Felsefe wê weke têtînek temen çêker a zanistê wê di wê renekê de wê di renekê de wê weke ku wê weynekê wê bileyizê.

Di dewama wê de wê bi çerçoveyek levkir û hevgirtî û di dîmenekê wê weke rexnegir jî wê di wê temenê de wê li wê binerê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê felsefe wê bi zanistê ku wê weke 'felsefeya zanistê' ku wê pêşkeve wê erk û weynek teybet wê ji wê aliyê ve wê bi wê re wê bi xwe re wê pêşbixê û wê di dewama wê de wê dewama wê werênê.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku em bahsa erk û fêde û nirxa felsefeya zanistê wê bi wê re wê bikê wê karibê wê werênê ser ziman ku wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê zanistê wê bi wê renekê wê weke zanistê wê li ser temenekê bi fahmkirinê û an dayî fahmkirin wê bide rûnandin. Di dîroka herikina têtîna bi zanyarî de ku wê were lê hizirkirin wê di demên kevnera de wê bi metamatikê û geometriyê û hwd re wê bibê. Euklid wê di wê temenê de wê geometriya xwe wê werênê ser ziman û ew wê, di renekê de wê çerçoveyek ku ew wê, di renekê de wê bi ne dûtî ji têtîna metafîzîkê û hwd wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê felsefe wê wan awa û têtînen wê bi wê re wê bi demê re wê bipirsê. Minaq wê awayê wê yê ku ew wê euklid wê werênê ser ziman û yê ku ew wê newênê ser ziman ê weke ne bi têtînek bêsînor de ku wê bibê wê çawa wê bibê wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirîn. Di demên hemdem de wê li ser wê temenê de wê cûreyên cihê ên geometriyê wê bi teorikî wê li ser wê temenê û renekê şîrovekirina wê di renekê de wê were dîtîn ku ew wê were kirin û wê were hanîn li ser ziman.

Minaq wê pisagorî wê hijmaran wê lêbipirsîn û wê di wan de wê kifşkirinên nirxên nû wê bikin. Gelilei wê bi têtînek metamatikê wê

şîroveyên li ser gerdûnê wê bikê. Di rengekê destpêka newton wê dikarê wê weke bi dîrokî wê bi hasibênê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê rêgezên fîzîkê wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtî ku ew wê werê hanîn li ser ziman. Piştî wê li sr hev wê bi şîroveyên ku wê minaq wê einstein wê li ser yên newton û hwd re wê bikê wê xwe bigihênê têtîna xwe ya teorîkî a bi roletiviteyê. Di wê rengê de wê ev wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê ew wê bide dîyarkirin ku wê felsefe û wê zimanê wê yê lêpîrsîner wê hertimî wê di temenê hewldanên fahmkirina zanist û zanyariyên ku ew pêşdikevin û lêpîrsîna wan wê di wê temenê de ku ew wê, bi wê re wê di berdewamiya wê de wê çerçoveya pêşxistin û hizirkirinê nû wê di wê temenê dewê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bikê û wê werênê ser ziman.

Piştî ku wê platon wê hijmaran û geometriyê wê weke fenomenên fahmkirina ideayên xwe wê bikarbênê û wê weke têtînen ku ew dikarin weke rast wê werina dîtî wê di wê temenê de wê hizirkirinê li ser hijmarê wê çendî wê karibê wê rast bê û an wê şaşkirina wê karibê bibê û an nebê û hwd wê bi wê re wê were dîtî ku ew wê li wê were lê hizirkirin. Newton wê têtîna weke ya kişîna kutleyê wê di rengekê ku wê were formule kirin weke $F=ma$ û hwd re wê di şewayekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di demên sedsale 18' min û pê de wê têtînen bi metamatîkê wê biqasî wan wê bi fîzîkê û têtîna tendurustê û hwd re wê jî wê bibibê. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê bibêjê ku wê şîroveyên nû wê li ser felsefeya xwezayê wê bi asta pêşketina aqil û hizirê a dawî re wê bê kirin. Darwin wê têtîna peresendinê wê bi pirtûka xwe ya 'koka cûreyan' re wê werênê ser ziman. Ev wê weke şoreşekê di warê têtîna peresendinê de wê di dewama wê de wê were şîrovekirin û wê were hanîn li ser ziman. Têtîna peresendinê wê piştî wê di nava têtîhen weke yên biolojîyê, zanistên civakî ên weke civaknasîyê, derûniyê û hwd û gelek şaxên din ên zanistî ku wê pêşkevin re wê were hanîn li ser ziman. Pêvajoyên hizirkirinê ên zêhnê bixwe jî wê di wê çerçoveyê de wê ji aliyekê ve wê were dîtî ku ew wê were şîrovekirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê hin bi hin wê ev pêşketin ku wê çendî wê dem wê bi ser ve wê herê wê dîrok û mejuya zanistê wê bi xwe re wê biafirênê û wê di çerçoveya wê de wê bingieh çerçoveyek azmûnî û mirete ji demên berê bi felsefeyê û hwd ku ew hatî ser ziman jî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê.

Felsefe wê weke aktiviteyek entellektueli wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Felsefe wê di wê temenê de wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di rengê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Felsefe wê mireteya wê ji zanistê re wê bi gelek azmûnên bi zaninê ên ku ew ji xwezayê hatina fahmkirin û hatina hanîn li ser ziman bin. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê bibêjê ku wê dema ku em demên presokratikî bi felsefeya wê ya xwezayê re wê li wê dihizirê wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê biwê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Mijare zanistê wê di aslê xwe de wê weke çerçoveyek berfireh bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi felsefeyê wê werênê ser ziman. Di serî de wê hemû zanistên wê di rengê de wê bi felsefeyê wê şîrovebikê ku ka ew çî ya xwediyê çî erkê û rêgez û şêwayê pêşketinê û hwd ku ew bi wê re were ser ziman wê di rengê de wê karibê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman.

Felsefe wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare zanistên fizikî û yên ne fizikî de wê gihandina li ser temenekê fahmkirinê ê zaninê wê di wê temenê de wê bi felsefeyê re wê bibê.

Di demên hemdem de wê bi zanistê wê têtînin teorikî weke teoriya zanistî wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ev teorizekirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê ne tenê wê bingihê fahmkirinê wê biafirênê wê her wusa wê çerçoveyek bi wê a pêşxistinê jî wê di şêwayekê de wê bi wê re wê biafirênê.

Li ser zanistê sekin in bi felsefeyê û pêşxistina wê bi felsefeyê wê di serî de wê destpêka wê bi têtînek bi felsefeyî a di temenê wê û rêgez û şêwayên wê yên fahmkirinê ku ew bi wê re ew were şîrovekirin û were ser ziman. Ev jî wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi felsefeyê wê karibê wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê nûqtayê de wê weyne felsefeyê bi zanistê re wê ti carî wê nikaribê wê hindik û piçûk wê şîrovebikê. Di temenê wê pêşketina wê de wê ne tenê wê azmûnên felsefeyê wê tenê wê hebin. Ji wê zêdetirî wê pêşxistinên bi zanistî ku wê bibin wê çawa wê bi şîrovekiirna wê ya di nava felsefeyê de bi wê têngîna zanistê û hwd re wê weke aliyekê wê yê di dewama wê de bi fahmkirina wê re ku ew were pêşxistin û an were hanîn li ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê, mijare zanistê wê bi wê re wê temenê xwe û fahmkirina bi rêgez û şêwayê xwe re wê weke ku wê pênasibikê. Di wê çerçoveyê de wê her kifşkirinên bi zanistî wê salixkirin û an şîrovekirina wan bi felsefeyî û bi wê rengê fahmkirina wan jî wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di şêwayekê û rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê rengê de wê felsefe wê di demên piştî ronansê û pê de wê hin bi hin wê di bin navê felsefeya zanistê de wê bi wê rengê wê di pêvajoyên xwe yên dana fahmkirinê de wê weyneq teybet wê weke ku wê bileyizê. Zanist wê weke tênginek hevbeş ku wê nikaribê wê bi tênginek nîjadî û hwd û bi aidiyetek bi wê rengê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê û çerçoveyê de wê zanist wê çawa wê bi encamên wê re wê bi gelemperiya wê re wê were pêşxistin û bi wê gihandina li fahmkirinê wê weke aliyekê ku wê weke bi fahmkirinê re wê weke weyna felsefeyê jî bê.

Li dora sedsale 20an de wê komek giştî a zanistvanan wê biafirê û wê li ser mijarên weke yên fizikê wê lêkolînan wê bikin û an wê bi felsefeyî û teorikî û hwd wê şîroveyan wê pêşbixin û wê bidina weşandin. Wekî din wê lêkolînên weke bi ceribandînê ên weke wê pêşbixin. Kurt Godel wê li ser metamatikê û di wê de wê bi sînardariya wê re wê alaquadar bibê. Nels bohr wê bi têngînên weke fizikê û têngîna xwe ya atomê û hwd re wê were kirin. Di wê demê de wê lêkolînên li ser temenekê bi atomê wê were kirin wê di dewama teoriyên fizikê de wê bibê. Di wê temenê de wê dema ku wê atom wê li elektron, notron û protonan wê were beşkirin wê weke wê ew kevneşopîya hizirkirinê a demokrit a bi atoma nayê qatkirin jî wê weke di rengekê de wê dawî li wê were hanîn. Lê di wê temenê de wê ew azmûn jî wê giran biha bin.

Weki din wê pêşxistinên bi fizîka qatkan weke bi kuantumê bê û an ya fizika pêlan weke ya ku wê einstein û hwd wê werênê ser ziman û hwd re wê di wê demê de wê were ser ziman. Kifşkirinên bi elektrîkê û teknikê û

hwd wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê were kirin û wê were ser ziman.

Di wê temenê de wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê demê de wê ne tenê wê di wê çerçoveyê de wê bi fizikê û hwd re wê ew encamên weke şoreşkê wê bibin. Wê di warên zanistên civaknasî de jî wê şîrove û teoriyên bi civaknasî û derûniyê, dîrokê û hwd re wê bibin. Diwê warê de wê minaq freud wê bi teoriyên xwe yên li ser psikanalizê wê derkeve li pêş. Emile durkheim wê bi teoriyên xwe yên li ser çerçoveya civaknasiyê û hwd re wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyên wê yên din ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê, çerçoveyek zanistî wê bi xortayi wê bibê û wê hin bi hin wê dîmenekê din ê dûnya hemdem wê derkeve li pêş. Hêzên bi hêzên atomê û hwd wê di wê demê de wê derkevina li pêş bi kifşkirina atomê re. Di wê demê de wê cihane ku ew dihê berhev û hê li ser têtîngên weke yên olî û hegomeniyê şer dikê wê di wê temenê de wê ji wan teknikan wê sûdbigirê û wê di renekê de wê pêvajoyek şer wê di renekê de wê bide destpê bikê. Minaq wê naziya almanya wê dikarê wê di wê rengê de wê bi pêvajoyên wê yên şer re wê werênê ser ziman. Her wusa wê, bikarhanîna amarika bombaya atomê li nakazakî û hiroşima dikarê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Piştî wê rewşên weke bi karhanîna gazên kimyewî û hwd ku wê weke tirkiya û iraq û hwd wê li hemberî kurdan û hwd wê bikarbênin wê karibê weke minaqek wê di renekê de wê pênasabikê û wê werênê ser ziman bê.

Di renekê de wê zanistên demê wê hin bi hin wê li ser temenekê şerber wê pêşkevin. Di wê çerçoveyê de wê zaninên fizikî û ne fizikî wê ji hev wê werina cihê kirin. Di wê çerçoveyê de wê, li ser temenê ya fizikî wê zanist wê pêşkeve. Helwestên bi zanyarî ên li hemberî ya metafîzîkê û hwd wê di wê temenê de wê weke helwestên zanistê wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê şîrovebikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Têtîngna mantiqê pozitivist wê di wê çerçoveyê de wê liser temenekê dahûrî û ne metafîzîkê û hwd re wê bikê ku ew wê pêşkeve. lê pirsgerêkên mantiqê ên bi hevnasîna wê ya jîyanê re wê hertimî wê di wê temenê de wê helwesta mantiqê pozitivist jî wê di renekê de wê lawaz bikê û wê heta ku wê di renekê de wê weke ku ew

bixwez wê di dîmenekê metafîzîkî de wê xwe bide dîyarkirin di pêşketina xwe de wê xwe ji wê dîmenê wê xilas nekê.

Ya ku wê di renekê de wê, filosofên weke witgenstein û hwd ku wê li hemberî wê bisekin û wê di awayekê de wê lêpirsînên xwe yên bi felsefeyî wê bi wê re wê pêşbixin wê hinekê jî wê di wê temenê ve wê bi wê vê yekê ve wê di renekê de wê girêdayî bê. Wê jî di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare zanistên fîzîkê wê di wê çerçoveyê de wê bi têngîna teknikê û hwd re wê zêdetirî wê kifşkirinên mazintir wê bi xwe re wê bikin. Pêşketina teknikê bi melûkuleri kifşkirinên wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê di renekê de wê bi kirpênê.

Wê dema ku em li ser gotinên têngîna mantiqê pozitivist bihizirê wê karibê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Di serî de wê bi gotinên weke 'ne li pergalên felsefe ên metafîzîkî bi wê bawer bikê û tenê li azmûnê û hwd wê bawer bikê re wê di renekê de wê werênê ser ziman. Ji aliyê têngînek bi cerbî û hwd ve wê zanista xwezayê wê hin bi hin wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê temenê wê bi hizirkirina li wê were wê were pêşxistin. Comte wê di renekê de wê li ser wê temenê wê bi pêşniyarkirina têngîna pozitivismê hem di warê civakî û hem di warê zanînî de wê bi wê rengê wê ji aliyê xwe ve wê gavekê biavêjê. Di demên piştê wê mantiqvanên pozitivist ku wê werin wê di renekê de wê di wê temenê de wê di renekê de wê helwesta xwe wê ji aliyê têngînek pozitivist ve wê werênina ser ziman.

Di aslê xwe de wê dikarê wê direnekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeya zanina pozitivist wê di wê temenê de wê were û pêşkeve. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê were heta demên hemdem wê were dîtin ku wê di renekê de wê zimanê pozitivist wê di şewayekê de wê li ser wê were sekin in. Wê çawa wê têngîna metafîzîkî wê ji zimanê me yên rojane wê were derhanîn wê di renekê de wê bi wê re wê di renekê de wê wê kaeribê wê li wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de em dikarin di şewayekê de witgenstein wê di wê temenê de wê di renekê de wê dubare wî navê wî hildin û wî werênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê li ser têngîna azmûnê û şenberiyê wê di ziman de wê pêşî wê li wê bihizirê. Di demên destpêkê de wê çendî ku wê mantiqê şîrovebikê jî lê wê piştî wê di wê de wê weke ku wê fahmbikê ku wê mantiq wê çendî kku ew were jiyankirin wê bi têngîna wê ya derpêşên wê re wê hertimî wê di renekê de wê li jiyane wê razber wê bimênê. Di wê temenê de lê wê di renekê de jî wê di nava

jîyanê de wê di şewayekê de wê hizirkirinên me û levkîrînên me wê ji wê bixwezê ku ew di awayekê de wê bigihijê awayekê mantiqî ê fahmkîrînê jî.

Di dewama wê de wê di dema xwe ya duyem a tractatus de wê di şewayekê de wê ziman wê zêdetirî wê bi fahmkîrînên ji wê û hwd re wê derxê li pêş û wê di wê de wê çawa wê bi şênberîya wê ya rojane a bi kirînê wê were lê hizirkirin wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê di renekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê ew zimanê formel wê çawa wê bi mantiqî wê pêwîst bê wê piştî wê hinek hizirvanên weke Ernst March wê di renekê de were dîtin ku ew wê şewayekê de wê li wê bihizirin. Hinek dordor wê temenê hizirkîrînê wê di temenê bi danûstandinên bi Witgenstein re ku wê bigihijiyê de wê ji wê di temenê de wê di şewayekê de wê werênê ser ziman.

Di mantiqê pozitivist de wê rêgeza karina pistrastkirînê wê di renekê de wê bi wê re wê derkeve li pêş ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev rêgez wê bi temenekê wateyî û empirîkî wê xwediyê temenekê fahmkîrînê bê. Li gorî wê têngîna wê wateya hanîna ser ziman wê di serî de wê di wê hanîna wê ya ser ziman de bê. Di wê nûqtayê de wê, têngîna sînorkirinên bi mantiqî ku wê werina ser ziman jî wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê rengê wê weke ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Di wê nûqtayê de wê bi têngîna pozitîvîsmê wê di wê çerçoveyê de wê zanîstên weke fizîk, kimya, astronomî, biolojî û hwd wê bi têngînek bi zanîsta xwezayî wê werina danin li aliyekê. Di wê rewşê de wê di renekê de wê dema ku wê bi wê re wê derpêşek wê were pêşxistin wê di çerçoveya wê ya fahmkirin de wê bi sînor wê were kirin. Ev wê di zanîstên xwezayê ên weke derpêşên di mematekê de wê weke bi tolojîyên wê re jî wê di renekê de wê li wê were depelendin.

Di wê temenê de wê mijare felsefeyê wê bi têngîna pozitîvîsmê re wê di wê temenê de wê were şîrovekirin. Wê bê ser ziman ku wê felsefe wê tiştê wê weke wê û an koka dînyê wê çî bê wê newênê ser ziman. Wê nikaribê bi me bide fahmkirin. Di renekê de wê bi renekê din ku wê witgenstein wê werênê ser ziman wê têngîna felsefeyê wê bi wê re wê li ser temenekê zanîstî wê weke ku wê jinûve wê were salixkirin. Ew wê felsefeyê wê weke têngîna û an aktivîteyek bi dahûrî wê pênamebikin û wê werênina ser ziman. Di çerçoveya têngîna rêgeza karina hatina piştrastkirînê ku wê bi yekitiya zanîstî re wê bi temenekê wê were

pêşxistin wê zanistên ku ew di wê de wê werina ser ziman wê di rengekê de wê zanistên civakî jî wê di şewayekê de wê weke u wê dervî wê werina hiştin. Di wê çerçoveyê de wê ew jî wê weke têgînna ku wê di wê çerçoveyê de ku wê karibin weke bi têgînek metafîzîkî ve bibin wê werê li wan nerîn.

Di awayekê de wê tenê wê zanist wê weke ku wê karibê wê rastiyê wê werênê ser ziman û cihê têgînên weke ne dîyar û bi metafîzîkî û hwd wê di wê temenê de wê weke ku wê di wê de nebê wê were dîyarkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê were ser ziman. Lê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê zanistên ku ew weke zanistên xwezayî bin wê di rengekê de wê bi çavkaniya wê re wê bi felsefeyî wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Felsefe wê bi zanistên weke yên li ser xuyê û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê alaquadar bibê û wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê were li wê hizirkirin.

Di wê temenê de wê di çerçoveya yekitiya zanistê de ev gotin ku wê were ser ziman wê, di rengekê de wê karibê wê gotinê wê werênê ser ziman. Bê têgînek weke ya bi fahmkirina weke bi aktiviyek bi felsefeyî ew wê çawa wê di dîmenekê de wê karibê were fahmkirin û ser ziman? Di aslê xwe de wê, zanist wê hinekê jê wê di wê temenê de wê hembî hizrên di çerçoveya xwe de ku wê pêşkevin û hem jî wê yên dervî xwe wê di wê temenê de wê bi fahmkirin û lêpîrsîn û rexnegirtina li wan re wê di rengekê de wê xwe di jîyanê de wê weke nerînekê wê di wê temenê de wê weke ku wê karibê wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Lê em bi wê rengê wê di aslê xwe de wê bi xatên dîyar û stûr em nikarin felsefeyê û zanistê wê di rengekê de wê ji hev cihê bikin û wê werênina ser ziman.

Ev têgîna xwe li derve girtinê a pozitviismê wê di aslê xwe de wê di rengekê de wê xwe di rengekê de wê weke bi têgînek weke ya ontolojikî jî wê di rengekê de wê aliyekê wê yê ku wê karibê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê wê karibê bibê.

Lê di wê nûqtayê de wê felsefe wê, di nava jîyanê de wê weke aktiviteya wê ya fahmkirinê û çêkirina bingihê pêşketinê di nava jîyanê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, piştî ku wê demê wê, di rengekê de wê têgînên bi fizik û metamatikê û hwd re wê pêşkevin wê di rengekê de wê zimanê xwe wê biafirênin û wê di şewayekê de wê, êdî wê pêşketina xwe wê bidina domandin. Lê ew her hizrên ku ew dihênina ser

ziman wê di renekê de wê di wê çerçoveya wan de wê weke çerçoveyek felsefeyî jî wê di renekê de wê bix we re wê biafirênê.

Felsefe wê rast bê ku mirov wê bi zanistî wê ji têngînên metafîzîkî bi zanistî dûr bihizirê bê. Lê bi wê re wê, li wan têngînan jî wê bihizirê û wê weke têngînek ku ew karibê wan rexnebigê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê li wê bihizirê bê.

Di têngîna zanina zanistî de wê kifşkirinên ku ew wê werina kirin jî wê di wê temenê de wê bi çavdêrî û dervî zêhnê xwe ku ew wê kifşkirinekê wê bikê re wê werênê ser ziman. Kifşkirin wê ji aliyekê ve wê weke azmûnkirinê bê. Ji aliyekê ve jî wê weke têngînek ku ew wê weke çareserîyek ji rewşekê re bê. Di dewama wê de wê çawa wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, bi pêvajoya rewşê de ku ew kirinek wê weke ku wê çaa wê bibê ku ew zanibê wê çawa wê bibê. Minaq wê dema ku wê avek wê were kelendin wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê, di şêwayê wê weke bi rêjeya wê re wê heta 100 wê ew wê herê û wê bibê. Di wê nûqteyê de wê her pêvajoyên wê yek bi yek çawa ew germbûn dibê û wê çiqasî wê her rêja wê bibê wê karibê wê weke kifşkirinekê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi çavdêrî û ceribandîna re wê bi hev re wê ew wê di temenekê pozitivist de wê bê kirin.

Li ser wê çerçoveyê de wê zanist wê di ragihandina xwe de wê di şêwayekê de wê bi hûrgil û çerçoveyek giştî re ew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di dema hanîna ser ziman de ku ew wê weke kêma zêde wê nêzî wê û an wê çawa wê bibê ku ew wê herikina wê de ew weke karibê wê bide dîyarkirin bê.

Minaq wê dema ku wê hesinek wê germ bibê wê çawa wê germ bibê û ya ku ew wê germ dibê wê çî bê di wê de wê weke aliyên wê yên ku ew diwê de wê werina kifşkirin bin.

Ji aliyekê din ve jî wê di nava dana fahmkirinê û an hanîna ser ziman wê weke bi têngîna sedemê re wê hanîna ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê bi wê re wê çî wê di temenê wê de wê bibê û an wê sedema wê çawa wê bibê wê bi wê re wê di renekê de wê were hanîn li ser ziman. Modela bi têngîna sedemê re a hanîna ser ziman wê di renekê de wê bi têngînek weke ya bi wê çerçoveya wê û modela wê re wê bi giştî û hûrgilên wê re wê, çawa wê bibê û an bû wê werênê ser ziman. Minaq wê di germbûna hesinekê de wê çî wê çawa wê bi wê re wê di renekê de wê bibê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê were lê hizirkirin. Wê ew wê bi wê re wê were vegotin.

Li vir wê di têngîna pozîtivîsmê de wê weke ku me li jor li deverêkê wê hanî ser ziman wê ligorî rêgeza dikarê were piştrastkirin de wê were kirin. Di awayekê de wê ew wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê, derpêşek ku ew li gorî çavdêrî û ceribandîne wê newê piştrastkirin wê weke ne rast bê re wê were hanîn li ser ziman. Li vir wê tiştekê din jî wê dikarêwê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê têngînek wê dema ku ew ne rast û weke şaş bû wê demê wê vajiya wê ne rast bê? Di wê temenê de wê bi qasî rastkirin û piştrastkirin û wê di wê temenê de wê vajî wê jî wê di rengekê de wê, karibê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman.

Li vir wê şaşkirinê wê dîsa wê dikarê wê bi serê xwe wê bi wê re wê fahmbikê. Wê ne bi nepeniyek weke ya metafîzîkî wê fahmbikê. Di wê nûqteyê de wê dema ku em li rêgeza pozîtivîsmê a karina piştrastkirinê wê li wê dihizirin wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê ev rêgez wê aliyekê wê yê ku mirov wê li wê bihizirê wê bi wê rengê wê hebê. Wê çerçoveya wê zêde wê berfireh bê. Wê li çî wê were depelendin wê weke di rengekê de wê weke ne zelal bê. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê aliyekê wê yê giring wê di şewayekê de wê pêşîya wê ya vekirina wê û ne dîyariyên wê yên ku wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê.

Li ser temenekê rasyonel û an rasttîya heyi wê fahmkirina wê di şewayekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di her awayê de wê dema ku em li wê dihizirin wê dikarin wê di wê nûqteyê de wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê têngînek û an derpêşek ku ew bi awayekê wê were weke piştrastkirin wê karibê ji wê awayê zêdetirî bi awayên din jî were fahmkirin. Yan jî wê tiştekê li gorî rewşekê rast û ya din wê ne rast bê wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê, demê wê rêgeza karina piştrastkirinê wê yekali bê? Di wê temenê de wê di dîmenekê de jî wê karibê xwe bide dîyarkirin. Lê her rewş, bûyar, bûjen û hwd wê bibin û wê her rewş wê di rengekê de wê sînore wê bi wê re wê hebê. Di nava sînore wê yê di nava jîyanê de wê bibê. Ti tişt wê dewsa hev wê ne girê. An jî gave pêşî wê li şûna ya piştre wê were wê nebê. Ev wê di jîyanê de wê di pêvajoya jîyanê de wê têngînek hiyararşîyî wê bi fahmkirinê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Tişt wê bi çavdêriyê wê bibê û wê bi wê re wê bi dîtîne re wê bi rewşa wê, girêdan û wûcana wê re wê bibê. Her tişt wê dema ku ew bû wê weke êdî wê dervî me wê weke bi heyinekê wê hebê. Ev biqasî gotinek ku ew hati gotin jî wê di rengekê de wê wusa bê.

Di mantiqê de wê, di rengekê de wê ew sinoriya jiyânî wê weke ku wê di wê de wê nebê. Ew wê weke ku wê xwediyê sînorê xwe bixwe wê bê. Minaq wê dema ku em bibêjin hemû A wê xwediyê xosletên B'ê bê. B'ê wê bi xosleta C'ê bê. Wê demê wê A wê di wê de wê xosletên C jî wê hebê. Lê ji aliyekê din ve wê di rengekê de wê, weke ku wê weke 'sokrat mirova, di dewama wê de ku em bibêjin hemû mirov diji. Wê demê sokrat jî wê xwedi wê bijî bê. Ev wê têngînek weke ji ya giştî wê bi mantiqî wê weke bi têngînek formel jî wê di xwe de wê bihawênê wê bide dîyarkirin.

Di mijare aqilmeşandinê a giştî de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ew bê ku wê ji ya giştî hatinê û an bi ber ya giştî ve çûyinê wê karibin encamên zelal bi xwe re wê bidina dîyarkirin? Herdû ali jî wê di wê temenê de wê karibê bibêjê ku wê encamên kesin wê bi xwe re wê karibin ne dina dîyarkirin. Wê demê wê di wê nûqteyê de wê herdû şêwa jî wê di rengekê de wê karibin bi ne zelaliyên wan re wê werênê ser ziman. Ji ya hesan bi ber ya giştî ve çûyinê wê di rengekê de wê karibê di rengek de wê, bi xosletên aqilê me re wê weke rêyek hesantir a hizirkirinê wê bide dîyarkirin. Lê ew jî wê bi ber jor çûyina wê her timî wê kompliketir bûyina wê bibê. bi şewayekê ku wê teori ji rewşên rast wê werina derhanîn wê bacon wê vê şewayê wê ji aliyekê ve wê çerçoveyek wê ya hizirkirinê bi têngîna xwezayî wê li wê bihizirê.

Metafizîk û fêrsên wê yên fahmkirinê

Metafizîk û etîk wê weke du mijarên berfireh ku wê karibê her yekê wê bi serê xwe wan hilde li dest û di wan de kûrbibê bin. di wê çerçoveyê de wê bi giştî di çerçoveyek felsefeyê de em ê hinekê li ser wan bisekin in û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bikin ku werênina ser ziman.

Metafizîk wê heta roja me wê weke têngînek ku wê di nava têngînên baweriyên de jî wê di rengekê de wê were hildan li dest û wê di wê de wê were lê hizirkirin. Di demên serdema kevnera de wê mijarên felsefeyê ku wê werina hildan li dest wê, metafizîk wê weke mijare ji wan bê ku wê were hildan li dest. Di çerçoveya felsefeya xwezayê de wê di rengekê de wê weke bi têngînek ontolojikî re wê were hildan li dest. Di serdema navîn de wê bi têtolojiyê re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were hildan li dest.

Di salixkkirinên bi wê re de wê di rengekê de wê di demên serdema kevnera de wê bi zêdeyî wê filosofên weke aristo û platon wê hildan li dest. Her çendî ku wê filosofên din jî wê hildan li dest jî lê wê bi

awayekê wê bi rêkûpêk di nava hizrên wan herdû filosofan de wê were dîtin.

Meta fîzîkî wê di rengekê de wê li ser temenekê fîzîkî wê di askê xwe de wê were lê hizirkirin û wê di gotinê bi xwe de wê têngîna fîzîkê wê karibê wê weke têngîha wê werênê ser ziman. Lê di destpêka gotina û an l iserê gotinê lê zêdekirina têngîna 'meta'yê wê bi wê têngînek weke li wê zêdetirkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin û wê bi wateya weke ji ya fîzîkê û an ji fîzîkê wêdetirî wê di rengekê de wê weke ku wê wateyekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di serî de wê di rengekê de wê weke têngînek bi wê li gerdûnê û an li xwûdê wê were lê hizirkirin. Di serdema navîn de wê weke zanista hebûnê wê were pênasekirin û ev hebûna ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê were pênasekirin û wê were ser ziman jî wê hebûnek xwûdayî a gerdûnî bê. Aristo metafîzîkê wê weke bi têngîna fahmkkirina rêgezên gerdûnê bi giştî ku ew çawa hena û di rengekê de wê çawa wê xwediyê rengekê weke wê yê hizirkirinê bê. Di nava salixkîrînên wê de wê weke 'li ser ya heya re wê weke bi lêkolînek rasyonali' re jî wê di rengekê de wê were pênasekirin û wê were ser ziman. Aristo wê dema ku ew wê salixbikê wê di çerçoveya têngîna hebûnê de wê salixikê û wê, bi gotina 'ku ew hebê ku ew ji tiştêkê din pêwîstî bi wê nebê weke hebûnê' wê pênasebikê.

Di wê nûqtayê de wê dema ku em hinekê din li ser wê bisekin in em dikarin têngîna parmenides a yekê' bê û an heta piştê wê weke têngîna tozê ku wê heta spinoza û hwd wê were wê karibê wê bi wê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ev wê di wê de wê taqabûlî hinek têtîkî, têtîkî û hundurîyîyek ku ew di wê de wê ew bi xwe bixwe ew heyî re wê werênê ser ziman. Platon wê weke zanista ya esasî ku ew heya re wê şîrovebikê. Di wê çerçoveyê de wê bi têngînek wê weke bi wê çawa wê ew wê hebûn wê di gerdûna wê de wê were fahmkirin û gerdûn wê çawa wê di rengekê de wê bi rêgezên wê, destpêka û an pêvajoyên wê re wê were fahmkirin wê li wê were lê hizirkirin. Minaq em dema ku em î ro dibîjin gerdûnê wê weke ji nûqtayekê wê destpêkîriya û ew her ku ew dem têve diçe ew berfireh û kûr dibê û di wê temenê de wê bi pêşde wê were ser ziman. Lê ew berfireh û kûrbûn heta kengi û kûderê wê herê ew wê ne dîyarbê. Wê nûqtaya ku wê destpêkîriya wê çawa wê bibê û berî wê çî û çawa hebê û an ku ew hebê wê nûqtaya dawî û ji wê û pê de wê çî wê hebê û hwd wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirêbê.

Weki din platon wê weke zanista têtîhiştina rastitîyê wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê rastîtî bû ku ew were fahmkirin wê ew tam û di rengekê de ew bi hemû aliyên wê re wê weke tam bibê. û wê weke rastiya esasî ku wê weke derhanînekê ji wê zêdetîrî wê weke rastiyeke k uew ji xwe wê hebê wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtîn ku ew wê li wê bihizirê.

Di awayekê de wê metafîzîk wê di nava felsefeyê de wê b gelek awayên din re jî wê were ser ziman. Minaq desceertes wê bi têtîna toza ne hati afirandin û leibniz wê bi têtîna monada monadan re wê di şêwayekê de wê şîrovebikê.

Di wê çerçoveyê de wê wê ji aliyekê wê yê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çawa wê metafîzîk weke zanista dûnyayî wê were hildan li dest bê. Weke 'zanista dûnyê' wê di wê temenê de wê were dîtîn. Metafîzîkê wê rêgez ên ku ew dûnyê bi rêvedibin û an wê rêgezên hebûnê w bi giştî wê bi wê re wê weke rêgezekê wê bi wê re wê were lê hizirkirn.

Wê weke ya giring jî wê metafîzîk wê weke zanista rewîstê, olî û estetîkî wê bi wê re wê bi awayekê w bi azmûnên wan ên cihê re wê xwediyê çerçove û temenekê fahmkirinê bê.

Di wê çerçoveyê de wê weke zaninekê ku ew wê rêgezên esasî wê weke lê bikolê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê were dîtîn ku ew wê were pênasekirin. Weki din wê ji aliyê hinek folosofan ve jî wê weke zanista rêgezên esasî ên nayên pûçkirin û an wê weke lêkolînek li ser rsastteqîniyê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were hanîn li ser ziman.

Metafîzîkê ku wê bi têtînên din re wê di rengekê de wê bi têtîliya wê re wê li wê bihizirê wê karibê wê bibêjê ku wê weke bi zaninên olî, û an bawerî, ramyarî, rewîstî û hwd re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin.

Platon di xabate xwe ya bi navê dewlet de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi çerçoveyel dîyalektîkî a bi girêdana bi hev re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Minaq kant wê li ser temenekê mantiqî wê bi tîgîna metafîzîkê û çerçoveya wê ya hizirkirinê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di nava têtînên din ên weke hûqûq û ramyariyê û hwd de jî wê di şêwayekê de wê bi wê rengê wê were dîtîn ku wê were lê hizirkirin. Minaq wê dema ku em dibîjin wê dûnya wê hemû wê tenê wê ji bûjenê w

biafirê wê rewşa gîyanê wê bi wê re ku wê were lê hizirkirin wê, bi wê re wê çawa wê hebê. Yan jî wê gîyan wê çawa wê dervî bedenê wê hebê.

Platon wê dema ku wê li wê bihizirê wê bi wê re wê çawa wê bi etikê re wê di yekitiyekê de wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê, yekitiya nava rewîst û metafîzîkê wê bînina ser ziman weke Fichte wê weke têtînek ku wê bi mantiq û rewîstê wê li wê hatî lê gihiştin ku wê bikê wê werênê ser ziman wê, di dewama wê de wê, weke qadek felsefeyê a ne giring ku wê bi wê helwestê wê bikin bidin nişandin Bradley û Bosanquet wê, di dibistanê de wê ji şagirtên xwe re wê bi gotinên weke 'metafizik ku wê bi despêka dûnyê wê were hizirkirin ku ew bide nişandin wê, bi wan girêda ku wê çî wê were kiirn û bi encamên wê re wê were gûharin re wê têtînekê dênina li holê. Di aslê xwe de wê hegel jî wê di rengekê de wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê xwediyê rengekê hizirkiirnê bê.

Di rengekê de wê di şîroveyên dawî de ku wê bê ser ziman ku wê etik wê xwe bi sipêrê metafîzîkê wê bi wê re wê were lê hizirkiirn. Ev têtîna wê têtînek idesalist bê.

Ji aliyê têtîna wê ya bi fahmkirinê re wê pirsgirêkên giring ên ku wê bi metafîzîkê re wê xwe bidina diyarkirin wê bi fahmkirin û zaninê re wê di dewama wê de wê weke ku wê karibin xwe bidina diyarkirin. Di derbarê nîqaşên bi zaninê û metafîzîkê re bê, pirsên di derbarê dûnyê û rasttîyaê wê de bê, û pirsgirêkên bi hizirkirina li ser encamên bi hizra xwezayê re ku wê were li lê hizirkirin. Di mijare zaninê de wê heman pirsgirêk wê bi têtîna 'rêya ideayan' re wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide domandin.

Di pirsgirêka metafîzîkê de wê weke aliyekê wê yê din jî ku wê bi wê re wê were ser ziman wê pirsgirêka ji ya giştî hatinê bê. Platon wê ew wê pirsgirêkê wê bi têtîmna ideayan re wê di dewama w de wê hilde li dest. Wê bi wê re wê pirsgirêkên weke yên serdemî û bêsînoroyê ku wê weke hetaheta hey û an herhey wê bê ser ziman.

Di nava jîyanê de wê gelek pirsên ku ew hê weke ne xwediyê bersivêekê na wê bi metafîzîkê re wê werina li wan wê were lê hizirkirin. Minaq wê pirsên weke hebûn çawa heya û wê armanca wê ya jîyanê wê çawa wê hebê û an wê armanca wê ya bi jîyanê wê çî bê û hwd.

Di mijare gihiştîyan û an ji giştîyan hatinê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi mijare hebûnê re wê were ser ziman. Têtîna giştîyê hatinê wê razber bê. Di nava xwe de wê karibê li beşên weke xoslet, cûre û têtîliyan wê bibê.

Di mijare hebûna zinditiyê de wê ew wê di renekê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê bê wê karibê wê li wê bihizirê bê. Minaq wê, di wê nûqteyê de wê, karibê were lê hizirkirin ku wê, bi têngîna hebûna ku wê xwediyê bûyinê bê û hwd re wê were lê hizirkirin bê. Ew giştî wê tenê wê weke ku wê di hizrê de wê hebin. Wê ev wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê were li lê hizirkirin wê bibê.

Aliyekê wê yê din ku wê aristo jî wê bi wê re wê li wê bihizirê wê têngîna qatagoriyan bê. Wê çî wê weke hebûnê hebê û çî wê weke hebûnê wê nebê wê weke aliyekê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Weke ku du hizirvanên ku wê li wê mijarê wê bihizirin wê aristo û kant bin. herdû wê dema ku wê li ser hebûnê wê bihizirin wê bi mijare hebûnê re wê bi wê re wê bi hizirkirinê zêdetirî wê, bi her tiştê ku ew heya wê rêgezên wê kifşbikê û wê werênê ser ziman wê bi wê re wê li ser wê bisekin in.

Di awayekê de wê bi rastitiya wê re ku wê were lê hizirkirin wê weke ji wê hebûnê wê gelek wê çawa wê bê bi dest xisitn û çînî kirin wê li ser wê bisekinê. Minaq wê mijare mirov dikarê wê minaq bide. Ew wê çendî wê bi gotina nirov re wê weke yek wê were ser ziman lê wê di aslê xwe de wê di wê de wê bê sînor wê di renekê de wê bi wê wê re wê li wê bihizirê.

Weke ku me li jor wê hanî ser ziman wê di mijare hildana li dest a giştîya wê di renekê de wê bi têngînek weke ya hizra idealismê re wê were ser ziman. Berkeley wê têngînek idealist aê kirdeyî wê li wê bihizirê. Hegel wê dema ku em li idealisme wî bihizirin wê karibê wê bibêjê ku wê weke têngînek idealist a bûjenî wê karibê di renekê de wê salixikê.

Di têngîna idealisme kirdeyî de ku em pêşî wê di dewama wê de wê bibîjin wê weke bi hizirvanên weke berkeley re wê were ser ziman. Ew wê di renekê de wê ne dûrî locke wê bihizirê û wê mijare idealismê wê bi hizra xwe ya hundurîn re wê li wê bihizirê. Li gorî hizra berkeleyî tiştê ku ew hebê em wê di hiziririn ku ew heya. Wê dema ku em ne hizirin ku ew hebê wê demê wê ew nebê. Yanî wê weke bi hizirkirina me re wê hebê. Ew di mijare hebûnê de wê dema ku ew dihênê ser ziman wê weke ya ku em ji wê êmin dibin wê tenê wê ew wê bi hizra wê ya di zêhnê me de ku ew dibê wê bi wê re wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê wê werênê ser ziman.

Di nûqteyê de wê bi hizra wî re wê weke tişt wê bi têngînek ideayî wê hebê. Ew wê têngîna ideayê wê weke bi hundurê û wê û hebûna wê re wê weke heyina hizrê wê li wê bihizirê. Ew di renekê de wê weke bi têngîna

epistemeyek idealistî wê bi wê re wê weke li wê bihizirê û wê werê ser ziman.

Di dewama wê de wê karibê wê li ser têtîna transendental idealismê wê diawayekê de wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di çerçoveya têtînek ideayî de wê bi wê re wê weke di rengekê de wê were li lê hizirkiirn. Di wê nûqtayê de wê bi ideayî wê her tiştê wê weke bi ideayek weke ji zêhnê me bê. Di wê çerçoveyê de wê karibê wê bibêjê ku wê dînya derve wê bi ideaya wê re wê hebê û wê di wê de wê hert tiştê ku wê weke hebê wê çawa wê bi hizrên me re wê di rengek de wê bibê wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê karibê wê bibêjê ku wê dînya derve wê bi ideaya wê re wê hebê û wê di wê de wê hert tiştê ku wê weke hebê wê çawa wê bi hizrên me re wê di rengek de wê bibê wê karibê wê li wê bihizirê bê. Ev têtîna transendental idealism wê weke têtînek bi temenê empirikî werênê ser ziman. Kant wê gotinê wê dihildê û wê şîrove dikê. Ew wê di wê temenê de wê li ser hizrên hume re wê bibê ku ew wî ji xewa dogmatikî şîyar dikê re wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê têtîna idealisme bûjenî ku wê were lê hizirkirin bê. Di mijare idealisme wê weke bi zêhnê ve girêdayê wê werênê ser ziman. Têtîna idealisme bûjenî wê di rengekê de wê bi bo felsefeya hegel wê were ser ziman û ew wê li ser wê temenê werê ser ziman k ew dihizirê ku wê çavkaniya zaninên me yê di zêhnê me de wê derve bê û wê ji derve wê were. Hegel wê di wê nûqtayê de wê di dewama wê de ku wê bahsa zaninê wê bikê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê dînyayek dervî wî ku ew di wê heya wê ew wê azmûn bikê. Li gorî hegel wê hemû xweza wê encama zêhnê bê lê mirov wê ne encama wê zêhnê bê.

Di dewama wê de wê ew wê werênê ser ziman û wê bibêjê ku ev dînya wê, ya ku ew wê dihênê li holê û bûjenên ku ew mijare zêhnê me ne wê, ji mirovê bi dawî zêdetirî wê encama aqil û an zêhnê din bê.

Ew wê navê li wê zêhnê wê weke 'geist' lê bikê û wê werênê ser ziman. Ev têtîn wê di rengekê de wê were wateya zêhnê gerdûnî di hizra hegel de. Li gorî wê di wê temenê de ew wê li gorî wê felsefeyê wê ji aliyê xwe ve wê di rengekê de wê bikê ku ew wê salixbkê û wê werênê ser ziman. Minaq wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê felsefe wê erka wê ew bê ku ew ji rêgezekê gavê biavêjê û ew bi darêjkên cihê ew werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê di dewama wê de wê dikê ku ew wê bi wê re wê di renekê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Li gorî hegel wê tenê wê têtîne metafîzîkî a bi wê rengê wê karibê cihê zanînê û baweriyê re bigirê. Di wê çerçoveyê de wê mijare têtîna metafîzîkê wê weke têtînek zanînê wê bi temenê fahmkirina hebûnê re wê ji aliyê xwe ve wê di renekê de wê bi wê re wê salixbikê û wê di dewama wê de wê bikê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê dema ku em bi wê rêgezê wê ji hizra hegel wê fahmdikin ku ew wê weke aqil wê şîrove dikê. Ew rêgez wê bo wî aqil bê. Lê aqil wê bo wî ne weke têtînek ku wê bi hinek kirdeyî wê li barkirina hinek xosletan û bi wê hanîna ser ziman bê. Wê weke rastiyek giştî wê giştîya hemû rastiyê bê.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku ew aqil wê di wê temenê de wê weke têtînek ku ew giştîya hemû rastiyê wê di renekê de wê şîrove dikê wê di wê çerçoveyê de wê ew wê di wê rengê de wê pêvajoyên bi derkkirinê ên sehî wê weke ji derve ku wê li wê bibê wê weke ku wê di renekê de wê derî li wê jî wê di şewayekê de wê weke ku wê vekê. Di wê rengê de wê bi mijare hizirkirina xwe re wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê ya ku wê di hizra hegel de wê were dîtî ew wê weke rastîtîyê û aqil wê di heviyekiyekê de wê weke hev bikê û wê bi wê re wê di renekê de wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ev gotina aqil wê di wê çerçoveyê de wê weke têtînek giştî ku wê bi gerdûnê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Têtîna aqilê giştî wê di wê temenê de wê bi wê re wê biafirênê û wê di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê bikê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê dema ku ew wê di çerçoveya têtîna fenomeneolojiya xwe de wê werênê ser ziman wê bi gotina "zanina rastîtîyê, wekî din ew dikarê were zanin û an dikarê weke bibê mijare aqil, yan jî wê weke ji jî mijare aqil wê derkeve êdî wê tenê wê weke raatîtîyê ku ew bi aqil were fahmkirin û karibê were fahmkirin. Hebûna mirov wê tenê weke rastî heyî wê tiştê wê karibê wê fahmbikê. Wê tenê wê ya ku ew weke xwe wê karibê tenê wê derkbikê û wê fahmbikê.

Di dewama wê de wê di wê nûqtayê de wê mijare rastîtîyê wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê karibê xwe bide dîyarkirin. Rastîtî wê hinekê an weke realismê wê di şewayekê de wê dema ku wê were ser ziman wê bi têtîna ku wê weke hebûnê wê weke

dervî zêhnê me ku ew heya û xwediye hebûnekê ya wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di awayekê din de wê ya dervî rastitiyê wê di rengekê de wê ew wê werênê ser ziman ku wê hertiştê wê di gerdûnê de ew heya û wê girêdayî wê gerdûna ku ew di wê de dijî bê. Rastî wê di rengekê de wê çendê ku wê ji sedsale 19' min û pê de wê bi felsefeya filosofên weke hegel, leibniz û hwd re wê weke têngînek idealismê a li rex wê ku wê were fahmkirin wê were ser ziman jî lê wê di mijare wê ya felsefeyî de wê ji wê cihê wê weke têngînek ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê, têngîna idealisme bûjenî di rengekê de wê di wê temenê de wê weke fêrsek fahmkirinê ku wê bibê wê xwe bide dîyarkirin. Wateya gotina idealisma bûjenî wê çi bê? Wê wateya wê ew bê ku wê çawa wê tişt wê weke dervî me hebê û wê xwe li zêhnê me bi rêya sehên me wê bide biriqandin wê bibê. Lê ew tişt ku ew wê xwe da biriqandin wê di rastîtiya xwe ya hizirî de wê piştî wê êdî wê hebûna xwe wê bide domandin. Yan jî wê di rengekê din de wê karibê wê bibêjê ku ew wê, di şewayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bibê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê ew ya derve ku ew bi bûjenî heya wê weke çavkaniya wê çawa wê bibê wê weke têngînek felsefeyî a serdema navîn ku wê bi wê re wê were li xwezayê wê were lê hizirkirin û wê li şûn wê li hêzek afrîner wê bigerihê ku ew heya wê di wê temenê de ku ew wê bi sedema wê re wê werênê ser ziman wê bibê. Di nava cemberekê vegotinê de wê weke bi derkkirinê wê ji aliyekê din ve jî wê derfeta wê girtinê û gihiştian têngiştian wê di wê temenê de wê bi wê ve wê girêdayî wê li wê bihizirê bê.

Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê felsefeya spinoza, leibniz û hegel û hinekê jî bi hizirên descartes wê di wê temenê de wê bi têngîna realismê re wê karibê di rengekê de wê bi wê fêrsa wê ya fahmkirinê re wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê di têtîna rastarast a realismê de wê rastarast a derkkirina wê de wê bê ku wê navberek wê hebê wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê di zêhnê de wê di renekê de wê weke rewşek ku wê bi derkkirina hebûna bûjenî a derve re wê li wê bihizirê. Bi ya deerkkirina wê ya di zêhnê de jî wê di renekê wê di dîmenekê ku wê ne dûrî a dûalismê wê di wê temenê de wê di renekê de wê were dîtin ku wê li wê bihizirê. Li vir ku em bi gotin bikin wê têtîna dualisma realismê wê di renekê de wê di nava rewşa bûjena derve û biriqîna wê ya êi zêhnê ku wê çawa wê têtîliyê wê hebê wê li ser temenê ahengekê wê bi wê re wê di renekê de wê li wê bihizirê.

Aliyekê din ê bi têtîna realismê re wê têtîna realisma 'naiv' bê. Di wê temenê de wê, di nava felsefeyê de wê weke ku wê ji hemû darazên xwe û pêşdîtinên xwe dûr ku ew wê weke wê derkbikê wê di renekê de wê şewayekê fahmkirinê wê bi hizirkirinê wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li gorî wê realism wê di nava xwe de wê ya pêşî û en zelal wê di xwe de wê di dîmenekê de wê bihawênê wê hebê. Wê di wê çerçoveyê de wê bi gihiştina li wê nerîne wê di wê çerçoveyê de wê pêwîst ku ew bi nerînek ji hemû darazên dikarin rengê fahmkirin û derkkirinê bidina dîyarkirin ji wan xe rizgarbikê. Rengekê hizirkirinê ê bi wê çerçoveyê mirov di nava felsefeya zerdeşt de jî wê dibîne. Ew wê, di renekê de wê dihênê ser ziman ku wê daraz wê weke xwe bikê ku ew fahmbikê û wê bigirê. Wê tiştê weke ku ew heya wê nehêlê ku ew bibîne û ew karibê were fahmkirin. Di wê nûqteyê de ew wê weke hinek aliyên darazî ku wê pêşîya rastarast wê girtina wê bê bigirin û wê dîtina wê bigirin bin wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bo wê yekê wê pêşî wê xwe ji hemû darazan wê paqij bikê û wê herê aliyê wan ê din bi nerînek dervî wan ku ew weke tenê wê wan wê weke xwe wê derkbikê.

Di wê nûqteyê de wê nerîna naif a realist wê weke ku wê karibê wê bi rehetî di renekê de ew were manipulakirin. Li hemberî wê çawa wê nerînek cihê wê li wê bigihîjê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê zerdeşt wê têtîna realismê wê weke têtînek epistemikî a rêzkariyek wê ya bingihî a felsefî wê weke ku ew wê li wê bihizirê wê di wê çerçoveyê de wê weke ku ew wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman ku wê bûjenên ku ew di nava jîyane me de ew hena û ew dikarin werina fahmkirin ew wê dervî me hebin û wê weke hinek hizirna zêhnî bin. Di wê nûqteyê de wê ji aliyekê ve wê weke ku wê

zerrdeşt wê bixwezê ku ew wê balê bikişênê li ser têtîna realismê ku ew rastarast wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê ne bi rêya têtînekê û an navberekê wê bi wê fahmbikê. Wê weke wê û wê bi wê fahmbikê. Wê di wê temenê de wê wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizra xwe wê di rengekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di awayekê de wê di destpêka saedsale 20an de wê têtîna bijartinê a realismê ku wê bibê wê di rengekê de wê di çerçoveya rengê fahmkirinê ê weke di rengekê de wê çawa ku wê tiştî wê encama têtîliya fahmkirina wê nebê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Di têtîna bijartinê a realismê de wê realismê wê weke rêgezê bingihî a epistemolojikî wê herê kirina wê ji aliyekê ve wê li hemberî wê derkeve. Ew wê li ser wê temenê wê duitiya wê ya bi heyina wê re wê bikê mijare fahmkirinê.

Piştî wê têtînel perspektîfî a realismê ku wê li hemberî wê pêşkeve wê, tiştê wê bi dîtbariya wê û ji wê girtinê wê yên bi hizrî, hêstî û hwd re wê, bi xosletên wê yên pirralî re wê bikê ku ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Ev têtîn wê di fêrsên fahmkirinê de wê weke bi rewşa aqilekê hevbeş re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê tiştê wê weke wê dervî daraz û hêstan wê di awayekê wê weke wê de wê şîrove û fahmkirina wê ji xwe re wê bikê mijar. J. L. Augstin wê di dahûrkinên xwe yên li ser ziman wê di rengekê de wê li ser wê bikê. Ew têtîna realisma hevbeş (common sense) wê di rengekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê ev têtîn wê di rengekê de wê, Russel wê di rêgînekê xwe ya ku ew wê weke li hemberî şikparêziyê wê werênê ser ziman wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê 'ya ku em li hemberî gûmanê dizanin, em tiştên ku em dizanin bi gelemperî giştîya wan bi rastî weke ya ku em dizanin wê diparêzên.'

Di wê çerçoveyê de wê di wê temenê de ew wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Moore wê dema ku wê di wê temenê de wê bi têtînekê ji wê mirov wê bahsa wê bikê wê karibê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku ew wê dema ku em pirsgirêkekê wê felsefî wê çareserbikin em pêşî wê ew ya ku ew wê diafirênê wê pêşî wê zanibê. Di wê nûqteyê de wê bi têtîna realismê wê ev wê bi wê re wê di wê nûqteyê de wê karibê were fahmkirin û ser ziman ku wê ya ku mirov wê pêşî wê bikê wê zanibê ku ew çî ya. Di wê temenê de ew wê di wê de wê zaninê wê li pêşîya kirinê wê di rengekê de wê weke ku wê dênê û wê bi wê re wê di

şêwayekê de wê bi wê re wê bikê ku ew bi wê re wê li wê bihizirê û ew hizra xwe di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Moore wê di hizra xwe wê têtînek hevra wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ew wê di renekê de wê zêhn wê bi bûjenên deervî wê re wê çawa wê têtîliyekê wê dênê re wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Weke aliyekê wê yê din wê têtîna realisma ne rastarast ku wê bibê wê di wê çerçoveyê de wê bi têtînek weke ya ku wê seh wê dema ku wê têtîliyê wê bi wê re wê dênê û wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê weke dîmenekê realismê a ne rastarast bê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê têtîna realisma ne rastarast de wê li şûna nimînêrîya rastarat wê ya ne rastarast wê bi zêhnê wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê têtîna locke wê di renekê de wê bi têtîha realismê re wê dîmenekê di wê rengê de wê bi xwe re wê di renekê de wê bide mirov. Di dewama wê de wê dema ku me bahsa têtîna locke di wê warê de wê bikin wê weke ku wê bi descertes re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê têtîna nimînêrî a realismê wê di renekê de wê bi wê re wê werênina ser ziman. Minaq wê tiştê ku ez wê dibînim wê bi dîtina wê re wê çawa wê were dîtina wê bibê wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê azmûn tiştê ku ew wê çawa wê bide dîyarkirin û wê karibê wê werênê li holê û hwd re wê alaquadar bê. Minaq wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê ku wê di wê temenê de wê di renekê de wê dema ku em bêjin masayek, û an azmûna dîtina masayê û hwd re wê di renekê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman. Ev têtîna wê hem bi locke re û hem jî wê bi têtîna hume re jî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di têtîna têtîna realisma numînêrî de wê ew wê were ser ziman ku wê çawa wê ya ku ew wê weke rastarast wê were derkkirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke têtînek ideayî wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin bê. Di rêgîna realismê a rexnewî de wê di renekê de wê li ser temenê heyina objeyî dervî zêhnê ku wê bi wan û xwe sipartina wan re wê di renekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê

de wê, di renekê nêzî ya têngîna realismê a numînîrî wê di dîmenekê de wê bi wê re wê xwediyê renekê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê ya ku ew di hati derkirin û wê bi wê re wê bi rastarastiya wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê çerçoveyê de wê bi têngîna realismê re wê têngînek rastin a weke ya rastitiyê wê di renekê de wê karibê wê bibînê ku wê werênê ser ziman. Di nava felsefeyê de wê, minaq wê têngînên weke yên ku wê bi felsefeya demên kevnera wê weke ku wê bi têngîna parmanides a teka wî re wê were dîtin û an wê di renekê de wê hinek çavkaniyên bi têngîna cewherê re wê bi wê re wê di renekê de wê were fahmkirin. Melissus wê dema ku wê tekê wê lêdîpîrsê wê weke hevgirtinekê wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din wê ev têngîna tekê wê di renekê wê weke bi têngîna tozê û hwd re wê di renekê de wê hinek çavkaniyên hizirî wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê biafirênê. Minaq wê, dema ku em gotinek weke ya têngîna metafîzîkê a tozê ku em li wê bihizirin wê di renekê de wê bi wê re wê karibê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê melissus wê li wê bigihijê ku wê têngînek weke wê hebê ku ew wê di renekê de wê weke cewher wê hebê û an wê weke navika wê hebê. Yan jî wê di renekê de wê tişt wê bi dîtbariya wê û rastitiya wê di wê rengê de wê li wê bihizirin. Lêpîrsînên melissus ên li ser wê tekê re ku wê weke ji yekê zêdetirî wê di wê de wê hevgirtî wê hebê wê hinekê jî wê di wê temenê de wê di renekê de wê dîmenekê hizirkirinê wê biafirênê. Lê di wê temenê de wê têngînek weke bi tekê ku ew ji gelek qatan diafirê wê di renekê de wê, çawa wê xwediyê dîmenekê cewherî bê wê di wê temenê de wê ev wê zêde wê ne têngînek zelal bê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê têngîna cewherê wê di wê rengê de wê, di nava têngîna rêgezên weke yên logosê û hwd de wê piştre wê hinekê wê bi wê re wê were dîtin ku wê di dîmenekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê were lêhizirkirin û wê werênê ser

ziman. Ev wê weke têngînek ku wê di demên serdema navîn û destpêka wê de wê dinava felsefeyê de wê pêşkeve. Minaq wê felsefeya platonvanên nû wê di wê rengê de wê tekê wê bi cewherê wê di renekê de wê pênasebikin û wê di wê rengê de wê werênina ser ziman. Ji wê hewldana gihiştina salixkirinên bi wê cewherê re wê di renekê de wêwere dîtin ku wê bibê. Piştî wê di wê temenê de wê minaq wê li kurdistanê wê suhrewerdîyî wê di wê rengê de wê di dîmenekê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temen de wê di renekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wekî din wê di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têngîna cewherê wê di têngîna tozekê de wê spinoza û descertes wê hinekê din wê di wê temenê de wê li wê bihizirin û wê pêşdetir wê bibin û wê di nava felsefeya hemdem de wê di destpêka wê de wê werênina ser ziman.

Wê jî wê di renekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê werênina ser ziman ku wê tişt wê weke bi dîmenê xwe yê heyî û navaroka xwe û di wê navarokê de wê bi toza xwe û an cewherê xwe re wê di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Têngîna tozê wê di renekê de wê di renekê de wê ji wê re wê bibê temen ku wê cewher û an dîmenê wê were ji hev cihê kirin. An jî wê weke ku wê çawa wê bi bedenê û gîyanê wê di wê temenê de wê were ji hev cihê kirin. Yan jî wê di renekê de wê tiştek wê hebê wê cewherê wê hebê. Di wê nûqtayê de wê têngîna cewherê wê di felsefeyê de wê, bi platon re wê bi têngîna wî ya xwemal re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Ew wê her tiştê wê çavkaniyek wê ya xwemal ku wê hebê wê di wê temenê de wê ji wê yê din wê di dewama wê de wê weke wê bibin û an wê dema ku wê bibin û piştî ku ew bûn wê çawa wê bikin ku ew wê weke ya cewherî ew bigihijina wê ast û pîvane wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Minaq wê haspek xwemal wê hebê. Wê hemû haspên din wê weke minaqe wê bin. Wê hemû hasp wê armanca wan wê ew bê ku ew weke ya xwemal baştir bibin û wê ya baştirin wê hertimî wê weke gavekê li pêşîya hemû minaqan wê bibê. Di wê çerçoveyê de ew çendî ku ew gavek pêşde çûn bi baştirbûna xwe wê di wê rengê de ew xwemal wê

hertimî w gavekê wê li pêşîya wan bê. Wê bi wê rengê wê armanca wan ya baştirbûnê wê bi xwe re wê biafirênin.

Di fersek fahmkirinê de Platon wê weke ku wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman ku wê ya baştirin wê hertimî w gavekê wê li pêş bê û wê di wê temenê de wê ti carî wê li wê gihiştin wê weke nebê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku ew wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê di nava wê temenê de wê ya cewherê û an wê weke bi têngîna tozê re jî wê dîmenekê ne dûrî wê di renekê de wê weke ku wê were dîtîna wê were şîrovekirin û wê were hanîn li ser ziman. Wê hertimî fêrsa bi hiştina ya baştirin wê di wê rengê de wê weke armancekê li pêşîya hebûna heyî wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were hanîn li ser ziman. Ev wê bi xwe re wê di renekê de wê ji aliyekê ve wê karibê wê, di dîmenekê metafîzîkî de wê weke metafîzîka tozê jî wê di renekê de wê, bi wê re wê di şêwayekê de wê şîrovebikê û wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Metafîzîk wê di têngîna xwe xwe wê bi fêrsa ya li pêşîya fizîkê ku ew heya wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê toz wê weke navendek ji wê hertimî wê bûyin wê bibê û wê afirîn wê bibê û wê di wê çerçoveyê de wê ti carî wê ew wê dawî li wê nebê û wê ew wê xilas nebê. Ew wê weke bi vejene jîyanê wê tiştî bê û wê sînorê wê nebê. Di wê temenê de wê ew têngîna tozê wê di renekê de wê bi salixkirinên bi wê re ku wê werina kirin wê hinekê jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê bi têngînek metafîzîkî wê bi wê re wê di renekê de wê werke ku wê were hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê dema ku em li navaroka cewherên olan jî wê binerê wê di wê temenê de wê gotina xwûdê wê di renekê de wê, di wê têngîna navendî de wê weke nûqteyek tozê wê di renekê de wê biafirênê ku wê çawa wê ji wê hertimî wê wekew afirîn wê bibê û wê li wê were gihiştin wê bi wê hewldan wê were dayîn nîşandin wê bi wê re wê weke ku wê bibê.

Di têngîna metafîzîkê de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê karibê wê bi hinek aliyên wê yên teybet re wê li wê bihizirê. Felsefe wê aliyên ku wê di xwe de wê salixkirina wê weke aliyên weke yên realismê, dualismê, monismê, metalyalîsma mekanîkî, metalyalîsma dîyalektîkî û hwd re wê karibê bi gelek aliyên wê re wê di wê temenê de wê di

dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Monismê wê ji nûqteyekê wê destpêbikê û wê bi wê re wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê tektiyekê wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Dualismê wê bahsa têtîna du heyinên weke levbikin û an dijberî hev bin wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di felsefeya dualismê de wê, minaq karibê têtîliya gîyan û bedenê û hwd ku wê di felsefeyê de wê were şîrovekirin û wê weke di demên berê felsefeyê de wê ji hev cihê wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. An jî wê ji aliyê aqilekê sentetikî ve wê weke du têtînen weke yek baş û yek nebaş ku wê weke vajî hev wê hebin û wê di wê temenê de wê bi têtîliya dijber a nava wan ve wê, bi pêvajoyên fahmkiirinê re wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di çerçoveya têtîna mekanikî de ku wê were lê hizirkirin ku wê her tiştê wê di renekê de wê bi têtîna weke tevgerê wê weke mekanikê wê bihizirê û tefkîrbikê û wê bi têtîli û bandûra wê ya li hev re wê di renekê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Weki din wê têtîna diyalektikê wê karibê wê di nava felsefeyê de wê weke têtînek girêdanê wê hilde li dest. Wê di nava felsefeyê de wê bi têtîna hizirkirinê a Zanon ku ew bi wê girêdanên bi têtîna xwe ya nakokiyê re wê bikê û an wê bi hizirkirinên weke sokratikî ku wê were ser ziman ên weke bi girêdana bi hev re a bi pîrspirînê û di dewama hev de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de ku mirov wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di têtîna diyalektikê de jî wê mijare hiş û an zêhn wê weke berhema bûjenê bê wê di renekê de wê di şêwayekê de wê di renekê de wê didewama wê de wê werênê ser ziman. Lê di dewama hev de wê pêvajoyên hizirkirinê wê di renekê de wê bi pêvajoyên heyina bûjenî re wê di wê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê di renekê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di

rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di têtîna diyalektikê de wê aliyekê wê yê ku wê hertimî wê di wê de wê were lê hizirkirin wê bi têtîna hegel a bi fêrsa tîne a giyanî ku ew wê bi têtînek fenomenolojikî a di dewama hev de wê werênê ser ziman bê. Di têtîna wê ya ku wê minaq marks wê şîrovebikê bi gotina 'min ew rakir li ser pîyên wê' di wê nûqteyê de ku wê werênê ser ziman wê ew wê weke ji aliyekê din ve jî wê weke demdirêjîya wê ya bi mayindayî wê di wê rengê wê ji aliyê pêvajoyên bûjenî ve wê xwe bide dîyarkirin û wê bibê û an nebê wê weke aliyekê ku wê li ser wê bi wê were lê hizirkirin bê.

Di têtîna hegel de wê mijare idealismê a bûjenî wê bi wê re wê di rengê de wê were lê hizirkirin. Ew wê tiştê wê dervê aqil wê bihizirê û wê aqil wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê bi têtînek ideayî wê aqil wê bi rêgezî wê hilde li dest. Ji wê têtîna idealismê ku wê were fahmkirin wê karibê bi gotina idealismê re wê hinekê wê li ser wê bisekinê.

Idealism bi kortasî wê dema ku mirov wê li wê binerê û wê salixbikê wê karibê wê bi wê rengê wê di gotinê de wê werênê ser ziman ku wê weke her tişt wê weke ne ji bûjenê wê li wê bihizirê bê. Wê aqil wê li pêşîya heyina bûjenê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê têtîna idealismê wê bi dîmenekê epistemikî ku wê li wê bihizirê wê, bi wê were gotin û hizirkirin ku wê dînya wê ji zêhnê me serbixwe wê nebê. BI wê dînya fîzîkî wê li zêhnê û heyina navaroka zêhnê û hwd re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ji wê nûqteyê wê têtînek idealisti a ontolojikî wê weke ku wê bi wê re wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Ev têtîna ontolojikî a idealismê wê di demên hemdem de wê hinekê jî wê ji felsefeya kant û ya hegel wê di dîmenekê de wê karibê wê di rengê de wê ji wê fahmbikê û wê di awayekê de wê karibê wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Aliyê din jî wê têtîna idealisme metafizikî wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê weke gotinekê wê werênê ser ziman. Idealisme metafizikî wê dînya derve a fizikî wê weke ji ideayê û an dîtbarîyekê ku

wê pêkwere wê di rengê de wê tefkirbikê û wê şîrovebikê û wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di nûqteyê de wê felsefeya platon û kant û hinekê jî ya berkeleyê wê karibê di rengê de wê bi bîrbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê çawa wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di çerçoveya têtîna epistemolojikî de ku wê bibêjê wê minaq wê kant wê rastîti wê ji kirdeyê wê cihê wê weke hebê wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Têtîna metafizika idealist wê di rengê de ku wê bi têtîna mantiqê di nava felsefeya demên hemdem de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê hinekê jî wê filosofên weke leibniz bin. Ligorî wî bi rastî ku mirov hebê wê weke tozê bi xosletên wê pêwîst bin ku ew hebin re wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Liser wê temenê wê ya fîzîkî wê li wê bihizirê û wê bi wê rengê wê salixkirinên weke ya bi bûjenî hebê wê cih bigirê, ya bûjenî bê wê qatkên wê bibin, ya bûjenî bê wê karibê were beşkirin, ya bûjenî bi serê xwe û wê weke bi têtîna û temenekê ontolojikî ku wê bibê, ya bûjenî weke tozekê ku ew hebê û an ew nebê û hwd wê weke aliyên ku ew bi wê re wê were li wê hizirkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din bi têtîna heviyekiyê re wê têtîna bûjenê bi têtîhek monist ku wê were lê hizirkirin wê karibê wê fahmbikê û wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman bê. Di têtînek ideayî û an idealismî de ku wê zêhn û an gîyanê wê weke hebûna wan wê werênê ser ziman wê weke aliyekê wan ê din jî bi têtîna monist ku wê têtîliya zêhn û bedenê, ji gotina gîyan û bedenê wê derhenê û wê bi temen û çerçoveyek fahmkirinê a penteist ku wê werênê ser ziman bê. Filosofên weke spinoza wê ji wê re wê rêwanîyê wê bikin û wê bînina ser ziman. Ew wê hemû nitelik û xosletên wê bi cewherî wê bihizirê û wê têtîna tozê wê di wê çerçoveyê de wê weke çavkaniya wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di rengê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Têtîna monismê wê bahsa tozekê wê di wê dînyê de wê weke çavkaniyê wê bikê û wê ji wê gavê wê biavêjê. Weki din wê têtînek dualismê wê bihizirê û wê bahsa du tozan ku wê bandûrê wê karibin li hev bikin û wê ji hev cihê wê weke çavkaniya hebûn û

bûyinê wê karibin werina hizirkirin wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê di nava felsefeya hemdem de wê bi têtîgînên descertes ên weke beden û zêhnê ku wê weke ji hev wê karibin werina beşkirin wê bi wê re wê di rengê de wê were dîtîna ku wê li wê were lê hizirkirin. Di awayekê din de jî wê têtîgîna dualismê a qayim ku mirov wê bahsa wê bikê wê di rengê din de wê têtîgînek gîyanî ku ew wê di xwe de wê tam bê û wê pêwîstiya wê bi tiştê din wê nebê û wê weke têra xwe wê hebê wê di wê temenê de wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Bi heman rengê wê dema ku wê bahsa du tozan wê bikê wê bi heman rengê wê weke têza xwe heyî wê karibê wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Ji aliyekê din ve jî wê, têtîgîna dualismê a nerm wê karibê wê di rengê din de wê di dewama wê de wê tefkirbikê û wê wernê ser ziman. Wê bi wê re wê herdu tozên ku ew bahsa wê dikê wê cihê ji hev wê hebin wê weke pêwîstiya wan wê bi hev wê hebê û an wê hev temem bikin û wê di yekitiyekê de wê bi hev re wê di têtîkiliyekê de wê bibin û wê hebin wê werênê ser ziman.

Minaq aristo wê dema ku wê hizra xwe wê werênê ser ziman wê bi gotina weke toza mirov wê weke yên xwezayê ên din wê ji bûjenê û darêjkê wê pêkwere. Wê bi saya xwe wê xwe bi xwe re wê hebê. Ew wê dema ku wê bahsa kutleya wê bikê wê ne tenê wê goşt û hastuyê wê bê. Wê hemû tiştê ku wê bi wê dide hiskirin bê wê werênê ser ziman. Ew mijare gîyanê wê bi wê re wê bi mirov şînayî û heywanan re wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê pêvajoyek bûyinê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê bahsa pêvajoya bûyinê wê bikê wê di rengê de wê ji aliyekê ve wê bi gûharîna wê were dîtîna ku wê li wê were lê hizirkirin û ji aliyê din ve jî wê bi demê re wê bi hatina ba hev re wê di temenekê heyinî de bi bûyinê re ku wê bibê wê were hanîn li ser ziman. Di çerçoveya felsefeya pêvajoyê û demê de wê di wê çerçoveyê de wê bi têtîgînekê di rengê de wê were dîtîna ku wê li hebûnê û pêvajoyên wê yên bûyinê wê were dîtîna ku wê were lê hizirkirin. Ev wê di çerçoveya têtîgîna metafîzîka tozê de jî wê di rengê de wê bi wê çerçoveyê re wê were dîtîna ku wê li wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman. Wê dema ku em bahsa pêvajoya bûyinê wê bikin wê di wê çerçoveyê de wê li ser hebûnê re wê pêvajoyên fahmkirinê wê bi

têgînek hebûnîparêzî wê di demên piştre jî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê felsefeya bûyinê û an hebûnê û ya têgîna metafîzîka tozê wê di rengekê de wê weke nûqtayek wan ya hevbeş ku wê hebûnê wê ji xwe re wê bikina mijare fahmkirinê bê. Lê felsefeya bûyinê wê di wê temenê de wê pêvajoya hebûnê re wê werênê ser ziman û wê di wê çerçoveyê de wê bahsa pêvajoyek xwe afirandinê wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê li gorî mirovê ku ew xwe salixdikê wê mijare hebûnê wê bi têgîna hebûnîparêzîyê wê bi hizrên Kierkegaard, sartre û hwd re wê were ser ziman. Heidegger jî wê hinek hizirvan di nava wê çerçoveyê de wê werênina ser ziman lê ew mijare hebûna ku ew dihênê ser ziman wê bi temenekê hebûnê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Lavinan wê mijare hebûnê wê, di têgîna bûyinê û pêvajoyên wê de wê bi wê re wê li ser temenekê bi rexnegirtina li wê têgîna ontolojikî a heidegger re jî wê di şewayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Wê dema ku em di dewama wê de wê mijare têgîna metafîzîkê wê di dewama wê de wê hinekê din wê li ser wê bisekin in wê di aslê xwe de wê pêwîst bê ku wê ji hinek aliyan ve wê bi têgîna pêwîstîniyê û xwezayê re wê hinekê wê li wê bihizirê bê. Hinek aliyên ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê di çerçoveya sazûmana xwezayê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq wê, têgîna determinismê wê di wê çerçoveyê de wê bi xwezayî ku wê were lê hizirkirin wê xwediyê temen û çavkaniyek wê ya ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê wê bi wê re wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, hizrên weke tişt wê ji xwe re wê bibin û an wê hebûnek wê biafirênê wê lli wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê nîqaşên bi zêdeyî ên weke li ser esasê ti tişt ji xwe bixwe re nabê re ku wê were ser ziman bê. Ber vê yekê wê lêgerînek li hebûnek diyadikê wê hertimî bi wê têgînê wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin.

Di felsefeyên berê ên kevnera de wê hizirkirinên weke tişt ji bûyinê dibin û an ji tûnebûnê bûna û hwd wê werina ser ziman wê bibin. Ev hizir wê di felsefeya serdema navîn de jî wê temenekê metafîzîkî û ontolojikî a fahmkirinê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê bi xwe re wê di rengekê de wê bi wê re wê bibê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di w nûqtayê de wê aliyekê wê yê têgîna pêwîstîniyê wê bi têgîna sedemê ve wê girêdayî wê di wê nûqtayê de wê were ser ziman. Li gorî

wê her tişt wê sedemek wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman wê bibê.

Lêpîrsîn û hizirkirinên li ser têngîna sedemê wê hinekê jî wê di felsefeya serdema hemdem de wê bi wê nûqtayê ve wê girêdayî wê were dîtin ku wê bibê. Minaq hume wê ji wê aliyê ve wê di rengekê de wê hinek lêpîrsînên xwe wê bihizirkirinên xwe yên li ser têngîna sedemê re wê bi wê re wê were dîtin ku wê bikê û wê bide kirin.

Di têngîna pêwîstîniyê de ev wê weke têgeza sedemê wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û li gorî wê ti tiştê wê ne belesebeb bê. Di wê çerçoveyê de wê ber vê yekê wê di her tiştê de wê li sedemekê wê bi wê re wê were li lê hizirkirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê were hanîn li ser ziman.

Têngîna pêwîstîniyê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê girîng ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê ku wê karibê wê li wê were lê hizirkirin bê. Minaq wê di wê nûqtayê de wê têngîna fîzîkî û xwezayî wê bi wê re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin. Di xwezayê de wê heyîna tiştê wê bi sedemên wê re wê li wê were lê hizirkirin. Fizîka newton bixwe jî wê di rengekê de wê bi wê têngîna pêwîstîniyê re wê xwediyê têngînek û şewayekê fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin.

Li gorî wê her tiştê bi mekanîkî wê li gorî wê rêgezê mekanîkî pêwîstîya fahmkirina wê hebê. Di wê temenê de wê bi hev ve girêdayî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Descartes wê di têngîna xwe ya mekanîkî de wê bi mijare hizirkirinên xwe re wê bi wê re wê bixwezê ku ew di rengekê de bi wê re ew li wê bihizirê.

Hume wê di têngîna xwe ya sedemê de wê bahsa têngînek heyînê a ku ew wê dervî ya pêwîstîniyê wê bikê. Di wê çerçoveyê de wî xwest ku ew bi hiş wê di wê temenê de wê di farqê de wê fahmbikê. Kant wî dema ku wî ji aliyê xwe ve wê hizra hume wê şrovebikê wê bi gotina 'ku ew ji azmûnê dertênê û di wê de pêwîstîninî wê nebê wê, li fêrbûnek azmûnê wê lê daxê û wê weke wê dûnya derve û sazûmana wê ew wê weke pêşmercê wê bê re wê werênê ser ziman. Kant wê dixwezê di çerçoveya têngîna xwe ya pêwîstînist de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê kant wê li

hemberî hizra hume a bi rengê weke 'zêhnê mirov ku wê bendewariyên xwe wê biafirênê wê hertimî wê pasif bê û ku wê weke azmûna mirov wêwê hemû pêbaweriyên mirov wê weke ideayê wê dîmenekê bidina mirov wê, weke hizrek ku wê kant wê li hemberî wê derkeve bê. Cihêbûna di wê nûqtey de di nava hizra kant û hume de wê li ser nûqtêya pêwîstîniyê û an serbestitiyê a bi azmûnê bê.

Di nava felsefeya hemdem de wê bi fizikî û an kuantumê de wê rêgeza nediyariyê ku wê were ser ziman wê weke têngînek di wê fêrsê de wê karibê wê fahmbikê û wê têngîna pêwîstîniyê wê bi awayekê giranî wê weke bandûra wê bisikênê. Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê têngîna rêgeza gerdûnî a sedemî wê di wê çerçoveyê de ku wê hinekê wê laplace jî wê bi têngîna pêwîstîniya gerdûnî wê ji aliyê xwe ve wê bi kirpênê wê weke li ser têngînek fizikî wê şîrovebikê. Lê di wê nûqteyê de wê têngîna rêgeza ne diyariyê û kifşkirinên weke bi beşkirina atomê û hwd wê ji aliyekê ve wê karibê wê bi rehetî wê bibêjê ku wê bandûra wê têngîna pêwîstîniyê wê ji gelek aliyên ve wê bide şikandin. Piştî wê di wê temenê de wê êdî wê dervî wê weke pêvajoyek wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Mijare kifşkiirna rêgezên fizikê de wê di rengekê de wê têngîna teleolojîyê ku wê were ser ziman wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê bi wê têngîna sedemê wê di rengekê de wê, ber çî wê hebûna wê hebê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê têngînek ku wê koka wê heta hizrên felsefeyê ên dema aristo jî wê di rengekê de wê were dîtin ku wê herê.

Aristo wê di têngîna teleolojîkî de wê her tiştê wê li xwe wê weke vegehihê ku wê di rengekê de wê şîrovebikê wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Piştî wê di demên felsefeyê de ku wê li ser temenê teleolojîkî wê hizrên xwe di rengekê de wê werênina ser ziman filosofên weke bacon, galilei, newton û hwd wê di şêwayekê de wê, ew wê hizrê wê di rengekê spekulatîf ve wê hildina li dest.

Di demên felsefeya hemdem de wê weke ku wê were dîtin wê felsefeya desceertes ku ew wê hebûna bedene mirov wê bi mekanîkî wê wekebi çerçoveya wê ya cihê ku wê komplikebûnekê wê bide dîyarkirin re wê şîrovebikê. Li ser felsefeya desceertes û an kartezyeni re wê bi têngîna tevgerê bûjenî re wê, bi beşên fizikê, biolojîyê û hwd re ku wê heta wan

wê berfireh bikê wê bixwezê ku ew wê bi temenekê wê bigihênê çerçoveyek fahmkirinê.

Desceertes wê bi felsefeya wî re wê têngîna mekanê jî wê bi awayekê wê bi têngîna wê ya dizaynê û hwd re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Li ser mijare heyin û neyina mekanê wê di rengekê de wê bi felsefeyê wê di demek dirêj wê hizirkirin wê bibê. Geometrikî wê bi wê temenê wê pêşkeve û wê çawa wê qadê û mekanê wê bi dizayne wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Hizrên li ser mekanê wê piştî demên serdema kevnera wê zêdeyî wê di felsefeyê de wê bi fizikê wê pêşkevin. Di wê çerçoveyê de wê, têngîna mekanê wê di demên serdema navîn de wê bi mijare têngîna sermedî û an ne sermedî de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, têkiliya mekanê û demê wê li ser wê temenê wê weke têkiliyek lêpîrsînê ku wê êdî wê bi zanînên fizîkî û matematikê û hwd re wê were dîtîn ku wê were lêpîrsîn û wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman. Di wê warê de têngîna nerîna fizikî a mekani a kopernikî û kapler û heta ya newton wê di rengekê de wê êdî wê werê ser ziman. Leibniz wê bi têngînek mekanî a girêdanî wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê têngîna dîtbarî a girêdana mekanîkî û ya fizîkî wê di wê çerçoveyê de wê êdî wê cihê wê ji hev wê were lê hizirkirin. Li gorî ya dîtbar wê, mekan wê weke ji girêdanên dîtbar ku ew dibê weke rewşek têkiliyî bê wê were pênasekirin. Li gorî kant wê nikaribê bi rastiyeke teqez wê karibê were hildan li dest û wê karibê wê şîrovebikê bê. Ew wê di rengekê de wê têngîna xwe ya mekanê wê bi fêrsek fahmkirinê a ku ew bi kirdeyî li ya demê dikê re wê bikê ku ew wê fahmbikê û wê bi wê çerçoveyê re wê werênê ser ziman.

Fizik wê pêşketina wê bi xwe re wê di nava felsefeya hemdem wê bi zêdeyî wê ji du aliyan ve wê bi têkiliya wan a bi hev re wê dem û mekanê wê hilde li dest. Di wê çerçoveyê de wê têngîna mekanî a demî û ya demî a mekanî wê di wê çerçoveyê de wê weke du fêrsên bi wê fahmkirinê ku wê werina salixkirin û wê çawa wê werina hanîn li ser ziman bin. Hinekê jî wê têngîna teoriya roletivîteyê wê di şêwayekê de wê li ser wê weke bi çerçoveyek fahmkirinê wê weke ku wê hebê.

Etik û felsefe

Etik wê weke mijare felsefeyê ku wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Etik wê di şêwayekê de wê dikarê wê di bin du awayan de wê werênê ser

ziman. Yek wê di rengekê de wê di bin dîmenê rêgezî ku ew wê bi wê re wê di şewayekê de wê di nava gerdûnê de ku ew wê bi wê re wê hebê wê werênê ser ziman. Aliyê din jî wê di bin dîmenê rewîstî û hwd de ku wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê wê xwe bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman bê. Etik wê di demên kevnera de wê bi felsefeya pisagor û hwd re wê bi têngînek gerdûnî wê were lê hizirkirin. Piştî wê bi şîroveyên xwe yên nava jiyânê ên ên bi wê re wê sokrat wê derkeve li pêş.

Di wê nûqtayê de wê, di rengekê de wê gotina etikê û ya rewîstê wê di rengekê de wê ji hev cihê wê di nava felsefeyê de wê were dîtîn ku wê bê gihandin li awayekê fahmkirinê, her çendî ku wê herdû jî wê, di hemwateyekê de jî bin. Rewîst wê di rengekê de wê weke pergalek rêgezan bê. Wê xuyên mirovan bi reng û awa û têtikiliyên wanên bi hev re wê di rengekê de wê weke ku wê şîrove bikê û wê bikê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de minaq em dikarin bahsa têngîna rewîst û hûqûqê bikin. Wê li ser temenekê wê ji têngînê weke yên olî û hwd wê cihê wê bi dîtbarîyek rêgezî a rewîstî wê çerçoveyek wê ya fahmkirinê wê hebê ku ew wê bi wê re wê were ser ziman wê bibê bê.

Li gorî gelek huquqnas û an rewîstnasan wê di rengekê de wê, têtikiliya rewîst û hûqûqê wê bi hev re wê li ser temenekê rêgezî wê zêdetirî wê nêzî hev wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê fahmbikê bê. Dema ku wê bahsa rewîstê wê were kirin wê di rengekê de wê bi rêgezên dîtbarî re wê, kevneşopî, orfûadet, sinc û gelek aliyên din ên ku wê di wê çerçoveyê de wê bi pêvajoyên jîyane mirov re wê weke bi rêgezên ku wê rengê tevgerên mirov wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin wê bi wê re wê werina ser ziman.

Weke hûqûqê wê rewîst jî wê di pêkhatina wê de wê xwediyê hinek rêgezên ku ew wê weke bi pêwîstîni ew were hanîn li cih wê bibê. Di awayekê de wê weke hûqûqê rewîst jî wê çerçoveyek giştî a tam ya rêgezan wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li rêgezên ku ew xwe di sipêrê wan wê temenekê normatîfî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê dema ku em ji aliyê têngîna cihê ve wê werênê ser ziman ku wê di şewayekê de wê rêgezên hûqûqê wê weke nivîsandi bin. Lê yên rewîstê wê ne nivîsandî bin. Rêgezên hûqûqê wê bi destên mirovan wê werina nivîsandin. Lê yên rewîstê wê weke bi têngînek weke ku ew bi pêvajoyên jîyanê re ew pêşketina û wê di wê temenê de wê karibin ji wê re ew hinek çavkaniyên din jî ji wê re werina dîtin. Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman.

Çendî ku wê di lêkolînên li ser rewîstê de wê bê dayin nîşandin û wê were fahmkirin ku wê rewîst wê berê hûqûqê jî wê hebê jî lê wê di rengekê de wê piştî wê jî wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê bi wê re wê bibê. Di rengên tevgerinê ên ku ew hûqûq wê bi wan tevgerihê wê karibê rêgezên xwe werênê ser ziman ku ew dervî yên rewîstê di rengekê de werina dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, rewîst wê bi têngînek xwezayî weke ya hûqûqî dê cewherê xwe de wê bihawênê. Lê ya hûqûqê wê nikaribê wê di rengekê de wê, werênê ser ziman. Minaq wê ji aliyê nerîna rewîstî ve wê qadaxaya zimanê kes û civakê wê bi ti awayekê ne rast bê û rast newê dîtin. Lê bi destûrekê wê karibê ew wê were kirin û dest nîşandin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê rewşên weke wê di gelek aliyên din de wê karibê bi wê re ew werina kifşkirin û bînan li ser ziman.

Di her demên civakî û an bi hev re bûyina jîyane mirov de wê weke rêgezên li ser temenê ku wê bi wê re wê çawa wê nêzî hev wê were kirin û wê bi wê re wê çî wê rast bê ku ew bi hev re wê were kirin wê li ser wê were û bibê. Di wê çerçoveyê de wê rêgezên wê di her demê de wê ji demê li demê wê karibin bi gûharin. Di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên pêşketina mirov, ast û pîla wê di pêşveçûnên wê de wê weyn wê bileyizin. Di kirinekê de wê çî wê çawa wê rast wê were dîtin wê bi wê re wê were dîyarkirin. Wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê têngîna rewîstê wê di pêvajoyên jîyane civakî de wê bi wê re wê pêşkevin. Di hin têngînên ontolojikî de wê, çavkaniya wê carna wê li ser têngînên olî re wê weke xwûdê jî wê were dayin nîşandin.

Di wê çerçoveyê de wê di olan de wê têngînên weke 'dojeh' û 'bihuştê' di rengekê de wê were pêşxistin û wê di wê temenê de wê weke xelatkirin û cezakirinên li ser kirinên mirov re wê bi wê re wê were pênasin. Minaq wê weke tiştê weke ya nebaş kirin wê weke rêya dojehê wê bi wê re wê bê dayin nîşandin. Başî jî wê bi wê re wê weke rêya bihuştê wê bide dîyarkirin ji mirov re wê werê ser ziman.

Rewîst wê di rengekê de wê weke li hemberî xwezaye xwe, jîyanê û malbatê, rewşên din ên civakê û heta ol û baweriya xwe jî wê di temenekê sipartekî de wê were pênasekirin. Di wê çerçoveyê de wê rêya kirinê û çawa kirinê wê bi rêgezên wê bi rewîstê wê were dest nişandin. Di wê temenê de wê, di karê wê têngîna rewîstî a pêşî wê di rengekê de wê weke di wê rengê de wê weke rewîsta olî wê di rengekê de wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ew wê di wê çerçoveyê de wê sipartek û berpîrsîyarên me yên li hemberî pêwîstîniyên baweriyê û olî û hwd wê bide destnişandin. Di awayekê de wê dikarê wê bahsa cûreyekê din ê rewîstê bi têngîna xwezayê re wê bikê ku ew wê li ser xatek civakî a demên berî şariştanî û piştî wê ku wê di rengekê de wê bi pêvajoyên wê re wê çawa wê jîyankirinê a bi hev re wê bide dîyarkirin wê bi rêgezên xwe re wê bide dîyarkirin. Wê xwediyê rêgezên dîtbar ên weke yên jîyanê, axiftinê, nêzîkatîya li hev, nêzîkatîyê li kirinên nebaş û bi kirinên baş û hwd re bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê bi têngîna rewîstê re wê bi têngînekê weke awayekê rewîstî ê ku wê kws wê bixwe bi xwe re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ew wê weke rewîsta kesane jî wê karibêê wê di rengekê de wê pênasebikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Kes wê di wê temenê de wê ji xwe re wê bi wê dîyarbikê ku ew çî wê rastbikê û an çî nerast bê ku ew wê nebê bê. Wekî din jî wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê dema ku em di dewama wê de wê gotina 'etikê' wê werênina ser ziman. Gotina etikê wê di şewayekê de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê karibê wê di temenekê rêgezî û teorikî de wê hinekê wê li wê bihizirê. BI wê re wê, aliyê rêgezî û teorikî wê were lê hizirkirin. Minaq wê di demên kevnera pisagori wê bi têngîna etikê re wê bikin ku ew di rengekê de wê rêgezên gerdûnê wê kifşbikin. Ev wê piştî jî wê di rengekê dewê were dîtî ku wê di serdema navîn de bi hizrên filosofên weke spinoza û hwd re jî wê di wê temenê de wê were dîtî ku wê were ser ziman. Piştî wê, filosofên ku wê hizrên xwe wê bi têngîna etikê re wê werina ser ziman heta lavinas wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê were dîtî ku wê bi têngînekê wê li wê bihizirin.

Di wê temenê de wê rêgezên avakar û têngînên pîretikî ên teorikî û hwd wê were dîtî ku wê di rengekê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Etik wê di rengekê de wê di çerçoveya têngînek teorikî de wê weke têngîhek bingihînî a rewîstê jî wê bi wê

çerçoveyê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Li ser temenekê rewistî bi awayekê bi sazûman û pergali û şewayê hizirkirin û hizrên xwe bi teorikî û rêgezî wê hanîna ser ziman wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Wê dema ku mirov wê etikê wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê, dikarê wê pêşî wê ji du aliyan ve wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê weke ku me li jor wê hanî ser ziman wê bi teorikî û hwd re wê bi awayekê rêgezî wê werênê ser ziman. Aliyê din jî wê di temenekê pireetîkê û an di rewşa pêkhatinê de wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê aliyên wê yên din ên weke bi teybetî û giştî û an gelemperî wê di wê temenê de wê di nava jîyanê de wê were lê hizirkirin. Wê dema ku em wê bahsa tişteke û rewşekê wê bikin û wê bi gotina wê weke 'ne etikî bê!' ku wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê weke têgînek bi rewşek teybet re ku mirov wê li wê dihizirê bê. Lê her rewşên teybet wê di ahengekê de wê bi yên giştî re wê were lê hizirkirin û di lêhatinek hevqirt de wê li wê were lê hizirkirin bê. Di mijare etikê de çûyina razberkirinê wê hinekê jî wê taqabûlî aliyê wê yê teorikî wê bikê û wê di wê temenê de wê bi rêgezî wê di rengekê de wê were lê hizirkirin. Ji aliyê rêgezî ve bi gelemperî wê di rengekê de wê çawa wê bi rewşek weke ya ji ya jor wê were bi ber jêr ve wê di wê temenê de wê di rengekê wê dîmenekê pêfahmkirinê wê xwe bi wê re wê were dîtin ku wê karibê wê were lê hizirkirin. Bi rewşên teybet wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê ku wê ji ya hesan bi her komplike çûyin wê di rengekê de wê bi wê re wê, weke rewşek ku wê li hev hûnandinê wê bi wê re wê di rengekê de wê bibê rewşek ku wê di wê çerçoveyê de wê karibê rewşa xwe ya giştî biafirênê. Ji wê ya hesan bi ber ya komplike ve çûyin wê bi rêgezên giştî ên teorikî ên ku ew bi etikê hatina kifşkirin re wê bigihênê hevdiîtinekê ku ew an lev bikin û an di rewşekê de bigihênê li hev? Di awayekê de wê, di rengekê de wê bi çerçoveya hûnandina wê de wê karibê dîmenekê cihê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Mijare etika piretikî û an ya pêkhatinê wê di rengekê de wê ji kirinê wê di rengekê de wê bi ber rewşek têgînî ve wê bi hizirkirinê û hwd ve wê çûyinê û bi wê gihiştina têgînek weke ya bi rêgezî. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê bi têgîna teorikî a di demên hemdem de wê bi têgiha felsefeya etikî re wê hin bi hin wê di rengekê de wê pêşkeve û wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin ji bê.

Wê jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê ev etik wê weke etika ku wê ji pêkhatinê wê bi rêgezên wê were fahmkirin û teorizekirin wê weke etika mirov jî wê di rengekê de wê karibê wê direngê de wê fahmbikê û wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Li hemberî rewşên ku ew dibin ku ew bi başî û nebaşî helwest pêşxistin li ser fêrsek başî û rastîti û hwd re wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê ev wê bi çerçoveyekê wê pêşkeve. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di wê helwestê de wê çi wê weke fêrsa rastîtiyê wê karibê ew bi wê were lê hizirkirin? Di wê çerçoveyê de wê di fêrsa etika pêkhatinê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê ku ew wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were li wê hizirkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê di demên hemdem de wê têgînek emprikî û an zanyarî wê di wê çerçoveyê de wê hin bi hin wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê fêrsên etikî ên ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê werina pêşxistin wê carna wê weke 'etika zanistî' jî wê di rengekê de wê were bi lêvkirin. Lê gotina etika zanistî wê di rengekê de wê wateyên wê yên din wê hebin. Ew wê çerçoveya rêgezên etikî ên bo zanistê û qad û şaxên zanistî ku ew wê bûhûrîner bin wê bi wê re wê di çerçoveyê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev wê di wê rengê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê zaninên zanyarî li ser çerçoveyek baş werina bi karhanîn û an bi nîyetek dervî mirovî ew newina bikarhanîn û an bi armancên dervî bo başiya mirov ew newina bikarhanîn. Anjî ew li hemberî mirov newina bikarhanîn û hwd wê rêgezên wê di wê temenê de wê di wê de wê weke ku wê werina ser ziman.

Di wê temenê de wê têgîna etikê wê ji wê aliyê ve wê bi wê hizirkirina wê bi temenekê pêkhatinê de wê hinek xalên wê di wê temenê de wê hebin. Minaq wê nirx ku ew wê di temenekê nirxî û parastina wê de ew were dîtin û pêşxistin. Aliyê din wê li ser esasê ya pêwîst û ya heyî re wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê bi têgîna ya heyî re ku ew xwe bi sipêrê têgîna ya heyî. Ya pêwîst ku ew wê ya pêwîst wê di rengekê de wê esas bigirê. Têgîna bi gotina pêwîstîtiyê wê dikarê wê di hinek wateyan de wê di wê rengê de wê fahmbikê. Minaq wateyên weke hanina li cih a pêwîstîniyên jiyânî, parastina jîyane zindiyên dijîn û hwd. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê berfireh bikê û wê werênê ser ziman. An jî parastina mafê yên din ên dervî xwe. Weke ku wê li mafê xwe bihizirê li

yê wan jî bihizirê. Di wê temenê de 'yê din' li berçav bigirê û wê di wê temenê de wê weke rêgezê ji xwe re û di hebûna xwe de û di têngîna xwe ya hizrî, nirxî û hwd de wê weke rêgezê bi hebûnê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Moore wê dema ku wê li xosletên etikî wê bihizirê wê di rengekê de wê bi têngîna xwezayî û emprikî wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi têngîna xwezayî wê kirpendinek wê piştre wê bi wê têngîna wê li ser minaq mafên xwezayî ên ji hebûnê dihên wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê were kirin û wê were ser ziman.

Di awayekê din de jî wê mijare etikê wê ji wê aliyê ve wê bi axiftinê û hwd re wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di demên kevnera de jî û di demên serdema navîn de jî wê bi axiftinê û ya ku mirov wê bibêjê re wê ji hev cihê wê çendî ku wê bi were li lê hizirkirin jî lê wê di awayekê de wê di wê temenê de wê çerçoveyek felsefeyî û hizrî wê bi wê re wê werênê ser ziman. Zerdeşt wê di awayekê de wê bahsa wê bikê ku ew ya ku me bi gotinê hanî ser ziman wê çawa wê berpirsiyariya mirov wê li wê hebê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê şîrovebikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê di serdema navîn de wê, bi gotinê wê di rengekê de wê bi ya ku mirov wê got wê weke peymanê wê di rengekê de wê mirov wê girêdê wê di rengek bi wê çerçoveyê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê dema ku wê bahsa têngîna bi gotinê û etikê wê were kirin wê di wê temenê de wê, pêşî wê weke rêgeza wê ku ew xwe bi sipêrê ya heyî, ya rast û ya pêwîst. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Li gorî têngîna etikî a sazûmanî wê dema ku mirov wê bi dest hizirkirinê wê kir wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê bidest hizirkirina wê çawa wê were kirin wê were dîtin ku wê karibê wê bahsa wê were kirin. Di demên kevnera de platon û sokrat wê di wê temenê de wê bixwezî ku ew dîmenekê wê bi wê re wê werênina ser ziman.

Têngîna etika normatif wê di rengekê de wê weke têngînek ku wê li ser wê re wê pêşkevê û wê rêgez û çerçoveya axiftinê bê û an hizirkirinê bê ku wê bi çi etikê wê di rengekê de wê bibê ku ew wê bi rêgezî wê kifşbikê û wê werênê ser ziman wê weke aliyekê wê yê ku ew wê were hizirkirin bê. Li gorî wê em weke hebûnên dihizirin mirov wê xwediyê wê fêrsên

ku em çawa bijîn wê bidina dîyarkirin û ev wê berpîrsîyarên teqez ên weke ku em bi pêwîstîni bi rastî wê bikin û rast tevbigirihîn û wê werênina ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê çî wê rast û ne rast û baş û nebaş bê ku wê ji hev cihê bikê.

Aliyê wê yê din jî ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê ew bê ku wê di jîyanê de wê di pêşîya kijan armancan û hwd de wê herê ku ew wê kifşbikê û ew di rastîtiya wê de bigihijê wê fahmkirinê û fêrsa têgihîştinê. Di wê warê de etik wê rastî wê weke siparteka pêşî ku mirov wê bikê wê weke ku wê bide pêşî ya mirov. Lê wê ya baş û nebaş ku ew çawa dibê wê di serî de weke wê kifşbikê û ji ya baş re bêjê baş û ji ya nebaş re wê bibêjê ev ne baş a.

Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê li gorî çî siyanê wê were jiyankirin û wê rastî û ne rasti û başî û nebaşîyên xwe wê bi wê çawa wê kifşbikê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Hin bi hin wê bi têgîne etikî ku wê bi çavkaniya xwezayî û emprikî wê pêşkeve wê di rengekê de wê ji navendên weke yên olî û hwd wê dîrkeve û wê di wê de wê mirov wê weke siyan û rest û pîvanekê wê ji xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê hebûna mirov wê di wê rengê de wê bi wê re wê êdî wê bi wê çerçoveyê re wê çawa wê baştirkirina wê, rasttir kirina wê, û aliyên ne baş û hwd wê çawa wê hebin û wan kifşbikê û li ser wê temenê bi têkiliyek baş re wê bikê û wê bide dîyarkirin.

Li vir wê di nava wê têgina etikî de wê ev wê di rengekê de wê were lê hizirkirin ku mirov dikarê mirov ji aliyê qarakterê wê ve wê weke baş di destpêkê de wê herê bikê û ankû na bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê di wê warê de wê têgînên xwezaparêz wê hinekê wê ji wê aliyê ve wê bikevina nava lêpîrsînekê de di wê warê de. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din wê di rewşa pêkhatinê û lêkera etikî de wê di rengekê de wê xwe di şewayekê de wê bide dîyarkirin. Nîqaşên di wê temenê de wê di etikê de ku wê mirov wê ji xwe re wê bikê navend û pê de wê bi wê re wê pêşkevin wê weke aliyên wê yên din ê giring wê xwe bidina dîyarkirin û wê derkevina li pêş bin. Li vir wê etik wê li duyan wê xwe beş bikê. Aliyê pêşî wê lêpîrsînekê wê li ser xweza û qarakterê re wê bi başî û nebaşîya wê û an ji bûyinê ve baş û an ji bûyinê ve nebaş û hwd ve wê bikê. Aliyê din jî wê di rengekê de wê li ser kirinê ku ew bi kirinê re wê di awayekê de wê şîrovebikê. Yani wê di rengekê de wê bi kirinê re wê ew kirin wê bi başî û nebaşîya wê re wê dervî mirov wê di rengekê

de wê şîrovebikê. Di wê rewşê de wê di renekê de wê ev wê weke têngîna etikê a bi kirinê a fahmkirinê bê. Aliyê din wê bi wê re wê weke bi pirsgirêk ku wê were niqaşkirin wê dervî hebûnê wê hizirkirin wê demê bi wê re wê hebûnê wê çawa wê şîrovebikê wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê êdî wê were lê hizirkirin bê.

Aliyekê din wê bi wê re wê bi vê têngîna etikî re ku wê were lê hizirkirin wê ew bê ku wê civak wê li gorî kijan rêgezên etikî wê were bi sazûman kirin û wê bi wê were bi rêvebirin. Di wê çerçoveyê de wê li ser wê re wê di renekê de wê li wê were lê hizirkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê hinek aliyên ku wê weke bi wê re wê li wan wê were lê hizirkirin wê hebin. Kirin û pîretik û an çalakiya mirovan û wateya ku ew di xwe de di hawênê û an bar dikê bê. Aliyê din wê mijare têngîna qarakterê û hwd ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de ku wê were lê hizirkirin bê.

Di wê çerçoveyê de wê mijara qarakterê wê bi hewirdora civaknasî re wê di renekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku ew di nava wê de wê awayê xwe bigirê û wê hêm bigirê û wê pêşkeve bê. Di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên pêşketina mirov wê di wê temenê de wê di renekê de wê hem bi keseyetî, hem bi civakî, hem bi rewşên weke yên kirinê û hwd re wê bi têngînek etikî wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê di nava ya ku ew pêwîsta bibê û an ya ku ew bûya û hwd re wê, ji aliyên cihê ve wê di renekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ya ku ew dibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke têngînek etikî a ku wê di her rewşê de wê ji wê têngînekê fahmkirinê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê dema ku em bi têngîna ya ku ew pêwîsta bibê û an pêwîsta weke wê bibê di wê temenê de wê di renekê de wê ji kirine û an çalakiyê zêdetirî wê weke ji têngînekê wê bi wê re wê di renekê de wê li wê were lê hizirkirin û di temenê têngînên bi wê rengê ên etikî de wê têngihên olî û bawerî û hwd di renekê de wê di temenê wê de bin. Ev wê weke têngîna etikî ên ku ew ji serî ve didina dîyarkirin ku ew wê weke wê çawa wê bibin bin. Ev têngîna etikî wê di nava felsefeyên hemdem de wê di renekê de wê weke aliyekê ku ew wê ji gelek aliyên ve jî wê di şewayekê de wê were dîtin ku ew wê were lê pirsîn bê. Têngînên etikî ên weke bi pêjnî (descriptive ethics) wê di renekê de ku wê rêgezê wê dênê û wê darêjkê wê werênê û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê.

Di wê çerçoveyê de wê di demên hemdem de wê di renekê de wê, mijare têngîna teleolojiyê wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin û wê di wê çerçoveyê de wê li ser wê were sekin in. Ev wê hinekê jî wê weke hinek têngînên etika klasik bê ku wê bi têngînek teleolojikî wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê, têngîna etika salixker (descriptive ethics) wê di renekê de wê ji kirinê wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê bigihijê têngînekê di wê çerçoveyê de.

Hinekê jî mirov dikarê pêşketina têngîna etika pêjnî wê weke encama pêşveçûnên zanyarî ên dema hemdem jî wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li vir wê ji aliyekê ve wê ji pêşketinê wê têngîna wê ya etikê ku wê kifşbikê wê di wê çerçoveyê de wê li gorî hebûna dijî a jiyani mirov û hwd wê, ew wê çî wateya wê ya baş wê hebê û wê çawa wê karibê wê fahmbikê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê têngîna etikî de wê çavdêrîti, dîtbarî û hwd wê weke aliyekê wê yê ku ew wê li pêş bê. Xosletê wê yê sereka ku wê têngînek dervî wê ne bi mudahaleya wê û an nerîna ku ew wê were baş û an nebaş dîtin. Di wê çerçoveyê de ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di serî de wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê keseyetiyê bi keseyetiya wê, ezîfîyê bi ezitiya wê, û hwd re wê di wê temenê de wê hilde li dest.

Minaq wê dema ku em bahsa têngîna hazzê bikin wê di wê temenê de wê salixkirina wê ku ew wê çawa wê weke hêstekê bê wê bi wê re wê di renekê de wê ji aliyekê ve wê pêşî wê salixbikê. Di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê didewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di nava pêvajoyên wê yên fahmkirinê û yên bi dîrokê ên fahmkirinê de wê, di rewşa di cihê de ê fahmkirinê de wê karibê di hin rewşna taqabûlî rewşa têngîna etika normatif bikê. Lê di wê temenê de wê weke ku wê di renekê de wê têngînek di xwe de wê xweşbûnê wê pêşbibinê. Weki din wê weke têngînek etikî a ku ew hazzê wê herêkirina wê re wê di renekê de wê were ser ziman. Di wê rengê de wê têngîna dilşabûnê wê weke têngîhek esasî a pêşî wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê hilde li dest.

Ji aliyekê din ve jî wê di destpêka sedsale 20an de ku wê felsefe wê weke bi têngînek dahûrî wê hin bi hin wê derkeve li pêş û wê were

fahmkirin wê bi wê re wê, dilxweşî, dilşahî, etika bûjenî bi derfetên wê re gûmana ku ew wê hin bi hin wê were pêşxistin wê bi xwe re wê têgînek din a weke ya metaetikê wê bi xwe re wê pêşbixê û wê bide dîyarkirin. Ev wê weke têgînek etikî ku wê ji aliyekê din ve wê çawa wê beremberê têgîna etika normatif wê pêşkeve wê bibê bê.

Bi wê re wê felsefe ku wê weke renekê jiyânê wê derkeve li pêş û wê ziman wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke bingihhekê wê yê bi fahmkirinê ê têgînî û wateyî û hwd re wê xwe bide dîyarkirin re wê di renekkê de wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê, di renekê de ku wê, mirov wê hem ji hemzayendê xwe re bê û an ji yê li hemberî xwe re ku wê bibêjê ew çawa bê û an çawa bijî û hwd jî wê bi wê re wê weke ku wê mafê wê nebê wê bi wê re wê weke aliyekê ku wê derkeve li pêş bê.

Di renekê de wê, li şûna bi têgînek normatif a etikî ku wê bi wê re wê felsefeyekê wê di renekê de wê bikê û wê bînen ser ziman wê bahsa rastiyên din ên bi xwe bixwe re ên di jîyanê de wê bikê. Metaetik wê di renekê de wê aqilmeşandinn bi etikî wê di renekê de wê di wê temenê de wê weke têgînek ku wê li hemberî wan wê bisekinê û wê di renekê de wê, têgînekê wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ev wê ji sedsale 20an û pê de wê hin bi hin wê li ser wê re wê di renekê de wê derkeve li pêş û wê li ser temenekê tekakesîtiyê a mirov û têgînên wê yên bi zimanî û felsefeyî û mantiqî û hwd re wê dîmenekê wê yê ku ew bi wê were hanîn li ser ziman wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bibê bê.

Di wê çerçoveyê de wê erka filosof jî wê bi wê re wê li şûna ku wê weke etikekê wê werênê ew wê mijarên etikê û xuyê wê dahûr bikê û wê fahmbikê. Û wateya gotinên wê dênê li holê ku ew werina fahmkirin.

Di awayekê de wê minaq wê dema ku wê etika normatif wê werênê ser ziman ku wê, 'haz baş a', 'armanca sereka û pêşîn dilşabûna mirov a', 'mirov mirovên din ne weke amûr lê weke armanc bibînen', 'dil şikandin ne baş a', 'dizin ne baş a', 'lêxistin ne baş a' û hwd ku wê bi gotinên ku wê were ser ziman wê, metaetik wê di renekê de wê li ser wê re bi dahûrkirinê wê bikê ku ew di renekê de ew bigihêjê fahm û wateya wê ku ew çî dibêjê. Di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê mijare dahûrkirinê û li ser temenekê empirîkî wê fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê hilde li dest. Bi gotinek din wê tiştê di cihê wê de wê fahmbikê û wê çawa wê were fahmkirin ew wê li ser wê bisekinê. Lê ew wê dema ku wê fahmkirinê wê dikê wê nexwezê ku ew li gorî têgînên

a derve ku ew wê hilde li dest û wê şîrovebikê û wê fahmbikê. Di xosletê têtîna metaetikê de wê weke wê di wê çerçoveyê de wê hilde li dest. Di wê renekê de wê rewşan wê bi awa û esasê wan re wê şîrovebikê û wê bigihênê li fahmkirinekê. Wê di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê dixwezê ku wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de ew wê di wê rengê de wê di derbarê jîyanê de wê di awayekê de wê bigihandina li gotinekê wê di renekê de wê bi wê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê mirov wê di nava civakê de wê weke nirx û rastiyeke hêja wê, bi rengê jîyane wê û şewayê wê re wê hilde li dest. Di çerçoveyêkê felsefî a dahûrî de wê di renekê de wê dikê ku wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Weke têtînekê felsefeyî, minaq têtîna û rêgezên felsefeyî ên normatîf ew wê bi rêgezên wê çawa wê weke şewayekê etikî û bi rêgezên wê re ew wê hebê wê bikê ku ew wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Weke têtînekê etikî a lêkolînêr bê. Metaetik pergalekê etikî ên weke ya etîka normatîf, bi rêgezên wan ên pêşîn, darazên etikî û têtînanê etikî, ku termên bingehîn ên etikî ne wa, dahûr dike. Metaetik, ku li hember darazên etîka normatîf pir rexnegir e; Ew ne şewazeke ramanê ye ku pêwîstî bi darazeke dîrokî, zanistî, ezmûnî an normatîf heye - an jî tê de ye, lê wateya têtînanê etikî di nava têtînanê ziman û etikê de dahûr dike; Ew wek şaxekê etikê ye ku ew etîka heyî wê bi reng û rêgezên wê re wê dahûr dikê weke rêzkariyek dahûrî wê dikarê wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê pêvajoyên fahmkirina etikê wê dema ku em hildina li dest wê di dewama wê de wê bi têtînanê etikê û an têtînanê etikê a weke ya etîka normatîf û hwd re wê di şewayekê cihê de wê cûreyên bi wê ên hizirkirinê ên teorîkî wê karibê rast wê were. Ji xwe wê pêvajoyên wê yên hizirkirinê ên demdirêj wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê hebin ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di demên kevnera de minaq wê di renekê de wê weke ku wê bi filosofên weke epîkur re wê têtînanê weke yê şabûnê û dilxweşbûnê û hwd wê werina derxin li pêş û ev wê di renekê de wê bi felsefeyê re wê werina ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê etik wê çawa wê bigihênê dilxweşîyekê wê di renekê de wê bi wê re wê bidest hizirkirinê a bi wê re wê di renekê de wê were dîtin ku ew wê bikê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê piştî wê di dewama wê de wê cûreyên hizirkirinê ên bi teorîkî wê weke bi 'kiryara rast' û an 'çalakiya rast' û hwd re wê di

rengê de wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev wê weke aliyekê ku wê ji kirinê wê weke ku wê bi ber fahmkirina wê ve wê herê ku ew wê çawa wê di rengê de wê weke rast bê û an ne rast bê.

Aliyekê din jî wê di demên piştre wê pêşkeve û di demên hemdem de wê bi hizrên weke kant re wê bi temenekê klasikî û hwd re wê were bi temen kirin a etika sipartekan wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di rengê de wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê di kiryara mirov de wê çawa bê wê bi wê re wê li ser wê re wê di rengê de wê li wê were lê hizirkirin. Zerdeşt wê di wê çerçoveyê de ku mirov bahsa hizra wî bikê wê bi têgîna kirina baş, çalakiya baş û hizra baş re wê di rengê de wê bikê ku ew li wê bihizirê û wê di rengê de wê werênê ser ziman.

Mirov wê di pêvajoyên jîyane xwe de wê hewldana gihiştina ya baştir wê weke aliyekê ku wê hertimî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bikê ku ew wê di wê çerçoveyê de wê bikê bê. Li hemberî jîyane xwe wê çawa wê berpîrsîyariyên wî hebin û an li hemberî malbat û endamên malbate xwe wê çawa wê berpîryariyên mirov wê hebin wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê li wê bihizirê. Fêrsa parastinê wê hinekê jî wê di rengê de wê têgînek etikî a di wê temenê de ku ew dibê wê di bingihê xwe de wê di rengê de wê weke ku wê bihawênê. Di dewama wê de wê dikarê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê di wê çerçoveyê de wê mijare etikê wê direngê rêgezî de wê bi wê rengê wê di dewama wê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Li ser wê temenê wê aliyekê wê yê din ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê bi aliyên weke li ser temenekê baş bûyina xwediyê kiryarkê û nêzîkatiyê bê, di çalakiya xwe de rast, dûrûst û baş bê, li ser wê temenê bûyina xwediyê qarakter û fahmkirina wê ya xort û bi temen bê. Aliyekê din ê çarem jî wê bi wê re wê di rengê de bi zanebûn û bi zanebûn tevgerin wê weke têgînek etikî a bi zaninê re ku wê di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman wê bibê bê.

Aliyekê din ê bi etikê re wê ew wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê li wê were lê hizirkirin wê li ser têgîna bijartinên mirov re bê ku mirov wê çawa wê bikê û wê bijartina ku mirov wê kir wê çawa wê rast bê û hwd bê. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê lêpîrsînêr wê di wê temenê de wê xwe di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê ya ku

wê di temenê diyarkirina bijartinên mirov de bê wê çi bê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ku wê bi teorikî wê di temenê têngîna etikê û dîyarkirinên bi wê re wê ji aliyekê ve wê were li lê hizirkirin bê. Bi wê re wê weke ku wê bi bijartinên mirov re wê, xwediyê qarakterekê çawa bê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê aliyên weke dîrûstbûnê, dilxweşiyê, dilşabûnê û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin û wê were ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di miajre etikê de wê, di wê çerçoveyê de wê di demên serdema navîn de wê zêdeyî wê têngîna etikî a teleolojikî wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê etik wê weke bi têngînek armancî û temenî a sedemî û hwd wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê were hanîn li ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, têngîna teleolojikî wê di renekê de wê bi etikê re wê bingihê wê di çerçoveya têngînên ontolojikî de wê di renekê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û bi hizirkirina wê re wê were kûrbûn. Têngîna etikî a teleolojikî wê weke têngînek etikî ku wê bingihê wê li ser hinek fêrsên bi fahmkirinê ên bi kûrbûna wê re wê were lê hizirkirin jî wê di renekê de wê were dîtin ku wê were lê tefkirkirin.

Di nava têngîna xuyê û etikê de wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di rengê wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê were dîtin ku ew wê were lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê lêpirsînên bi têngîna xuyê re wê ji du aliyan ve wê were dîtin ku wê bi wê re wê karibê bibê bê. Yek wê bi têngîne û hevraştiya wê ya bi armancê û hwd re bê. Di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê çawa wê rengê xuyê wê bide dîyarkirin û ew rast bê. Aliyê din jî wê bi salixkirina xuyê û wê weke fahmkirinekê wê bi têngînî wê hilde li dest. Wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Xuy wê di renekê de wê weke dîmenekê fêrbûnê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê bibêjê ku wê xuyek wê bi salixkirna wê bi aqilekê re wê çawa û ber çi ew daya nişandin û berî

hertiştê ew bi çi awayê heya û çawa dikarê wê weke wê fahmbikê û wê li wê û zanîn û fahmkirina wê serwer bê wê weke aliyekê wê yê bi hizirkirina wê re wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin bê.

Di wê nûqteyê de wê minaq wê kiryarekê wê karibê wê ji encama wê cihê wê li wê bihizirê? Di wê nûqteyê de wê dema ku em bahsa wê nûqteyê bikin wê têgîna etikî a deontolojikî wê di renekê de wê karibê wê were li bîrê. Di wê temenê de wê têgîna etika deontolojikî wê di wê temenê de wê li wê bihizirê ku wê, ji armancê û li ser wê re wê bi hizirkirinê ji wê zêdetirî wê bi rastîti û ne rastitiya wê ji wê serbixwe wê di renekê de wê bikê ku ew wê li wê bihizirê. Ew wê di renekê de wê bi têgînek weke hanîna li cih a hinek sipartek û an berpîrsiyarîyan ve girêdayî wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, ji encamê zêdetirî wê li ser temenê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê di renekê de wê li ser têgînek wê weke ku wê bi gotinê re wê di renekê de wê bixwezê ku wê di renekê de wê bi wê re wê di renekê de wê li wê bihizirê. Mirov dikarê wê têgîna etika deontolojikî wê weke ya têgîna fahmkirinê wê fahmbikê. Lê mirov nikaribê wê bibêjê ku ew wê di renekê de wê, ji rewşa nirxê dûr wê şîrovebikê. Di wê çerçoveyê de wê di şewayekê de wê, bi fahmkirina wê re wê, li ser nirxên ku ew bi wê dihizirê re wê pêşî wê fahmkirinekê ji temen wê bi wê re wê bikê ku ew xwe bigihênê li wan. Di dewama wê de wê bikê ku ew wê çerçoveya wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji demên kevnera de wê siyane etikî wê weke têgînek ku wê di temenê têgînên etikî de wê cih bigirê û wê bi temenekê klasikî wê bi felsefeya wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê di nava wê û fahmkirina wê de wê di renekê de wê bikê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di mijare têgîna etikê de wê dikarê di dewama wê de wê bi têgîna realismê û têgîna metaetikê û hwd re wê hinekê wê bibêjê. Di wê nûqteyê de wê li ser têgînek realist wê weke li ser têgîne bûjenî ku wê bi wê re wê weke wê hinek têgînên etikî wê hebê ku ew wê wer têgihkirin wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq di têgîna realist de wê bi wê re wê li wêbihizirê ku wê dervî mirov û wê ku wê di jîyanê de wê weke têgînên etikî û hwd ku ew wê dervî wê hebê wê bîrê ser ziman ku ew nebin. Di wê çerçoveyê de ku mirov wê bibêjê wêdarazên etikî wê di dînya de wê çi beremberê wê hebê ku ew bi wê re wê dihizirê wê weke ku ew ti

beremberê wê nebê wê weke di renekê de wê li wê bihizirê. Ev wê weke nebûna beremberê wê, di wê temenê de wê ne bi wateya redkirina têtînek etikî û heyina wê bê. Di wê çerçoveyê de wê li ser temenê wê yê bûjenî ku ew li wê dihizirê wê bi wê re wê di renekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê bi têtîna realismê re wê li şûna têtîne dij realist wê bi têtînek realist wê di nava xwezayê xwe de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê sr ziman. Di wê nûqteyê de wê di renekê de wê gotinên weke bûyina xwediyê qanaatên etikî bê wê weke gotinên ku ew beremberê wê di renekê de ku wê weke nebê û an wê nikaribê were piştrastkirin wê di renekê de wê weke li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ber ku wê di wê temenê de wê li ser temenê realist a heyinî wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê çerçoveyê de ku mirov wê bi gotina hiş re wê li wê bihizirê wê di renekê de wê weke têtînek ku wê bi têtîna metaetikî wê di renekê de wê karibê li ser têtînek bi fahmkirinê xwe bi wê re bide dîyarkiirn. Di wê çerçoveyê de wê rest û pîvane wê di wê temenê de wê bi têtîna weke bi hiş a ku ew dikarê were şaş nîşandan û an rast nîşandin û an ya ku dikarê were şaşkirin û an rastkirin û hwd wê li ser wê temenê de wê bi têtînek xwezayî wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê. Li gorî wê têtîne wê têtînen felsefeyî û an teorikî wê di wê nûqteyê de wê bi fêrs û darazên xwe re wê, bi herênî û neyinî wê karibê dîmenekê bi fahmkirina wê re bide mirov.

Ev têtîna rast û nerast ku wê bi rêyên sehî û hwd re wê li wan wê were lê gihiştin bi temenekê xwezayî wê bi wê re wê di renekê de wê were lê hizirkirin. Hizirvanên weke Moore wê di renekê de wê bi wê re wê li ser wê çerçoveyê wê bihizirin û wê mijare fêrsên bi gihiştina fahmkirinê a di wê temenê de wê weke bi rast û ne rast ku wê çawa wê dîmenekê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê werê hanîn li ser ziman bê.

Di awayekê de wê di wê rengê de wê mijare etikê wê di renekê dervî qanaatê wê di renekê de wê, bi wê re wê, li wê bihizirê. Lê wê dema ku wê bi têtîna dersehî û an hişî wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di wê çerçoveyê de wê, weke bi wê re wê ti têtînen weke bi rasyonali û hwd wê bi wê were têtîgihiştin wê nebê û ew wê tenê weke têtînek xwe di sipêrê qinyata me di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Aliyekê wê yê din jî wê di wê nûqteyê de wê bi gotinên weke pêbaweriyê û hwd re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê metaetik wê bixwezê ku ew têtîna etikî derxê dervî têtînek baweriyê. Di wê temenê de wê karibê wê bahsa baweriyên etikî wê bikê? Di wê çerçoveyê de wê di têtînen klasik ên baweriyên û an dema wan de wê di renekê de wê ev wê li ser baweriyên re wê di renekê de wê weke ku wê hebê. Li vir wê, hizirvanên weke moore wê bixwezên ku wê di nava gotina baweriyê û darazê de wê li ser wê re wê di dîmenekê fahmkirinê de ew xêzekê bikişênin. Di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û bi wê re ew hizrên xwe werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê têtîna hiş wê di wê nûqteyê de ku wê weke mijare wê ya fahmkirinê bin wê têtînen weke yên ku ew dibin wê weke xwediyê wateyên cihê bin û wê di wê de wê weke fêrsek etikî jî wê bi xwe re wê di renekê de wê bihawênê wê, di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê wekeku wê bihawênê. Li vir wê her hiş wê wê hêsta ku ew dide dîyarkirin wê bi wê re wê hinek fêrsên ku wê weke di wê temenê de ew bi wan werina fahmkirin wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di renekê de wê di wê de wê hebê.

Di nava têtîna hişê de wê di wê rengê de wê bi têtîna rast û nerast û hwd re wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê aliyê wê yê bi hêstiyarî ku wê bi wê re wê werê lê hizirkirin wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di wê çerçoveyê de wê weke fêrsek etikî wê bide wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di wê nûqteyê de wê li ser gotin û hanîna wê ya ser ziman û hwd re wê çerçoveya wê bi hêst û fêrsa fahmkirinê ku wê weke bi rast û nerast wê bide me wê weke li gorî wê têtîhiştinê wê me bigihinê têtînek etikî û hêsta wê.

Ji vir wê dikarê wê di renekê de wê bahsa têtîna etikî a hêstiyarî wê bikê. Di wê nûqteyê de wê hizirvanên weke Ayer wê di renekê de wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênina ser ziman û wê mantiqê wê têtînê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Têtînen bi darazî ên etikî û an derkkirin etikî wê rastteqniya wan wê etikekê wê bi xwe re wê newênê ser ziman. Di wan de wê nitelikên etikî wê taqabûlî têtînek nitelikî a bûjenî wê nekin. Di wê temenê de wê di renekê de wê, di renekê de wê li gorî wê weke li hemberî têtînekê wê bi hêstî xwe dana diyarkirin û an hanîna ser ziman wê ji wê re wê tenê wê weke bingihêkê wê weke

biafirênê. Di wê temenê de wê di wê têngînê de wê bi têngiha ku wê weke di mirov de wê heman hêstê û an weke heman hêstê ku wê fêrsna bide şîyarkirin û bi wê sewkî kiirna çalakiyekê wê bikê wê weke erka wê di rengê de wê bibîn.

Li gorî Ayer wê dema ku wê derpêşek etikî wê dema ku ew ji hevgirtinê wê hat ji hevkin wê ev wê bi wê re wê bi rehetî wê weke ku wê were dîtin. Li ser wê re wê bahsa têngihên cihê ku wê karibê rê li pêşîya pêşketina hêstên cihê wê bikê wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, têngîna pêşniyazî (to suggest) wê di wê rengê de ew wê derdixê li pêş. Minaq wê dema ku mirov wê bahsa têngînek weke derpêşî wê bikê û bibêjî 'rastî gotin baş a' wê weke di wê temenê de wê pêşniyazek di wê temenê de ku mirov wê werênê ser ziman. Ya ku ew wê weke hêst û fêrsê wê bi gotinê wê bide me wê di çerçoveyê de wê têngînek ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê dema ku mirov wê minaq wê têngîna 'raatî gotin baş a' ku wê werênê ser ziman wê di wê de wê, kirdeyên ku wê karibin werina bi gotin ên weke 'rast bibêje!', "divê mirov rastiyê vebêjê", "rast gotin wê weke berpirsiyariyek mirov a mirovî bê" û hwd wê di wê çerçoveyê de wê têngînên ku mirov wê li wê bigihijê wê karibin bibin.

Di wê çerçoveyê de wê di felsefeya etikî de wê, di têngîna wê ya derpêşî de wê ji wê têngihîştin û hêstên ku mirov li wan digihijê wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê weke aliyekê wê yê din wê ew wê karibê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin wê têngîna etikî wê weke têngînek ku wê li têngînên weke fermankirinê û hwd ku wê werê lê daxistin wê di rengê de wê weke aliyekê wê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Lê di wê nûqtayê de wê, çendî kuwê di wê temenê de wê li lê daxistinek wê bibê jî lê wê ji aliyekê din ve wê hêstek wê bi wê rengê wê mirov wê wê çêbibê ku wê têngîna etikî wê karibê tenê di çerçoveya têngînek fermankirinê de wê bi tenê wê fahmbikê bê? Dervî wê ne bi derfet bê ku mirov wê fahmbikê bê?

Ev wê weke aliyên wê yên din bin ku wê di dewama wê de wê di wê temenê de wê di serê mirov de wê weke aliyna bi fêrsên fahmkirinê û pirs wê xwe di rengê de wê karibin bidina dîyarkirin. Li vir wê demê wê aliyekê wê yê din wê xwe bi pirsê wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê bi têngîna etikê re wê çawa wê karibê bahsa zaninekê wê

bikê. Di wê nûqteyê de wê ev di wê rengê de wê weke têtînek darazî a di nava zaninên din de bê û an wê weke zaninekê wê bi serê xwe wê karibê wê fahmbikê bê? Wê dema ku em gotina etikê û ya felsefeyê wê di rengekê de wê dênina ba hev û wê şîrovebikin û ji wê bikin ku em bigihijina fahmkirinekê wê bi xwezayî ev wê di serê mirov de wê têtînek di wê temenê û çerçoveyê de wê bi mijare zanina wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê, demê wê di rengekê de wê weke aliyên wê yên din jî wê di rengekê de wê karibê wê, diwê temenê de wê weke têtînekê wê li wê bihizirê bê. Bi etikî wê bi derfet bê ku mirov aqilmeşandinekê wê bikê? Di çerçoveya têtînek felsefeyî de wê dema ku wê were lê hizirkirin wê ev wê di renge de wê xwe bide dîyarkirin. Lê mijare têtîne etikê wê di temenekê rêgezî û hwd de wê weke têtînek ku ew wê di wê rengê de wê weke bi fermanî ku ew wê li wê bihizirê wê demê wê ev ali wê weke aliyekê lêpîrsîner wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê demê wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê li wê bihizirê ku wê mijare têtîna etikê wê, di wê şewayê de wê, têtînek wê weke bi aliyên hizirkirinê ên bi aliyê hizirkirinê me yên din û darazên me yên bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê derkeve li pêş. Wê demê wê di dîmenekê ku wê, di hizirkirinê me yên bi rêzkariyên din ên hizirkirinê re wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, hizirvanên weke Charles stevenson wê di rengekê de wê li ser têtîna derpêşî a etikî wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku ew wê bi tememî wê ji wateyê wê ne bêpar bin û wê li gorî xwe û xosletên xwe wê şewayekê hizirkirinê û bi xosletên wê di rengekê de wê weke ku wê xwediyê şewayekê hizirkirinê bi fahmkirinê bin. Ew wê di wê temenê de wê di têtîna derpêşên etikî de wê di wê nûqteyê de wê li ser têtînek darazî a şubeyî re wê ji wê aliyê ve wê bikê ku ew wê hizirkirinê wê bikê û hizrekê di wê warê de bi wê re ew wê werênê ser ziman.

Weki din wê ji aliyekê din ve jî wê di her peyv û têtînen wê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê di wê de wê xwediyê têtînek ku ew bi hêstî jî wê were girtin bê. An jî ew têtîn wê intiba û hwd wê bi wê çî fêrsê bi fahmkirinê û hêstî wê bi me re wê çêbikê wê bi wê re wê di rengekê de wê bikê ku ew wê li wê bihizirê û ji wê di nava têtînen bi zaninê de li ser wê re bigihijê têtîhiştînek hêstiyarî ku ew wê

di wê çerçoveyê de bi wê hişmendiya etikî wê bikê ku ew wê werênê ser ziman.

Ev têtîgînên etikî ku wê di rengekê de wê li ser fêrsa hêstê wê weke stevenson û hwd wê werênina ser ziman wê di rengekê de wê, rexnegirtin jî wê di rengekê de wê bi hênceta ne hiştina hizirkirinê û an pêşîlî lêgirtinê û hwd re wê li lê îtirazkirin jî wê werina kirin. Di wê çerçoveyê de wê têtîgîna etikî a preskriptif wê di rengekê de wê li ser wê çerçoveya îtiraz û rexnegirtinê re wê hin bi hin wê pêşkeve û wê di wê çerçoveyê de wê têtîgîhiştinekê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di têtîgîna fermankirinê de wê di rengekê de wê, di şewayekê de wê bi têtîgînek gerdûnî wê bi wê re wê bidest hizirkirinê wê were dîtîn ku wê were lê hizirkirin. Minaq wê têtîgînek weke bi gotina 'ez pêwîstîm çi bikim?' û hwd wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, lêpîrsînek û an bersîvek ji wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di rengê têtîgînên me de wê bi têtîgîhên weke bi gotinî di renge derpêşî de wê weke 'kuştîn ne baş a' û an divê ku ez ne kujim' û hwd wê weke têtîgînek bi fermanî wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê bi kirpênê. Hinekê jî wê bîngîhê têtîgîna etikê wê di lêker û pêvakên gotinê ve wê girêdayî wê di rengekê de wê weke xwediyê rewşek ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di zane min de wê têtîkiliya ziman û etikê wê di wê rengê de wê dîyarkirinek bi fermanî a zimanî ku ew dikê wê di wê rengê de wê têtîgînekê wê di wê rengê de jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Minaq gotinên weke 'ez divê ya rast bikim', 'ew çi rast dikê', 'wî ew rast ne kir', 'min dît ku ew çawa kir', di rastîyê de tiştîta ku ew heyî ..', 'divê ku ez fahmbikim û hwd wê weke bi wê rengê ku mirov dikarê gotinan biafirênê wê di rengekê de wê bi wê re wê xwediyê şewayekê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di gotinê de wê, fêrsên etikî wê ji wê aliyê ve wê li ser fêrsên rastîyê û hwd wê, weke lê hoyandî û hwd re wê di şewayekê de wê bi wê re wê xwediyê rengekê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Minaq wê dema ku ez bêjim 'kuştîn ne baş a' wê demê ji wê fêrsa fahmkirinê a weke 'tûyê ne kujê' wê weke aliyekê têtîgînî ku wê ji wê karibê wê were fahmkirin jî wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di kirpendinên gotinê de wê ya ku wê weke bi têtîgînî ew veşarî wê weke hena wê ji wê aliyê ve wê weke aliyekê ku wê cih bi cih wê di fahmkirinên me de wê rengên wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin.

Kirpendinên di gotinê de wê dema ku ew dihên kirin wê ne tenê wê li ser kirdeya wê û an fahmkirina bi wateyê a ji wê tenê wê were kirin. Wê hinek fêrsên din ên weke di wê de ên veşarî jî wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê weyn wê bileyizin û wê di diyarkirinên me yên bi fahmkirina me de wê karibin weyn di wê temenê de wê bileyizin. Ji gotinê û an hevokê û ya bi wê wateya ku wê ku ew bi me dide fahmkiirin wê weke aliyekê wê yê din wê ya bi intiba û fêrs û morfolojikî û hwd ku wê bi me re wê bide afirandin jî wê weke aliyna din ên ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê di rengekê de wê di têtînekê de wê gotina weke 'gotinên bingihîn ên etikê' ku em wê bahsa wê bikin wê dema ku em bi nerina wê dinerin wê di wê temenê de wê ew wê di meji de wê bi wê fêrsê wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê gotina azadiyê wê weke gotinek bi zanina xwe a xwezayî ku wê di xwe de wê serbestiyê, xwe rehet berdanê, li ti tiştê ne aliqbûnê û hwd wê werênê ser ziman lê wê di rengekê de wê ev wê di şewayekê de wê bi hebûna zindiyek ku ew dijî re wê çawa ku ew weke ku ew dixwezê bikê wê bi wê fêrsa ew weke mafê wê yê jiyânî ya ku mirov dihizirê re wê di wê rengê de wê karibê fahmkiirinekê wê bide me. Gotina wijdanê wê bi heman rengê wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê. Ev gotin wê di wê temenê de wê bi têtînek etikî wê ew wê fêrsê bi fahmkiirnê wê bidina me ku ew weke têtîne gerdûnî bin wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Di wê temenê de minaq bi fêrsa azadî bo herkesekê, wijdan bo herkesê ya û hwd wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê. Li deverekê kirpendina gotina wijdanê û li deverekê din wê ne kirpendin û an weke ne bûhûrîner lê nerîn di fahmkirinê de û bi wê rengê bûna xwediye kiryerekê û an kirinekê û gotinekê jî wê di wê temenê de wê dişewayekê de wê weke aliyekê ku wê bi têtîna etikê a gerdûnî wê di wê warê de wê karibê wê were lêpirsîn jî bê.

Di wê nûqteyê de wê têtîna etikê wê di wê nûqteyê de wê dîmenekê giştî û gerdûnî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê dişewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li vir ev wê bi wê re wê têtînek bi fêrsa fahmkirinê a weke ku wê bi awayekê li ser wê temenê wê bi fêrsa 'rastîya etikî' û hwd re wê di rengekê de wê bi xwe re wê bi rêgezî wê bide dîyarkirin. Minaq wê dema ku wê, kirpendin ne li gorî wê têtîna wê ya gerdûnî bo herkesekê bê wê demê di wê çerçoveyê de wê ev rêgez wê xwe bide dîyarkirin. Yan jî

mirov bibêjê ´mafê hemû dayikan ê parastinê´ bikê û dayikekê ji wê cihê bihizirê wê di wê temenê de wê ev wê dîsa wê di wê temenê de wê weke li hemberî wê rêgeza etikî wê weke derketin bê û wê ne rastîtiya etikî wê bi xwe re wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Mijare têtîna etikî de wê dema ku wê were lê hizirkirin de wê di wê temenê de wê li ser wê temenê wê di renekê de wê ev wê weke bi têtînek azmûnî wê karibê were fahmkirin û an na wê weke mijarek ku wê di dewama wê de wê li wê were lê hizirkirin. Minaq ku em li têtîna kant a nerîna wî ya rastitiyê binerin em dikarin wê bibêjin ku ew wê, çalakiya rast wê weke ji derkeve ji ya başiyê bê´ re wê werênê ser ziman. Kant wê di têtîna xwe ya etikî de wê dervî hemû têtînen empirîkî û têtînen sehî wê di renekê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê têtîna sehî a etikî wê li ser sehkirina ya rast û ne rast re wê xwediyê fêrsek fahmkirinê bê.

Di mijare têtîna etikê de wê bi gotinên wê re wê gotinên başî û rastiyê wê bi wê re wê ji wê were hizirkirin. Ev wê di nava felsefeyên demên kevnera de wê weke bi têtîna sokrat û hwd re jî wê were dîtin ku ew wê li wê were lê hizirkirin. Rastî û başî wê du têtînen ku ew divê ku mirov bi hev tevlihev nekê û wan di renekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Başî wê di renekê de wê têtînek darazî û şubjeyî wê di dîmenê fahmkirina xwe de wê bide dîyarkirin bê û wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê ku ew wê çawa wê, tişt wê baş bê wê di renekê de wê, werênê ser ziman. Di têtînek mantiqî û formeli de wê bi wê rengê wê were lê hizirkirin ku ew baş bê ew rast bikê. Ê an ya ku ew rast hat kirin ew dibê ku ew baş bê. Di wê temenê de wê di dema ku em li wê dihizirin wê dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin ku wê çawa wê xwediyê dîmenekê fahmkirinê a ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Başî wê ji aliyekê din ve jî wê bi têtîna zaninê re wê dema ku wê li wê bihizirê wê bi têtînek nitelikî wê karibê wê li wê bihizirê bê. Tiştêkê wê weke ku wê aristo wê li wê bihizirê ku ew baş bê ew di nava cûreyê xwe de ew baş bê û ew bi nitelikê xwe xwediyê rewşek funksiyonî a baştir bê. Wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin ku wê têtîna başiyê wê nitelikên wê li ser bingihê wê yê ku ew funksiyon bi wê dibin de wê were lê hizirkirin. John Rawls wê di wê nûqtayê de wê dema ku ew hizra xwe dihênê ser ziman wê bi gotina ”tiştêk di xwe de ew baş bê wê demê ew di xwe de ew weke mafdar bê´ wê di renekê de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê ku wê başî wê çî bê wê heta roja me wê bi wê re wê di renekê de wê were dîtin ku wê bi felsefeyî wê niqaş wê li ser wê werina kirin. Li ser têngîna başîyê re wê di nava têngînên ontolojikî de jî wê li wê were lê hizirkirin. Di xwezayê de wê çendî wê karibê bahsa başîyê bikê li wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de hizir û têngînên weke mirov dema ku ew bû ew baş a û an nebaş a wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Yan jî têngîhên weke mirov dema ku ew dihê dûnyê bi gûnah dihê dûnyê û an bêgûneh ew dihê dûnyê wê di wê çerçoveyê de wê were lê hizirkirin.

Minaq kant wê dema ku wê bahsa başîyê wê bikê wê di renekê de wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman ku mirov di her mercê de nixê bidîyê ew baş a. Lê ya ku ew başîya wê bi hinek mercna ve were kirin ew wê weke başîya bi merc bê. Wê di wê temenê de wê têngîna xwe ya bi başîyê re wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê gotina başîyê wê bi temenekê kirdeyî û bûjenî wê di wê temenê de wê di renekê de wê were salixkirin. Wê dema ku ew bo herkesekê baş bê wê weke bi têngîna başîya bûjenî' re wê were ser ziman. Û dema ku ew wê di nerinek re wê weke başîyê de ew wê weke başîya kirdeyî bê. Di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê were ser ziman.

Weke bi başîyê re wê li rex wê gotina siyanê wê di renekê din de jî wê bi têngîna etikê re wê di demên felsefeyê de wê were ser ziman. Di wê nûqteyê de wê sokrat wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman ku wê gotina siyanê wê bi têngînek wê weke di rengê ku wê 'kes ku wê bi çalakîyên baş û rast kirinê re rabê û bi perwerde û zanina xwe xwediyê gihiştin û balixbûnekê bê û hwd re wê were salixkirin.

Sokrates ku dihizire ku her heyînek xwedî erkek û armanca hebûna xwe ye, têngîna xwe ya navdar a siyane an jî fezîletê di vê nuqteyê de pêş dixê. Pirsên bingehîn ku ew di vê çarçovê de dipirse ev in: "Armanca mirovan çî ye?", "Çî çalakî ji bo mirovan bitaybet e?", "Mirov divê kîjan fonksiyonên ku heyînen din dikaribin pêk bînin?" Li gorî Sokrates, cureyê çalakiya taybet a mirovan ne tevger, mezinbûn, hîskirin an jî nûbûn e. Ji ber ku heywanên din jî van tiştan dikin. Siyan mirov divê bi aqilê ku tenê di mirov de ye û tenê di mirov de peyda dibe re têkildar be. Ji ber ku aqil û bikarhanîna aqil ji bo mirovan taybet e û wan ji heywanên din ên cuda dike. Ew wê weke siyanekê pênase **dikê**. Di vê perspektîfê de

Sokrates diyar dike ku rastteqiniyekke etikî ya gerdûnî û objektîf heye ku kirdeyê etikî dikare keşif bike, dikare li gorî keşfa xwe bijî û ew ê wî bextewar bike; Dikare bê gotin ku ew îdia dike ku divê kiryar ji hêla etikî ve xweser be û li gorî zanîna etikî ya ku divê bi dest bixe bijî. Her çend Sokrates naveroka vê rastteqniya etikî ya objektîf nedabe û hêmanên nirx û tevgerê ya gerdûnî û eşkere nekiribe jî, mebesta wî zanîna etikî çi bû an jî dikaribû çi bibe, dîsa jî dikare were fahm kirin. Ji jiyana û ramanên xwe. Bi rastî jî hêmana herî bingeşîn a vê têgîna Sokrates ku xwe bi jiyana li gorî nirxên ku diparêze, qarakterê xwe yê bizane bi helwesta xwe ya laîk diyar kiriye, û nîşan dide ku şewaza çalakiya mirov tenê tiştê ku wate dide. Wi her timî girîngî da nirxa bi ramanên etikî. Bi ya wî ew bû ku wî girîngiya ku dide lênihêrîna giyanê û pêkhatina wê û an xwe afirandina wê. Giyan wê di wê gotinê de wê weke têgînek bi aqil û zanin û wîne bi hev re ku ew dibê û dikarê di awayekê hev di hev de didina diyarkirin de wê karibê bi wê re wê fahmbikê bê.

Sokrat û platon keda wan di pêşxistina têgîna siyanê de wê zêde hebê. Di dewama wê de wê, weke têgînek di dewama aqilê pîretikî de wê bi hizrên aristo re wê karibê wê li wê bihizirê ku ew dihênê ser ziman. Ew bi şewayê jîyanê, xuy û awayên wê re wê, di renekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Aristo wê li ser temenekê teleolojikî wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin ew wê salixdikê û wê dihênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, têgînên weke jidilbûnê, nazikbûn, dûrûstbûn û hwd wê weke têgînên ku ew wê di renekê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman bê. Weke kevneşopîya bi hizirkirina wê re ku wê ji sokrat wê bimênê wê di renekê de wê, têgîna bi zanebûn û rewşeniyê wê di wê çerçoveyê de wê di şewayekê de wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê weke pêvane wê bi serbestî û têgîna azadiyê re wê di renekê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê dikarê werênê ser ziman ku wê di kirinê de wê rast û dûrûst bê û wê di wê temenê de wê bi wate û rast wê bikê. Ya ku wê di wê çerçoveyê de wê weke bi têgînek başî wê salixbikê jî wê di wê çerçoveyê de wê bi hizrên wan re wê were dîtin.

Di têgîna azadiyê de wê ya ku wê weke fêrsek fahmkirinê wê bi felsefeya sokrat re wê were dîtin ku wê di renekê de wê di nava hizrên aristo de jî wê were dîtin wê, bi têgîna aqil û wîne re wê were şîrovekirin. Azadî wê bi aqil û bi wînbûnê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bi wê têgîna azadiyê re wê di kijan serbestiyê û rengê wê de ew win were

bikarhanîn û wê çawa wê bi derfet bê ku ew karibê were bikarhanîn wê di wê temenê de wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Di demên piştre ên serdema navîn de wê bi zêdeyî wê sînorê azadiyê û wînê wê heta kûderê wê herê wê were dîtin ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê hewl were dayin ku ew were fahmkirin. Di mijare fahmkirina mirov de wê di wê temenê de wê bi têngîna serbesti û wîna mirov re wê were fahmkirin. Karina gotina xwe bi lêvkirin û hanîna ser ziman wê bi wê wînê û di çerçoveya têngîna azadiyê de wê weke aliyekê ku wê karibê were fahmkirin bê. Di mijare azadiyê de wê sînorê wê heta kûderê wê hebê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di çerçoveya têngînek neyinî de wê ji mudahaleya kes û komek dût wê bi serê xwe wê bi tenê wê bijî de wê di regekê de wê were pênasekirin. Minaq wê filosofên ingilisî ên weke J. Stuart mill, Thomas hobbes, û Russell wê li ser wê têngîna çalakiya azad û tevgera azad wê di dewama wê de wê bi wê kevneşopîyê wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Hobbes wê dema ku wê salix dikê wê bi gotina 'mirov di çalakiya xwe ya bi armanc de wê, weke di ava çemekê de bi serbesti diharikê wê weke wê li hemberî zor û tûndiyên ji derve wê bi serê xwe wê weke xwe wê bibê û wê weke bi serê xwe azad wê bibê re wê werênê ser ziman.

Di nava felsefeya hemdem de wê şîrove û hizirkirinên bi têngîna azadiyê re wê heta kûderê wê herê û wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê karibê wê bi wînê û serbestiya mirov û kirina çalakiya wî û hwd re wê fahmbikê wê li ser wê were sekin in. Di têngîna serbestiti û çalakiya bi azad de wê çawa wê ji egoismekê û aqil û fahmkirinek bi zane re wê were fahmkirin wê bi wê re wê li ser wê were sekin in.

Li vir têngîna azadiyê wê di awayekê de wê li ser têngîna xwestek û arzûyên mirovan wê ava bê. Di têngînek azadî ku wê bi etik û aqil bê wê di wê rengê de wê bê xwestin ku wê were lê hizirkirin. Di fêrsa têngihîştina etikê a ni azadiyê re wê di wê temenê de wê çi wê were qastkirin? Ya ku wê bi wê re wê were qastkirin wê di regekê de wê ew bê ku wê, di regekê de ew egoya xwe derbaskiribê, bi zanin serwer bê, karibê çalakiya xwe bi xwe û bi serê xwe pêkbênê bibê sêrî, li hemberê kesên din din bi heyidar, hişiyar û bi wijdan bê û hwd re wê di regekê de wê were hanîn li ser ziman.

Di temenekê herênî de wê bi nerîna azadiyê re ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê çawa ku wê xwediyê wê fêrs û karina dervî xwe ew ya ku ew dixwezê wê bikê, hemû astengi û

mudahaleyan bi zanin û aqilê xwe derbas bikê, fahmbikê, têbigihê, û hwd re bi ser ve were. Di awayekê din de jî ew pêşbibînê ku wê minaq wê tiştên weke maddeyên hişbir û hwd ku ew wê çawa wê zirarê wê bidina bedenê û ew wê nekê. Di wê temenê de ew çalakiya xwe bi wê di pê de ew xwediyê kirinekê bi wê re bê. Di wê rengê de ew bi kirina xwe û aqilê xwe bi zane bê û di çalakiya xwe de bi wê tevbigerihe û xwediyê wê têgîn û fahmkirinê bê.

Weke aliyekê wê yê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgîna berpirsiyariyê ku wê cûda û cûda wê hem bi têgîna azadiyê re wê were lê hizirkirin û hem jî wê bi ya etikê re wê di renekê de wê were lê hizirkirin. Di nava wan de wê çitêkili wê hebê wê bikê ku ew wê fahmbikê.

Di dewama wê de wê pêşî wê ji aliyê têgîna azadiyê ve wê li vir wê hildina li dest, ew wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê xwediyê têgînek ku ew wê di wê rengê de wê çawa bi wê re wê rabê. Wê bi zane wê tevbigerihe û wê, ne weke kesekê bêberpirsiyar wê tevbigerihe.

Di wê çerçoveyê de wê di têgîna azadiyê de wê bi rehetî wê karibê mirov wê azadiya xwe wê bi wê bihizirê û wê karibê xwe ji têgînên berpirsiyariyê di renekê de wê dûrbikê. Di wê çerçoveyê de wê hinekê jî wê azadiya karina hanîna li cih a berpirsiyariyên xwe ew pêkbênê.

Di nava têgîna etikê de wê berpirsiyarî wê di renekê de wê li hemberî kes û zindiyên din û xwezayê wê weke têgînek berpirsiyarî ku ew wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin. Wê jî wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê berpirsiyarî wê, di nava felsefeya demên hemdem de wê, bi têgînên etikê re wê minaq wê, kant wê bi gotina sipartekan wê di renekê de wê ji aliyê xwe ve wê bixwezê ku ew wê di renekê de wê salixbikê.

Ji sê aliyan ve wê dikarê wê werênê ser ziman. Yek wê ya ku mirov wê maf dikê wê bi wê tevbiherihê bê. Karibê bi azadiya xwe çalakiya xwe û gotina xwe pêkbênê. Û karibê ya ku ew weke rast ji wê re bêjê rast û ya ne rast ji wê re bêjê nerast. Ev wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê têgîna berpirsiyariyê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê etikî wê di wê rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê were dîtin ku wê karibê li wê were lê hizirkirin. Salixkirin wê di wê temenê de wê bi hebûna mirov re wê were kirin. Parastina hebûnê wê di wê temenê

de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ji aliyekê din ve jî wê ew wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku wê çawa wê di rengekê de wê mijare hebûnê û parastina wê û an xwedî kirina wê ku ew nefsa mirov bixwe bê û an ya dervî xwe bê bi heman rengê wê di rengekê de wê nêzî wê bibê. Mafê jîyanê wê di wê temenê de wê bi têgîna azadiyê û berpîrsîyariyê re wê xwediyê temen û çerçoveyek ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare hebûnê, têgîna azadiyê û hwd wê ji aliyên weke bi têgîna etikê û hwd ve wê were lê hizirkirin. Hebûn wê biqasî wê ji aliyekê ve wê fîzîkî, derûnî û civaknasî bê wê bi wê rengê wê karibê wê bi etikî jî wê di rengekê de wê şrovebikê û wê werênê ser ziman. Li vir wê têgîna etikê wê di dîmenekê şubjeyî û objeyî de wê têgînek fahmkirinê wê bi têgihiştin wê weke ku wê bistênê.

Ji aliyekê din ve jî wê têgîna azadiyê ku wê weke li dijî wê weke aliyekê bi têgînî wê xwe bide dîyarkirin wê têgîna pêwîstîniyê û ankû determinîsmê bê. Wê dema ku wê bahsa têgîna determinîsmê olî wê were bikê wê bi têgîna baweriyê wê derkeve li hemberê. Determinîsm wê di rengekê de wê ne bi wîna xwe lê wê bi winek li ser ya xwe re ku ew wê dide dîyarkirin û an ew li gorî wê dibê wê bi wê re wê di rengekê de wê were li wê hizirkirin. Ev wê bi wê re wê, derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê bahsa têgîna ne bi serê xwe bûyinê wê di rengekê de wê bikê. Di rengekê de wê, mijare têgîna determinîsmê û an pêwîstîniyê wê di wê çerçoveyê de wê weke têgîna ne bi serê xwe bûnê û an ne serbestbûnê û di dewama wê de weke ne azadbûnê wê di rengekê de wê bînenê ser ziman.

Têgîna determinîsmê wê di demên hemdem de jî wê di nava têgîna aboriyê û girêdanên bi jîyanê û an girêdanên bi genetîkî û hwd ku wê weke determinîsmê genetîkî wê bahsa wê were kirin wê di wê temenê de wê were kirpendin.

Di wê temenê de wê di demên hemdem de wê bi salixkirinên bi têgîna azadiyê û determinîsmê vajî hev re wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê ev dîmenê wê weke ku wê bi wê re wê were salixkirin wê demekê wê weke li hemberî hev wê salixkirina idealîsm û metalyalîsmê a vajî hev ku ew wê weke ti carî wê levnekin wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê, derkeve li pêş. Salixkirinên têgîna determinîsmê di rengekê de wê bi referansên wê yên weke di çerçoveyek bawerî û an olî û hwd de wê weke aliyekê wê yê bi pîrsgirêk wê biafirênê. Di wê temenê de wê têgînên bi wê rengê ol, bawerî û heta etik

jî di awayekê de bi rewîstî di nav de wê were pênasekirin û wê di wê temenê de wê were ser ziman.

Di nava wê niqaşa nava determinism û azadiyê de wê têngîna ku wê derkeve li pêş wê di serî de wê bi têngînek weke ya winê re wê were salixkirin. Ankû mirov dikarê wê bibêjê ku wê li ser winê re wê were salixkirin. Wê dema ku wê bahsa serbestî û wîna xwe bixwe hat kirin wê di rengekê de wê weke bahsa têngîna azadiyê wê were kirin. Lê wê dema ku wê bahsa girêdanekê bi têngînek ontolojikî û hwd wê hat kirin û winek li ser ya mirov re wê kir wê di rengekê de wê bi wê re wê bi têngîna determinismê re wê werê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê wîna giştî ku wê bi wê re wê were ser ziman wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê were ser ziman. Ev têngîna determinikî wê di rengekê de wê di demên hemdem de wê ji aliyekê din ve wê weke têngînek bi pirsgirêk wê xwe di rengekê de wê bi hinek xosletên hizirkirinê ên serdestîyê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Minaq wê rewşa xwe ya weke girêdana bi winek giştî ve bê, xwe tabîi wê kirinê bê, û an di bin serdestîya wê de wê weke bi bêwîn weke jiyankirinê û hwd bê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di asta jorin de wê bi têngînek serdestîya destûrî bê, ol û baweriyê û hwd de bê ku wê di dest û wîna ser de ku wê were girtin wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqtayê de wê serdestî û bindestîyê wê weke baxt hewldana dana ravakirin wê di wê çerçoveyê de wê bi şîroveyên ser têngînên olî re wê dana nişandin jî wê aliyê wê yê din ê bi pirsgirêk ê ne tenê li hemberî têngîna wîn û azadiya mirov wê weke têngînekê wê bibê wê bi wê re wê li hemberî hebûna mirov giştî wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin bê.

Di gelek şîroveyên ku wê di wê temenê de wê werina kirin de wê di rengekê de wê, mijare ol û baweriyê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di olan de wê wîna giştî wê bi têngîna xwûdê re wê were ser ziman û wê weke xwe tabîi wê kirinê wê di wê temenê de wê werê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê têngînên weke yên iteatê û hwd wê li ser wê temenê wê pêşkevin û wê qalibê wê di roja me de wê weke qalibê hizirkirinê ên rejim û desthilatên totaliter ku ew dixwezî bi wê rengê serdestîya xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin bin.

Di wê temenê de wê bi pirs pirsînên li ser wê re wê, di dewama wê de wê dikarê wê hinekê din wê li ser wê bisekinê. Minaq wê dikarê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê bi şêwayekê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têtînên serdestîyê de wê, di wê temenê de wê xwe di rengê de wê bidina dîyarkirin. Mijare lêpîrsînê ên weke ku em dikarin bi têtîna pîrsînê a weke ol çî ya, ber çî pêwîst a, ber çî mirov pêwîsta bi etikî bijî û an azadî çî ya, determinîsm çî ya û hwd wê weke pîrsên ku mirov wê karibê wan li wan bihizirê bê. Ev pîrs wê her yekê ji wan wê karibê bersivên berfireh bi herikina dîrokê û pêvajoyên wê yên fahmkirinê re wê di rengê de ji wan re bersiv were dîtin.

Minaq wê dema ku em dibêjin çalakiya etikî wê di wê temenê de wê bi wê re wê çî wê were qastkirin? Di wê temenê de wê li ser têtînek bi xuyî wê were lê hizirkirin û di dewama wê de wê çalaki wê weke têtînek bi niyet û wateyê re ku ew were şîrovekirin wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de ku wê karibê wê fahmbikê û wê bi wê re wê şîrovebikê bê. Di wê temenê de wê, çalaki wê dema ku ew bû wê bi çî armancê wê bibê û an wê bi çî encamê wê bibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê were şîrovekirin. Têtîna felsefeyî ku wê çalakiyê bi encama wê re wê şîrovebikê wê weke têtîna felsefî a etikî a encamger bê. Di wê çerçoveyê de wê bi encamên wê re wê di rengê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare etikê de wê çerçoveya wê ya bi fahmkirina çerçoveya têtînek felsefî de wê zêde berfireh bê û wê mijarên ku ew di wê çerçoveyê de wê hilde li nava xwe wê zêde bin û wê zêde berfireh bin. Di wê çerçoveyê de wê gelek mijarên ku wê di wê temenê de wê rastarast wê pêşketina mirov bi gelek aliyan ve wê alaquadar bikin bin.

Çavkani:

- *Johnson-Laird, Phil (2009). "Deductive Reasoning". WIREs Cognitive Science
- *Johnson, Ralph H. (1999). "The Relation Between Formal and Informal Logic". Argumentation.
- *Arne Næss(2001), Filosofiens historie 1. utgave 1961-62 ny utgave, (på norsk)
- *Jenicek, Milos (2018). How to Think in Medicine: Reasoning, Decision Making, and Communication in Health Sciences and Professions. CRC Press
- *Janaway, C. (2005). "Aesthetics, History of". In Honderich, Ted (ed.). The Oxford Companion to Philosophy. Oxford University Press
- *Jacobs, James M. (2022). Seat of Wisdom: An Introduction to Philosophy in the Catholic Tradition. Catholic University of America Press.
- *Tieszen, Richard L. (2005). Phenomenology, Logic, and the Philosophy of Mathematics. Cambridge University Press
- *Steup, Matthias; Neta, Ram (2020). "Epistemology". Stanford Encyclopedia of Philosophy
- *Ichikawa, Jonathan (2011). "Chris Daly: An Introduction to Philosophical Methods". Notre Dame Philosophical Reviews
- *Hylton, Peter; Kemp, Gary (2020). "Willard Van Orman Quine: 3. The Analytic-Synthetic Distinction and the Argument Against Logical Empiricism". Stanford Encyclopedia of Philosophy. Metaphysics Research Lab, Stanford University
- *Stambaugh, Joan (1987). "Philosophy: An Overview". In Eliade, Mircea; Adams, Charles J. (eds.). The Encyclopedia of Religion. Macmillan.
- *Simpson, John A. (2002). "Philosophy". Oxford English Dictionary: Version 3.0 : Upgrade Version. Oxford University Press.
- *Hacker, P. M. S. (2013). Wittgenstein: Comparisons and Context. Oxford University Press.
- *Shields, Christopher (2022). "Aristotle". Stanford Encyclopedia of Philosophy. Metaphysics Research Lab, Stanford University.
- *Sharpe, Matthew; Ure, Michael (2021). Philosophy as a Way of Life: History, Dimensions, Directions. Bloomsbury Publishing

- *Gracia, Jorge J. E. (1999). *Metaphysics and Its Task: The Search for the Categorical Foundation of Knowledge*. State University of New York Press
- *Rosenberg, Alex (2013). *Philosophy of Science: A Contemporary Introduction*
- *Glenney, Brian; Silva, José Filipe (2019). *The Senses and the History of Philosophy*.
- *Frede, Michael (2022). *The Historiography of Philosophy*. Oxford University Press
- *Fiet, James O. (2022). *The Theoretical World of Entrepreneurship*. Edward Elgar Publishing
- *Fischer, Eugen; Collins, John (2015). *Experimental Philosophy, Rationalism, and Naturalism: Rethinking Philosophical Method*.
- *Rescher, Nicholas (2014). *Metaphilosophy: Philosophy in Philosophical Perspective*. Lexington Books
- *EB Staff (2007). "Philosophy of Common Sense". *Encyclopædia Britannica*
- *Quinton, Anthony Meredith (2005). "Philosophy". In Honderich, Ted (ed.). *The Oxford Companion to Philosophy*. Oxford University Press.
- *Pojman, Louis P. (2009). "I. What Is Philosophy?". In Pojman, Louis P.; Vaughn, Lewis (eds.). *Philosophy: The Quest for Truth* (7th ed.). Oxford University Press.
- *Perrett, Roy W. (2016). *An Introduction to Indian Philosophy*. Cambridge University Press.
- *Parkinson, G. H. R., ed. (2005). IV. *The Renaissance and Seventeenth-Century Rationalism*. *Routledge History of Philosophy*. Routledge.
- *Dehsen, Christian von (2013). *Philosophers and Religious Leaders*

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2022